

Universitat de Girona
Facultat de Lletres

Treball Final del Màster en Comunicació i Estudis Culturals

Els intel·lectuals de *La Nova Catalunya* de L'Havana

Direcció: Dra. Margarida Casacuberta Rocarols

Autoria: Yairen Jerez Columbié

Juliol de 2014

Índex

Introducció.....	3
Capítol 1. Els catalans de Cuba segons <i>La Nova Catalunya</i> de L'Havana: una mirada a la conformació de l'autoimatge del migrant català del segle XX.....	8
1.1 El període migratori de 1902–1936 i l'exili republicà de 1939.....	8
1.2 <i>La Nova Catalunya</i> (1908–1932, 1942–1959), una revista del catalanisme a Amèrica.....	11
1.3 La representació de l'èxit migratori.....	13
1.4 La no-representació del fracàs.....	21
Capítol 2. Cuba i Catalunya segons Josep Conangla i Fontanilles	25
2.1 Llengua, identitat i ideologia al catalanisme de Josep Conangla	25
2.1.1 <i>Els Jocs Florals Catalans de Cuba de 1923</i>	26
2.1.2 <i>La diversitat de llengües, fruit de la saviesa creadora</i>	28
2.1.3 <i>Llengua i identitat</i>	30
2.1.4 <i>Llengua i ideologia</i>	31
2.2 <i>Martí y Cataluña</i> (1954): El misteri d'un cas d'autoria	34
Capítol 3. Prudenci Bertrana, corresponsal de <i>La Nova Catalunya</i> de L'Havana (1919–1920)	43
3.1 La col·laboració amb els catalans de L'Havana	43
3.2 Prudenci Bertrana periodista.....	45
3.3 Algunes publicacions de l'àmbit quotidià de l'escriptor-periodista gironí	47
3.4 La mostra.....	49
3.5 Anàlisi comparativa dels treballs periodístics	51
Conclusions.....	58
Bibliografia i referències	61
Annexos	67
Cròniques publicades per Prudenci Bertrana a la Secció «Barcelona–Havana» de <i>La Nova Catalunya</i>	68
«Barcelona–Havana» (I).....	68
<i>Formidable agitació autonomista</i>	68
<i>Emocionants manifestacions en el Romea i en el Palau de la Música Catalana</i>	69
<i>Les gresques de la Rambla</i>	71
<i>Contramanifestacions espanyolistes</i>	72
<i>Una senyora és assassinada</i>	73
<i>Nadal pacificador</i>	74
<i>El plebiscit</i>	76
«Barcelona–Havana» (II)	77
<i>Barcelona a les fosques</i>	77
<i>Més vagues</i>	79
<i>El disbarat de la mobilització</i>	80
<i>La bomba del Carrer de Còrcega</i>	80

<i>La censura roja</i>	81
<i>La vaga general</i>	82
<i>Les causes</i>	82
<i>Estupor i pànic</i>	83
<i>El somaten</i>	84
<i>Qui ha guanyat?</i>	86
<i>El final</i>	87
«Barcelona–Havana» (III).....	89
<i>Els processos dels crims socials</i>	89
<i>Reaparició de la premsa barcelonina</i>	91
<i>En Martínez Domingo Alcalde de Barcelona</i>	91
<i>La primavera barcelonina</i>	92
<i>Aviadors estrangers</i>	93
<i>Les eleccions</i>	94
Selecció de treballs corregits per Prudenci Bertrana	96

Introducció

La investigació els resultats de la qual s'exposaran en aquestes pàgines és la continuació del Treball Final de Grau presentat a la Universitat de Girona el curs 2013–2014 sota el títol *La Nova Catalunya, una revista dels catalans d'Amèrica*¹. Aquella primera aproximació descriptiva–interpretativa a l'òrgan de premsa dels catalanistes de L'Havana permeté conèixer l'existència d'un material documental inexplorat, l'estudi del qual és imprescindible per aprofundir en les relacions entre Catalunya i la República de Cuba. L'objectiu principal d'aquesta segona fase de la recerca serà analitzar les característiques i motivacions dels intel·lectuals que es relacionaren amb Cuba durant les primeres dècades del segle XX, a partir dels casos particulars de Josep Conangla i Fontanilles (Montblanc, 1875 – L'Havana, 1965), representant de les figures que s'establiren a l'Illa, i Prudenci Bertrana (Tordera, 1867 – Barcelona, 1941), exemple dels qui, com Antoni Rovira i Virgili (Tarragona, 1882 – Perpinyà, 1949) o Claudi Ametlla i Coll (Sarral, 1883 – Barcelona, 1968), mantingueren relacions de col·laboració amb la comunitat del Centre Català de L'Havana.

En un primer moment del treball s'exposaran i analitzaran alguns exemples que permetin percebre la construcció d'un determinat imaginari per part de la redacció de *La Nova Catalunya* (1908–1932; 1942–1959), revista d'un sector important de la comunitat catalana de L'Havana i d'abast internacional, a través de la projecció de l'èxit dels immigrants, en detriment de la representació dels no pocs casos de fracàs, que d'haver–hi estat reflectits ens permetrien reconstruir una imatge més fidedigna d'aquella realitat. Com es podrà

¹ *La Nova Catalunya* (1908–1932; 1942–1959) comença com a revista desena feta íntegrament en català; l'any 1912 passa a ser quinzenal i, en algun moment situat entre els anys 1913 i 1916 —que no ha pogut ser definit per absència dels números corresponents a l'Arxiu Pompeu Fabra de la Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya de L'Havana— es converteix en publicació mensual. Tracta temes històrics, culturals i d'actualitat i és la veu de l'avantguarda separatista del Centre Català. Al número 256, de novembre del 1922, s'afegeix a la capçalera el subtítol que la identifica com a «Pertanyent a la Federació d'Entitats Nacionalistes Catalanes de Cuba», informació que s'hi manté fins el 1928. La publicació recomença com a “periòdic sota els auspicis de la Comissió de Cultura del Centre Català” i així ho fa constar a la capçalera, amb la frase “Editat pel Centre Català de L'Havana”. A partir de juliol-agost de 1944 la informació de capçalera canvia, la revista passa a ser “Portantveu del Centre Català de L'Havana” i s'hi afegeix el text dels tres primers punts de la Declaració de Principis de l'entitat. Una primera aproximació a la *La Nova Catalunya* ha estat feta per Yairen Jerez (2013).

comprovar més endavant, la mirada d'alguns investigadors, que han basat els seus estudis sobre migracions en el testimoni i han aprofitat l'especificitat amb què enriqueix la recerca l'enfocament antropològic², permet complementar la imatge parcial de l'emigració reflectida a *La Nova Catalunya*. La qüestió del sentit, que segons Marc Augé (2005, p. 19) és l'horitzó de les activitats antropològiques, serà l'eix central del primer capítol del treball, al qual s'analitzarà les maneres en què els membres d'un grup que ocupà un espai social determinat —en aquest cas, el de representants intel·lectuals d'una comunitat estrangera a Cuba— es posaren d'acord per representar-lo, interpretar-lo i actuar sobre ell.

Com que tot trasllat és una emigració respecte a la zona d'origen i una immigració respecte a la zona d'arribada, com bé assenyalen els documents especialitzats de les Nacions Unides (1972, p. 3), la reflexió se centrarà en la conformació de l'autoimatge del migrant, categoria que inclou els dos moments de la relació d'aquestes persones amb Cuba. Els límits dels «nosaltres» i els «altres» són, per tant, difusos en aquesta anàlisi; allò que els separa és una condició temporal. Els «altres» dels «nosaltres» que es plantegen emigrar són els catalans que ja viuen a Cuba i viceversa. Però els «altres» són també els catalans cubans exclosos, no representats a *La Nova Catalunya*, pel «nosaltres» institucionalitzat en la redacció de la revista, la classe mitja liberal de caire intel·lectual, que va reeixir a l'Illa. Conèixer la imatge que es projectava de l'immigrant català, a partir del cas particular de *La Nova Catalunya*, pot contribuir a indagar en algunes de les causes que motivaren l'emigració catalana a Cuba durant les tres primeres dècades segle XX, clarament diferenciada de l'exili de 1939.

El segon capítol estarà dedicat a l'anàlisi de dos textos de Josep Conangla i Fontanilles, un dels principals impulsors de *La Nova Catalunya* i activista polític del catalanisme. L'estudi del discurs *L'idioma català davant de la ciència, de la història i de la lliure determinació dels pobles* (1923) i l'assaig *Martí y Cataluña* (1954) pretén ser un dels passos que permetin aprofundir en la producció assagística de l'autor, de qui Joaquin Roy (1999) ha estudiat la biografia, però manquen aproximacions a l'obra literària. L'anàlisi d'aquests textos pot contribuir a conèixer les característiques del pensament intel·lectual

² Consuelo Naranjo (1987) i Jorge Domingo Cuadriello (2009) utilitzaren fonts orals a les investigacions reflectides als llibres referenciats a l'apartat Bibliografia i Referències, que han estat consultats per contrastar la informació dels treballs periodístics de *La Nova Catalunya*.

catalanista d'Amèrica, del qual Conangla fou un dels principals teòrics, com ho demostra la seva àmplia bibliografia i el fet d'haver estat escollit per redactar la Primera Constitució Catalana de L'Havana l'any 1928.

Amb l'objectiu d'esclarir la veritable significació de la relació de Prudenci Bertrana amb els catalans de Cuba, en el tercer capítol es reflectiran els resultats de l'anàlisi i comparació dels textos publicats en el marc de la col·laboració de l'escriptor gironí amb *La Nova Catalunya* entre 1919 i 1920 amb d'altres apareguts a revistes i diaris de l'àmbit català durant el mateix període. La recerca parteix de la hipòtesi que Prudenci Bertrana trobà, a la revista *La Nova Catalunya*, un espai d'expressió diferent, culturalment i políticament, del seu entorn barceloní, i l'aprofità per exposar-hi nous temes i punts de vista. La comprovació d'aquesta hipòtesi podria donar suport a l'afirmació que el periodisme no fou un mer mitjà de subsistència per a l'escriptor, sinó que també constituí un espai d'expressió literària, afí amb la realització professional de la figura de l'escriptor-periodista.

La disponibilitat de material no estudiat, com és el cas dels vint-i-vuit textos publicats a *La Nova Catalunya*, i d'altres treballs periodístics de Prudenci Bertrana de diferents publicacions catalanes, fan viable la investigació. L'historiador Pau Lanao (1989), a l'article «Bertrana, escriptor de vocació, periodista per obligació», revela, en poques pàgines, alguns aspectes de la carrera periodística de l'escriptor i fa èmfasi en les dures circumstàncies de la seva vinculació al món de la premsa. No obstant ser una aproximació seriosa al tema, la brevetat del treball i els seus limitats objectius, per descomptat assolits, no permeten transcendir la creença que el periodisme fou part del «calvari de l'escriptor» (Bertrana, setembre/octubre 1992, p. 88).

D'altra banda, els investigadors Xavier Pla i Francesc Montero (2011) publicaren el llibre *A l'ombra de Josep Pla. Cinc escriptors-periodistes gironins de la República*, juntament amb la presentació de l'exposició del mateix nom, resultat de la investigació feta des del grup de recerca de Literatura Contemporània de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes i la Càtedra Josep Pla de la Universitat de Girona, sobre l'obra de Claudi Ametlla, Manuel Brunet, Agustí Cabruja, Jaume Gascon i Emili Vigoc. L'objectiu era recuperar la memòria d'aquests escriptors-periodistes, com ho és ara reconstruir la de Prudenci Bertrana, qui

coincideix amb relacions i temporalitat amb el grup abans esmentat, però que no fou inclòs en aquell projecte. Malgrat el creixent interès dels investigadors per l'obra de l'escriptor gironí, la seva faceta com a periodista no ha estat encara objecte d'un estudi exhaustiu, dedicat exclusivament a la seva anàlisi, tasca que serà l'objectiu principal d'aquesta recerca. Es realitzarà una anàlisi comparativa dels discursos i temàtiques de textos periodístics de Prudenci Bertrana, publicats a *La Nova Catalunya* i a capçaleres barcelonines. Malgrat l'existència d'una treball de Carmina Portell (1999) sobre les columnes «Ideari Barbre» (*El Poble Català*, 1914) i «Ideari Bàrbar» (*La Publicidad*, 1920–1922), encara no tenim un inventari complet de la producció periodística de l'escriptor, tasca a la qual pot contribuir aquesta investigació.

Durant les tres primeres dècades del segle XX, les relacions de parentiu i el suport de les organitzacions regionals foren factors determinants per a la decisió d'emigrar a Cuba des de Espanya; però a l'emigració catalana, menys nombrosa³ que la de canaris, gallecs, asturians o castellans, fou important també la projecció de la imatge d'intel·lectuals i professionals liberals reeixits, les motivacions dels quals no semblen haver radicat principalment en una incongruència d'estatus al lloc d'origen, sinó en el coneixement de les més àmplies possibilitats que oferia l'Illa per al treball especialitzat. L'ambient fundacional dels primers anys d'independència i el creixement econòmic⁴ dissenyaren un panorama favorable per al desenvolupament de l'immigrant format o amb capacitat per a emprendre. L'anàlisi de la imatge de l'immigrant transmesa a *La Nova Catalunya*, l'aproximació al pensament de Josep Conangla i Fontanilles i l'estudi comparatiu de textos periodístics de Prudenci Bertrana por contribuir a reconstruir, encara que parcialment, una representació de la realitat de l'entorn intel·lectual dels catalans que es vincularen a Cuba durant la primera meitat del segle XX. Aquest Treball Final de Màster pretén ser una primera exploració de

³ La bibliografia consultada coincideix en afirmar que la representació dels catalans dintre del contingent migratori dels primers anys del segle XX fou menor que la d'altres regions; les dades següents sustenten aquesta idea, malgrat obviar els casos possibles de no registrats al Consulat: «*El análisis del Registro Consular español de La Habana nos permitió saber que entre 1900 y 1926 se inscribieron en el mismo unos 266.054 españoles; de ellos eran de origen catalán alrededor de 3.957, o sea un 1,5% del total.*» (Luzón, J. L., 1991, 466)

⁴ *Las exportaciones de bienes se multiplicaron más de siete veces mientras que las importaciones lo hicieron en menos de cinco veces, transformando así la brecha comercial negativa de 18 millones de dólares en 1900 a un superávit de 57 millones en 1925.* (García, 2005, p. 17)

temes per a una tesi doctoral.

Els documents analitzats per desenvolupar la recerca pertanyen a l'Arxiu Pompeu Fabra de la Beneficència de Naturals de Catalunya de L'Havana⁵, la col·lecció Jaume Rull Jové de la Biblioteca Nacional de Catalunya, el Fons Carles Rahola i Llorens de l'Arxiu Històric de Girona, el Centre d'Estudis Històrics Internacionals i la Biblioteca del Pavelló de la República de la Universitat de Barcelona, el Fons Prudenci Bertrana i Comte de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i el Fons Bertrana de la Universitat de Girona.

⁵ La Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya, fundada a L'Havana l'any 1840, és el Casal Català més antic de Cuba i del món. Sorgí com a entitat benèfica i durant els anys seixanta del segle XX es convertí en associació cultural. Actualment a l'Arxiu Pompeu Fabra d'aquesta entitat es conserven documents del Centre Català de L'Havana, desaparegut l'any 1965. Altres detalls de la història de l'actual Casal Català de L'Havana han estat recollits per Joan Ferran (2009) i al *Llibre d'Or 1840-1940* de la Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya (1940).

Capítol 1. Els catalans de Cuba segons *La Nova Catalunya* de L'Havana: una mirada a la conformació de l'autoimatge del migrant català del segle XX

1.1 El període migratori de 1902–1936 i l'exili republicà de 1939

El concepte «emigració» ha estat emprat per fer referència a la mobilitat geogràfica de persones o grups humans; però cal fer la distinció entre allò que tradicionalment s'ha anomenat «emigració» i l'emigració forçosa, coneguda com «exili». Com bé assenyala Joaquín Arango (setembre 2000, p. 35), la primera variant del terme apunta a un acte voluntari, basat en la comparació entre la situació actual de l'actor amb les compensacions tangibles i intangibles del desplaçament. L'exili, en canvi, és un procés de reubicació forçat per circumstàncies que no deixen espai a sospesar guanys i pèrdues. Malgrat les profundes diferències entre els dos processos esmentats al títol de l'epígraf, la representació de l'emigrant català a *La Nova Catalunya* durant tots dos períodes és molt similar. Aquest fet ha determinat que en el present estudi no s'hagi fet una diferenciació de les dues etapes respecte a la construcció de la imatge dels subjectes.

En un estudi sobre les migracions entre Espanya i Amèrica Llatina, la investigadora Consuelo Naranjo (2010, p. 82) detalla l'estructura ocupacional de l'emigració espanyola entre 1882 i 1930. Els professionals liberals hi representen tan sols un 2% del total, encapçalat pels treballadors de l'agricultura, que són el 52%; el 8% pertanyen al comerç i el transport, el 6% són artesans i industrials, altre 2% es dediquen al servei domèstic i un 30% resta sense classificar. Les fonts emprades per la investigadora foren l'Estadística de la Emigración de España (IGE); l'Estadística de Pasajeros por Mar (IGE,DGE,IGCE); l'Estadística del Movimiento de Buques y Pasajeros por Mar en el Exterior (SGE, INE) i l'Estadística de Emigración de Exterior (IEE, MT). Aquestes fonts obtingueren les seves dades en el moment de la sortida de l'emigrant d'Espanya, fet pel qual no contempen la variable de l'ascens ocupacional. L'autora convida a comparar les dades del gràfic amb les existents sobre les activitats realitzades als països de destí i afirma: «se operó un gran

cambio en la ocupación pasando del sector primario al terciario» (Naranjo, 2010, p. 82–83).

El 30% no classificat agrupa a persones sense cap qualificació laboral declarada, però pot amagar alguns individus que, en el moment del seu viatge no tenien una formació reglada o no havien acabat els estudis i que es titularen després o, fins i tot, exerciren sense titulació en una esfera reservada per als professionals liberals, encara no normativitzada, com ara el periodisme. Aquest és el cas de Josep Conangla i Fontanilles, fundador de l'Asociación de Repórteres de La Habana (1902–1963), que, segons Joaquim Roy (1986, p. 4), havia estudiat dos anys de Filosofia i Lletres i Dret a Barcelona.

Un gràfic posterior de Naranjo (1994, p. 134) recull l'ocupació dels espanyols a Cuba l'any 1931 i revela l'ascens social abans esmentat: el 50% són dependents, viatjants i empleats d'oficina; el 20%, segons gerents i socis de negocis del comerç i la indústria; el 15%, obrers, el 5%, dependents; altre 5% són primers gerents de negocis del comerç i la indústria; un 4%, treballa a serveis domèstics i un 1% com a religiosos. La comparació d'aquestes dades amb les de més amunt fonamenta la següent afirmació que convida a desmitificar la baixa aptitud de l'emigrant espanyol per a feines diverses:

En efecto, la profesión que declara el emigrante al salir de su país, o al llegar a su destino, puede no guardar ninguna relación con el empleo concreto que desempeñará en su residencia. Lo correcto, desde el punto de vista del método, consiste en analizar su ubicación real en el aparato productivo del país receptor una vez instalado en el mismo. (Maluquer, 1994, p. 144)

Jordi Maluquer (1994, p. 144) afirma que la documentació adequada per a investigar l'ocupació de l'emigrant espanyol són els censos demogràfics, que demostren que 80 de cada 100 espanyols tenien feina remunerada entre 1899 i 1919. Això ocorria en una economia no exclusivament agrícola i amb unes taxes d'activitat laboral total de la població que no superen el 50%. Tot el que podem conèixer mitjançant els censos pot ser enriquit amb l'estudi de la premsa i les representacions que aquesta transmet de les ocupacions, i relativitzats amb l'anàlisi dels testimonis recollits per Consuelo Naranjo (1987) i Jorge Domingo Cuadriello (2009).

En un estudi sobre l'exili republicà espanyol a Cuba basat en la cerca documental però també en fonts orals, Jorge Domingo Cuadriello (2009) refuta la tesi generalitzada que assenyala l'Illa tan sols com país de trànsit i resta importància al fenomen. L'investigador afirma que els motius d'aquest error històric són, principalment, la manca d'investigacions profundes sobre el tema, el número més reduït d'exiliats en comparació amb altres països, les restriccions imposades per les autoritats a l'entrada d'immigrants a partir del 1939 i els entrebancs que posaren algunes institucions docents i culturals cubanes a la integració d'aquest grup a la vida intel·lectual del país. Això no obstant, diversos sectors agrupats en institucions com la Casa de la Cultura, l'Alianza Latino-americana, el Partido Comunista de Cuba, l'Asociación Nacional de Ayuda a las Víctimas de la Guerra Española i el Centre Català, reberen positivament l'arribada d'aquest contingent migratori. Cuadriello comenta la diferent acollida que tingueren els exiliats a les entitats peninsulars i para atenció a l'actuació de les catalanes:

A las asociaciones cuya directiva estaba en manos de falangistas intransigentes no se acercó la mayoría de ellos. Así, por ejemplo, los exiliados andaluces y santanderinos por lo general se abstuvieron de incorporarse a sus respectivos centros. Los catalanes, en cambio, fueron bien recibidos, tanto por el Centre Català, de carácter político nacionalista y antifascista, como por la institución filantrópica de esa comunidad, la Sociedad de Beneficencia Naturales de Cataluña. Estas dos asociaciones unieron sus esfuerzos y crearon la Comissió d'Ajuts als Catalans Exiliats, encargada de auxiliar monetariamente a los recién llegados, muchos de ellos procedentes de los campos de concentración en Francia o de la República Dominicana, en tránsito hacia México. (Cuadriello, 2009, p. 48)

El coneixement de l'activitat d'intel·lectuals exiliats, reflectida a la revista durant la segona època, pot contribuir a l'abandó del mite sobre la irrellevància de l'exili republicà a Cuba, rebut amb rigor per Jorge Domingo Cuadriello (2009) en un estudi útil també per a indagar en la veritable distància entre la realitat i la imatge de l'immigrant català construïda a *La Nova Catalunya*.

1.2 *La Nova Catalunya* (1908–1932, 1942–1959), una revista del catalanisme a Amèrica.

El primer número de la revista catalanista *La Nova Catalunya* surt el 10 d'octubre de l'any 1908. Sorgí amb una periodicitat desenal, escrita íntegrament en català i lligada, de manera encara no explícita, al Centre Català⁶. El seu objectiu era registrar la vida cultural i política dels catalanistes de L'Havana, tot i que també divulgà regularment l'activitat d'altres institucions polítiques, benèfiques i culturals de la comunitat catalana de l'Illa i d'Amèrica, com la Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya, Germanor Catalana de Camagüey, el Grop Nacionalista Radical Catalunya de Santiago de Cuba, el Blok Nacionalista Cathalònia de Guantánamo i el Centre Català de Nova York.

Des de la seva redacció es protagonitzaren importants campanyes de recaptació de fons, com ara la de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, entre el 1916 i el 1923, i la feta en favor dels voluntaris que lluitaven a França durant la Primera Guerra Mundial. L'any 1923 *La Nova Catalunya* estigué al centre de l'organització i difusió dels Jocs Florals de la Llengua Catalana de L'Havana⁷.

Les xarxes que s'establiren mitjançant la revista feren que Cuba es convertís en l'origen de l'aportació econòmica més important al partit Estat Català⁸ —situat a Catalunya—, gràcies

⁶ *La Nova Catalunya* (1908–1932; 1942–1959) comença com a revista desenal feta íntegrament en català; l'any 1912 passa a ser quinzenal i, en algun moment situat entre els anys 1913 i 1916 —que no ha pogut ser definit per absència dels números corresponents a l'Arxiu Pompeu Fabra de la Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya de L'Havana— es converteix en publicació mensual. Tracta temes històrics, culturals i d'actualitat i és la veu de l'avantguarda separatista del Centre Català. Al número 256, de novembre del 1922, s'afegeix a la capçalera el subtítol que la identifica com a «Pertanyent a la Federació d'Entitats Nacionalistes Catalanes de Cuba», informació que s'hi manté fins el 1928. La publicació recomença com a “periòdic sota els auspicis de la Comissió de Cultura del Centre Català” i així ho fa constar a la capçalera, amb la frase “Editat pel Centre Català de L'Havana”. A partir de juliol-agost de 1944 la informació de capçalera canvia, la revista passa a ser “Portantveu del Centre Català de L'Havana” i s'hi afegeix el text dels tres primers punts de la Declaració de Principis de l'entitat. Una primera aproximació a la *La Nova Catalunya* ha estat feta per Yairen Jerez (2013).

⁷ Els Jocs Florals de la Llengua Catalana de L'Havana se celebraren el 6 de maig de 1923 i foren organitzats per membres de les revistes *Vida Catalana* (1914–?) i *La Nova Catalunya* i del Centre Català de L'Havana. Els detalls d'aquesta primera edició de la festa de les lletres catalanes a L'Havana es poden consultar a *Memorial dels Jocs Florals de Cuba: celebrats en l'Acadèmia de Ciències de L'Havana el dia 6 de maig de 1923, any de la seva instauració*, (S/a, 1923).

⁸ El partit Estat Català havia estat creat a Catalunya per Francesc Macià l'any 1922 amb l'objectiu de coordinar els centres i casals separatistes. Una informació més àmplia sobre el seus objectius i funcionament

a l'activitat del Club Separatista Núm. 1, organització catalanista secreta fundada per un grup de directius i redactors de la publicació el 1922⁹. L'any 1928, les seves pàgines reflectiren els detalls de la visita de Francesc Macià a Cuba i de l'Assemblea Constituent del Separatisme Català que tingué com a resultat principal la redacció de la Primera Constitució Catalana de L'Havana. No obstant la seva intensa activitat política, els redactors de *La Nova Catalunya* no descuidaren els temes culturals ni l'exaltació del paper dels immigrants catalans amb una participació destacada en la societat cubana.

L'any 1942, després d'un període de deu anys de silenci que començà el 1932 —provocat per la ruptura de relacions amb sectors catalanistes de l'interior i una crisi del moviment que havien liderat fins aleshores a Amèrica— la revista tornà a sortir. Recomençà com a «periòdic sota els auspicis de la Comissió de Cultura del Centre Català» i, a partir de juliol-agost de 1944, passà a ser «Portantveu del Centre Català de L'Havana». En aquesta nova etapa, s'hi sumaren membres de l'exili de 1939, com el metge Carles Gubern i Puig (Barcelona, 1901 – Fajardo, Puerto Rico, 1979), primer director de l'època; el periodista Vicenç Bernades i Viusà (Barcelona, 1896 – Barcelona, 1976), cap de redacció al mateix període (1942–1943), i altres redactors i col·laboradors nouvinguts, com ara, el podòleg i farmacèutic Gabriel Gresa i Prats (Barcelona, 1908 – L'Havana, 1992) i Francesc Prats i Puig (Barcelona, 1906 – Santiago de Cuba, 1997), historiador de l'art vinculat a l'arquitectura i l'arqueologia.

El mes de maig de 1944 se celebraren a L'Havana uns segons Jocs Florals de la Llengua Catalana¹⁰. Des d'agost de 1943 fins a finals de 1944, el certamen i les obres premiades ocuparen importants espais a la revista. Alguns dels guardonats foren: Josep Maria Poble, Agustí Bartra i Josep Ferrater Mora.

pot consultar-se als llibres Josep Carner–Ribalta (1987) i Maria Dolors Ivern (1988).

⁹ Del total de 920.360 francs rebuts per Macià fins al Procés de París L'Havana contribuï amb 228.113 francs (gairebé el 25%). L'any 1958, *La Nova Catalunya* publicà a la portada del seu número 158 la fotocòpia d'un document signat per Francesc Macià en què es detalla l'aportació dels catalans d'Amèrica. L'original, l'existència del qual es deconeixia, havia estat enviant al Centre Català recentment des de París per Joan Masot i, segons fa constar Josep Pineda i Fargas (1958, juliol/desembre) al text que l'acompanya, supera les dades incompletes del llibre *Macià: la seva actuació a l'estranger* (1952), de Ramon Fabregat.

¹⁰ Els segons Jocs Florals de L'Havana se celebraren el 7 de maig de 1944. Josep Faulí (2002) ha compilat informació d'aquest certamen al seu llibre sobre els Jocs Florals de la llengua catalana a l'exili de 1941 a 1977.

Malgrat l'adhesió del Centre al nou Govern de Cuba després de l'1 de gener de 1959 i el manteniment de les activitats de l'entitat fins a 1965, la revista deixà de sortir després del número corresponent al període octubre–desembre de 1959. No s'hi planteja el motiu de la seva desaparició, però Surroca (2004) l'associa a la prohibició de l'Estat cubà a la publicació de revistes estrangeres.

La lectura de la correspondència entre lectors i redacció (Centre Català, Lligall 4 No. 158) ha permès conèixer que *La Nova Catalunya* era llegida a diferents zones de l'illa de Cuba, a Mèxic, l'Argentina, Costa Rica, Colòmbia, Brasil, Equador, Paraguai, Perú, Xile, l'Uruguai i els Estats Units, on formava part del catàleg de la Biblioteca Pública de Nova York. Això i el fet de rebre col·laboracions des de diferents països d'Amèrica i Catalunya la converteixen en una revista d'ampli abast, que projectava a l'exterior la vida dels catalans de Cuba.

1.3 La representació de l'èxit migratori

Al llibre *La guerra de los sueños. Ejercicios de etno-ficción* Marc Augé (1998, p. 19) alerta sobre l'amenaça que fa pesar sobre l'imaginari la constant ficcionalització de què es objecte el món. Aquest fenomen, que s'ha vist aguditzat amb la globalització i el desenvolupament de les tecnologies de la informació i les comunicacions, també pesava sobre l'imaginari de les societats humanes a començament del segle XX. Malgrat que han canviat les condicions de circulació entre l'imaginari individual, l'imaginari col·lectiu i la ficció (literària o artística), les tres dimensions de representació i percepció de la realitat han estat sempre interrelacionades. No s'ha d'oblidar que una aproximació als textos periodístics de la revista dels catalans de L'Havana, com a qualsevol text humà, ho és també a nocions individuals socialitzades, a mites de una comunitat i a narracions amb certes dosis de ficció.

La Nova Catalunya és una font important per a la reconstrucció dels recorreguts dels

intel·lectuals, professionals liberals i comerciants catalans emigrats i exiliats a Cuba durant la primera meitat del segle XX. Això no obstant, la no-representació del fracàs professional ni dels sectors més humils a la publicació limita el coneixement del desigual destí de molts membres dels dos principals contingents migratoris de catalans d'aquests anys. Tan sols la contrastació de la informació de la revista amb l'oferta per historiadors i antropòlegs pot permetre conèixer els matisos d'una realitat representada de manera parcial pels redactors, que se centraren en l'èxit migratori de metges, farmacèutics, professors, arquitectes, advocats, periodistes i empresaris. A continuació s'exemplifica el tractament d'alguns d'aquests gremis.

En Cuba, l'activitat dels metges estigué molt lligada a l'ascens dels centres regionalistes, «*el motor principal para la expansión de la nueva figura asociativa fue la prestación de asistencia médico-hospitalaria, asumida tempranamente por los Centros*» (Llordén, 1992, p. 35). Aquesta realitat contrasta amb el mutualisme característic de la majoria dels immigrants europeus dels altres països americans, agrupats en les Sociedades de Socorros Mutuos, forma d'organització gremial de petits comerciants, obrers i jornalers descrita per Moisés Llordén al seu estudi sobre les associacions espanyoles d'Amèrica.

El Centre Català de L'Havana havia estat creat el 1882 com a associació cultural, però es declarà obertament política el 6 d'agost del 1911. El mes de desembre d'aquell any, al número 113, *La Nova Catalunya* publicà una carta signada per Andreu Petit, president del Centre Català, i Josep Folch, secretari, on comunicaven als socis la decisió presa per la Junta de crear una Quinta de Salut, per satisfer les necessitats d'atenció sanitària dels membres de l'entitat i captar-ne de nous. La revista comentava la iniciativa amb entusiasme i, des de la redacció, s'informava sobre els beneficis que ja havia començat a reportar per a l'entitat:

Les gestions han donat en pocs dies un resultat afalagador, puig entre la condonació d'alguns petits crèdits i l'efectiu donat per generosos consocis, poc numerari manca ja per tindre sanejada ja completament la situació econòmica del Centre i posar-lo en condicions de tancar amb algun estalvi els comptes mensuals. (Redacció, 10 desembre 1911, p. 2)

Com bé assenyala l'investigador Reinaldo Funes (2004), la proliferació de quintes o cases

de salut dels centres regionals espanyols provocà un caiguda de l'ocupació i la remuneració dels metges a Cuba. Ja des de finals del segle XIX, aquesta era la professió més estesa a l'Illa: «*Así lo constató Carlos M. Trelles a partir de los datos aparecidos en un Diccionario de Estadísticas publicado en Londres en 1899, que situaba a Cuba como el país con más médicos por cada millón de habitantes, 777*». (Funes, 2004, p. 53–54). Això explica que molts metges es dedicaren a la docència, activitats empresarials i fins i tot, al periodisme; això no obstant, la professió mai no deixà de gaudir del prestigi social que havia acumulat des del segle XIX:

En realidad para ganarse la vida como profesional universitario quedaban pocas opciones fuera del estudio de la medicina, la farmacia y la abogacía, que a la vez eran las profesiones más lucrativas. Las capas intermedias de la sociedad colonial debieron encontrar en dichas profesiones la mejor opción de reproducirse. Se puede pensar igualmente en la necesidad de médicos en los nuevos núcleos urbanos fundados a lo largo del siglo XIX, mientras que en las áreas rurales las plantaciones se convertían en un importante polo de atracción. Ambas cuestiones pudieron ser el motivo de la llegada a la Isla en estos años de médicos, farmacéuticos y dentistas extranjeros. (Funes, 2004, p. 58)

A partir dels primers anys del segle XX molts usuaris confiaren la seva atenció a les noves institucions regionals de salut, ateses per un nombre reduït de professionals. Però a les pàgines de la revista no es troben referències a aquesta realitat i sí noves al·lusions al desenvolupament de metges vinculats a la comunitat catalana. Un exemple interessant és la publicació dels detalls d'una conferència realitzada pel Dr. Frederic Torralba, català de segona generació, del qual es diu era «un dels metges més distinguits de Cuba», fill d'una «eminent autoritat mèdica, catedràtic i publicista memorable del tronc familiar dels Torralba, oriünd de Sitges» (Redacció, juny 1918, p. 20). La conferència, organitzada per la Secció de Cultura del Centre Català porta per títol «*El régimen alimenticio desde el punto de vista higiénico*». La revista fa un resum exhaustiu de la xerrada que inclogué temes com la descripció del procés de la digestió, la necessitat de cuidar i conservar la dentadura o la relació de l'almagest amb el sistema nerviós. La crònica de l'esdeveniment no es descuida de recollir les al·lusions del Dr. Claudi Mimó i Caba (Vilanova i la Geltrú, 1843 – L'Havana, 1929), representant de la direcció del Centre Català, al caràcter d'acte d'identificació entre Cuba i Catalunya que tenia la conferència.

El mes d'agost de 1921 la redacció publica a pàgina sencera un retrat del Dr. Joan Guiteras i Gener, nou Secretari de Sanitat de la República de Cuba, acompanyat per un comentari de felicitació en què es detalla la trajectòria i l'origen d'aquest català de segona generació. El Dr. Guiteras havia estat professor de Patologia de la Universitat de Filadèlfia, als Estats Units, i de la Universitat de L'Havana; era expert en febre groga i membre de la Fundació Rockefeller, amb la qual havia realitzat una expedició per les costes d'Àfrica poc temps enrere. La revista destaca els vincles d'aquest metge cubà amb Catalunya: «El Dr. Guiteras té una cordial devoció per la terra de sos majors; i en mig de ses tasques i estudis professionals, ha trobat sempre moments d'esplai per aprendre l'idioma català» (Redacció, agost 1920, p. 18).

Potser l'exemple més significatiu del paper dels metges a la revista, en aquest cas des de la mateixa direcció, és el del Dr. Carles Gubern i Puig (Barcelona, 1901 – Fajardo, Puerto Rico, 1979), que arribà a L'Havana a final de 1939, com a part del contingent migratori de l'exili. Aviat es vinculà al Centre Català i tres anys després en fou vicepresident. Segons Cuadriello (2009), gràcies a les seves gestions s'aconseguí que tornés a sortir *La Nova Catalunya*, la qual dirigí durant el primer període de la segona etapa. Fou un dels dotze professors exiliats que impartí el curset de superació a professors cubans, organitzat pel Cuerpo de Cultura del Ejército, l'any 1940. El nom del seu curs fou «*Primeros auxilios que pueden prestarse en un medio rural, por los maestros, a los accidentados o intoxicados graves*». La docència es convertí en una alternativa atractiva per als metges que, com Carles Gubern, no aconseguiren revalidar el seu títol, principalment per les restriccions imposades per la Universidad de La Habana.

El Dr. Gubern s'havia llicenciat en Medicina l'any 1924 a la Universitat de Barcelona i, temps després, s'havia doctorat a la Universidad Central de Madrid. Fou director de l'Hospital d'Igualada i professor auxiliar de la Càtedra de Patologia Quirúrgica de la Universitat de Barcelona. Alguns metges pogueren homologar el títol o acabar els estudis interromputs per la guerra; però no foren pocs el qui abandonaren la professió o hagueren d'esperar anys per poder exercir-la, realitat no reflectida a *La Nova Catalunya* i que és possible conèixer avui a través dels testimonis recollits per Jorge Domingo Cuadriello (2009). Potser aquesta espera fou el principal motiu pel qual el primer director de la segona

etapa de *La Nova Catalunya* abandonà Cuba aviat; l'any 1944 sortí cap als Estats Units i, finalment, s'establí a Puerto Rico, on fundà un hospital. Malgrat la seva curta estada a Cuba, entre 1939 i 1944, Carles Gubern desenvolupà una intensa activitat intel·lectual a L'Havana i, particularment, al Centre Català; com a prova d'això es conserven les actes de la institució i els diversos articles que publicà a *La Nova Catalunya*, entre els qual cal destacar el titulat «J. Trueta Raspall, glòria de la medicina catalana» (Gubern, agost 1943), al qual conflueixen les seves mirades de periodista i metge i, a més de reconèixer els mèrits del Dr. Josep Trueta, parla de la cruesa de la guerra i de la impotència dels professionals de la medicina davant certes ferides.

Al protagonisme dels metges dins l'entorn professional cubà segueix, de molt a prop, el dels farmacèutics. Ja des del segle XIX, eren famosos establiments com la Farmàcia Santa Rita, de Pere Sanfeliu, que, segons explica Isabel Segura Soriano (1999), era coneguda no tan sols pels molts serveis que prestà durant l'epidèmia de còlera de 1833, sinó també per organitzar tertúlies. El farmacèutic més reconegut i, probablement, el més ric de Cuba, havia estat el català Josep Sarrà i Valldejuli, propietari de la Drogueria Sarrà, fundada l'any 1853 i que en 1918 arribà a tenir aproximadament quatre-cents empleats. Els Sarrà també tingueren una perfumeria i un negoci immobiliari. Malgrat que el cas anterior podria considerar-se excepcional, la conservació fins a l'actualitat d'un gran nombre de farmàcies del segle XIX i començament del XX, a L'Havana, permet constatar l'auge de la professió. Es pot afirmar que els membres d'aquest gremi gaudiren d'un ambient més favorable que els metges, tant durant el període migratori dels primers anys del segle, com durant el de l'exili de 1939. Els casos de Josep Murillo i Gabriel Gresa ho demostren.

El mes de febrer de 1909, Josep Murillo i Mombrú (Sant Cugat de Vallès, 1881 – L'Havana, 1953), vocal del Centre Català, ocupa el càrrec d'administrador de *La Nova Catalunya*. Entre gener de 1916¹¹ i novembre de 1923 dirigiria la publicació i hi faria importants aportacions, com ara la incorporació de tres importants corresponents a Barcelona: Claudi Ametlla, Prudenci Bertrana i Antoni Rovira i Virgili. Fou president del Centre Català de 1918 a 1919 i President d'Honor de la institució. A la crònica motivada

¹¹ Josep Murillo comença a dirigir *La Nova Catalunya* l'any 1916, durant la Primera Guerra Mundial (1914–1918), circumstància davant la qual la revista i els nous col·laboradors se situaren ideològicament al costat de les tropes aliades de la Triple Entesa formada per França, Regne Unit i Rússia.

per la seva mort, l'any 1953, es recullen algunes dades sobre la seva activitat política:

El Dr. Murillo amb la seva família realitzà un viatge a Catalunya des de març a octubre de 1919, i a la pàtria fou rebut amb tots els honors per les primeres figures del catalanisme militant, entre les que es comptaven l'il·lustre president de la Mancomunitat de Catalunya, senyor Puig i Cadafalch, Cambó, Macià, Folguera i Duran, Soler i Pla, donant-los a conèixer les activitats dels catalans d'Amèrica i en especial dels de Cuba. D'aquesta tasca surt una compenetració que porta a escriure un pròleg de Cambó al fullet que el Centre acorda imprimir referent al problema català, acopiant els articles editorials que es publicaren per la premsa havanera. D'aquests contactes també, havia de sorgir en un futur encara llunyà, tot el moviment de Macià. (Redacció, gener/febrer/març 1953, p. 5)

El doctor en farmàcia Josep Murillo és, precisament, un dels principals anunciants de *La Nova Catalunya*; primerament, com a director de la drogueria Majó i Colomer i, més endavant, com a propietari de l'empresa, que adoptà el nom Murillo i Colomer. A mitjan dels anys vint, ja tenia la seva pròpia farmàcia, *La Americana*, que s'anuncià regularment a la revista fins a 1932. També mantingué, en societat amb Ramir Andrés, la impremta La Moderna, que treballà amb linotips catalans a partir de 1918. Josep Murillo és un exemple de les possibilitats d'ascens social que per a alguns immigrants oferien les xarxes establertes per la comunitat catalana a L'Havana durant els primers anys del segle XX.

El redactor de *La Nova Catalunya*, Gabriel Gresa i Prats (Barcelona, 1908 – L'Havana, 1992) arribà a L'Havana l'any 1940, després d'una breu estada a República Dominicana. Segons explica Cuadriello (2009), malgrat no haver acabat els estudis superiors de Farmàcia, Gresa, que era podòleg, estigué directament vinculat a la producció de medicaments i, en 1949, era propietari del Laboratorio Exclusiva Farmacéutica. Aquest fet podria indicar un menor control sobre la pràctica de la professió del farmacèutic que l'exercit sobre els metges per part de les autoritats cubanes. Gresa havia estat funcionari de la policia a Barcelona durant l'etapa republicana i havia participat activament a la Guerra Civil Espanyola. L'any 1941, fou un dels fundadors de l'agrupació masònica Fraternidad Española en el Exilio. Desenvolupà una àmplia activitat al Centre Català, del qual fou vocal, els anys 1952, 1956 i 1958, conseller, el 1954 i vicesecretari, el 1955.

A partir de 1902 i fins a la dècada dels cinquanta el creixement de la capital cubana i la

introducció de models arquitectònics diferents dels colonials configuraren la fisonomia dels nous barris d'El Vedado, Nuevo Vedado, La Víbora, Miramar, Kohly i Alturas de Almendares, reservats, per una banda, per a una burgesia mitja alta, però també per a molts representants de la rica burgesia industrial, entre la qual es comptaven no pocs catalans. Roberto Segre (2003) explica com el retorn, a començament del segle XX, dels capitals dels magnats criollos, depositats als Estats Units, el pagament dels sous dels oficials de l'*Ejército Libertador* i l'increment del preu del sucre, contribuïren al creixement urbanístic i la inversió de milions de dòlars en menys de quatre-cents hectàrees per part de famílies adinerades, com ara els Sarrà, Gelats, Baró, Conill, Ferrara i Garcia Menocal.

Les primeres imatges aparegudes a *La Nova Catalunya* corresponen a un dels espais més reproduïts a les seves pàgines, el dels Jardins de la Tropical. En aquest lloc, ubicat al Valle de San Gerónimo, també conegut com el Bosque de La Habana, al bell mig de la ciutat i al costat del riu Almendares, se celebraren habitualment les activitats de la comunitat catalana. La investigadora Yaneli Leal del Ojo¹², en una entrevista realitzada per Marjorie Peregrín i Onedys Calvo (2013), dóna alguns detalls sobre la construcció del conjunt arquitectònic. Els Jardins de la Tropical s'inauguraren l'any 1904 com a parc recreatiu paisatgístic amb salons de ball d'estil modernista, dintre de la propietat de la fàbrica de cerveses La Tropical. Foren dissenyats pel mestre d'obres Ramon Magriñà, que era també jardiner i romangué vinculat al parc per mantenir el disseny del paisatge. En l'estructura de les construccions i en la decoració s'emprà ciment. La mestria amb què fou utilitzat aquest material, encara poc explorat en aquell moment, dóna al conjunt un dels seus principals atractius; als Jardins de la Tropical, no tan sols destaca l'ornamentació imaginativa, sinó el fet que les columnes i baranes de ciment tenen l'aspecte de la fusta dels arbres que les envolten i el seu caràcter de construcció humana és tan sols perceptible a través del tacte o de l'observació experta. És precisament aquest bon ús dels materials un dels arguments de la investigadora Yaneli Leal per reivindicar la figura de Ramon Magriñà. Aquest espai, pensat per a reunions informals a l'aire lliure per a la comunitat catalana vinculada a les associacions de la regió, però també per a les «festes de societat», constitueix la màxima expressió arquitectònica de la burgesia catalana cubana.

¹² El seu estudi, pendent de publicació, forma part dels esforços realitzats des de l'any 2006 a la Càtedra Catalana de la Universitat de L'Havana per reconstruir la història dels catalans de Cuba.

Mario Rotllant Folcarà (Barcelona 1880–1946) és un dels anunciants i, per tant, mantenidors, més constants de *La Nova Catalunya*; començà promocionant la seva empresa de fabricació de façanes i ornamentació de ciment i continuà donant-hi suport amb els anuncis dels refrigeradors i neveres Patents Rotllant i amb els de la Fundició de Ciment Rotllant i Boned els anys vint. Aquest industrial, projectista i escultor és, segons la professora Montserrat Villaverde (2004), l'autor del conjunt més important d'arquitectura modernista de L'Havana. A partir de 1912, passà de portar un taller de prefabricats a projectar i construir la totalitat de les obres. Durant aquesta primera època construeix la Casa de Ramon Faedo, la Casa Menéndez, la Casa de la Mariposa i la Casa Dámaso Gutiérrez. L'any 1914 comença a construir les anomenades Cases Catalanes. Villaverde destaca la importància de la ceràmica en totes aquestes construccions i, principalment, en la Casa de Agustín Gutiérrez, de 1918, i la Masia l'Ampurdán de l'empresari Joaquim Barceló, de 1919.

Francesc Prat i Puig (La Pobla de Lillet, Barcelona, 1906 – Santiago de Cuba, 1997), redactor de *La Nova Catalunya*, arribat l'any 1939 a L'Havana com a exiliat, amb documents falsos, es convertiria en una de les principals figures de l'arquitectura cubana. Malgrat no haver-se graduat com a arquitecte, sinó de les llicenciatures de Filosofia i Lletres i Dret, per la Universitat de Barcelona, Francesc Prat és reconegut com una de les principals figures de l'arquitectura cubana; el seu llibre *El pre-barroco en Cuba* (1947) n'és una obra de referència. L'any 1951 aquest historiador de l'art es consagrà a l'arquitectura en obtenir el primer premi del concurs convocat per elaborar els plànols de l'*Ayuntamiento de Santiago de Cuba*. A Catalunya havia estat investigador de l'Institut d'Estudis Catalans i, durant la seva estada al camp de concentració d'Agde, a França, havia descobert un antic poblat iber. A L'Havana oferí conferències sobre arqueologia i història de l'art a la *Institución Hispanocubana de Cultura* i impartí classes al *Lyceum Lawn Tennis Club* i a l'*Escuela Libre*, fundada pels exiliats espanyols. L'any 1947 s'establí a Santiago de Cuba on fou catedràtic d'Història de l'Art de la *Universidad de Oriente*. Aquest cas, d'un exiliat espanyol que aconsegueix integrar-se plenament al seu àmbit professional a Cuba, és equiparable amb el de l'arquitecte Josep Lluís Sert¹³ qui, segons Cuadriello (2009),

¹³ Alguns documents de l'obra de Josep Lluís Sert formaren part de l'exposició *Arquitecturas desplazadas. Arquitecturas del exilio español*, celebrada l'any 2007 a Madrid i recollida al llibre del mateix títol, de

durant els anys cinquanta, fou contractat pel govern cubà per dissenyar la nova planificació urbanística de la ciutat; però no així amb el de Francesc Fàbregas Vehil, discriminat, fins a 1959, per la seva militància comunista. No obstant això i malgrat que es coneix que hi va haver dificultats per la l'homologació dels títols, l'auge constructiu dels anys quaranta i cinquanta permeté que els arquitectes tinguessin més oportunitats laborals que altres professionals.

A través de la difusió de l'èxit de figures properes a la seva activitat, *La Nova Catalunya* representa Cuba com a terra de progrés. Les contínues al·lusions a les autoritats i personalitats de la cultura cubana donen suport a aquesta imatge de república liberal avançada i terra de possibilitats per als nouvinguts. De tota manera, el coneixement de les difícils circumstàncies econòmiques del país durant la dècada del 30 i les crisis polítiques que caracteritzaren la primera meitat del segle XX cubà¹⁴, fan pertinent posar en dubte les nocions sobre el país d'acollida i la imatge de l'immigrant català plantejades a la revista.

1.4 La no-representació del fracàs

Com hem comentat anteriorment, la direcció de *La Nova Catalunya* es caracteritzà per estar formada al llarg dels anys, principalment per intel·lectuals que trobaren oportunitats laborals interessants i que poden ser descrits com a ciutadans reconeguts socialment. Les tres principals figures de la publicació, Claudi Mimó, Josep Conangla i Josep Murillo, destacaren als seus àmbits professionals i desenvoluparen una intensa activitat cultural i política. La seva mirada de subjectes pertanyents a una burgesia catalano-cubana identificada amb el catalanisme polític radical, però no així amb el pensament d'esquerres que caracteritzaria els membres de l'onada migratòria de l'exili de 1939, definí el to de la

Fernando Álvarez Prozorovich (2007).

¹⁴ Per a més informació sobre la realitat econòmica i social de Cuba durant la primera meitat del segle XX, veure *La economía cubana desde el siglo XVI al XX: del colonialismo al socialismo con mercado*, de Jesús M. García (2005) i *Historia de Cuba: organización y crisis, desde 1899 hasta 1940. La neocolonia*, dels autors agrupats a l'Instituto de Historia de Cuba (1998).

revista i influí en què els seus objectes de representació foren subjectes d'aqueixa mateixa classe mitja. Els desocupats, pobres o no alineats al Centre Català, en quedaren al marge. Aquest epígraf serà molt més breu que l'anterior per l'escassetat de casos de desencert a *La Nova Catalunya*, motivada també pel caràcter mateix de la revista, d'òrgan polític cultural de difusió de les idees catalanistes, sense pretensions d'analitzar la realitat cubana en profunditat.

El reconeixement de la situació de desavantatge de persones residents a la illa hauria significat una crítica indirecta a la gestió de les autoritats cubanes —amb les quals mantingueren sempre relacions de cordialitat, fins i tot durant els moments d'inestabilitat política i repressió de l'oposició per part del govern de Gerardo Machado (1925–1933)— i l'assumpció de la incapacitat de les organitzacions regionalistes catalanes per donar resposta a les veritables necessitats d'una comunitat que no estava formada només per professionals, comerciants i membres de la classe mitja en general, malgrat que avui, precisament per la seva absència a la premsa, sigui difícil conèixer les característiques d'aquest grup de catalans menys afavorits. Això no obstant, la revista mateixa en conté un exemple que mereix ser destacat:

A la vora de dos mesos enrere va arribar a L'Havana, procedent de Nova York i abans de París, un jove artista català de quines facultats pictòriques ens parlaven amb elogi diferents amics i entre aquests l'eminent Mestre Graner.

Aquell jove artista s'anomenava Josep Adroher, fill de Santa Coloma de Farnés. Era de caràcter poc comunicatiu, denotava en ses converses que no li plavia haver vingut al nou món, puig no va trobar a Nova York ni aquí l'ambient artístic que ell desitjava i tan decaudida anà posant-se-li la voluntat i inútil per la lluita, davant de l'íntim contrast que sos idees artístiques descobriren, que ple de misantropia dolorosa, va negar-se a les excitacions de sos amics perquè fes conèixer algunes teles seues al públic de L'Havana, y ni siquiera a cap personalitat de la nostra colònia volgué mostrar sas aptituds artístiques.

Aquesta desil·lusió, producte tal volta d'un refinat sentiment de dignitat artística anà corsecant de tal modo l'ànim del somniós jove, que poc a poc anà aturdint-se, les seues activitats perderen l'esma, i rodà per aquí a la ventura, mancat de l'energia de caràcter necessària per sobreposar-se als embats de la vida, i qui sap si totalment sotmès a secreta desesperació davant de l'adversitat que anava cercant-lo.

Tot un procés moral que anà torturant l'esperit del pobre visionari, un drama íntim, un seguit de punyentas impressions, de misteriosos desenganys o potser de santes angúnies que enterboliren per fi el seny del

jove artista, qui el dia 8 d'aquest mes al llançar-se pels afores de L'Havana, per buscar potser en la contemplació de la Naturalesa un alivi a sos atordiments i a sos dolors, va finir d'una manera tràgica, aixafat pel tren al creuar pel Paso de la Mulata, vora del Pont del Carro. (Redacció, gener 1911, p. 6)

El text, que està signat per la redacció, continua donant detalls de la troballa del cos i fent els honors al jove mort. Malgrat que en cap moment s'hi utilitza la paraula «suïcidi», des de la introducció el lector pot identificar-lo com tema central. Aquest és un tipus de document poc habitual a *La Nova Catalunya* i, en general a la premsa de l'època, a menys que es tractés de premsa de successos. En aquest cas, s'ha escollit el gènere periodístic més humanitzat, la crònica periodística literària, per comunicar un fet tràgic sense el to sensacionalista de la premsa groga. Cal puntualitzar que el material, que du per títol «Fi tràgica de Josep Adroher», també és important dintre del corpus de la revista — caracteritzat pels articles d'opinió— pel gènere literari escollit, una forma periodística de límits difusos, a mig camí entre el periodisme més tradicional i la literatura, oberta a la subjectivitat de qui escriu, però que parteix de la realitat i no abandona el seu objectiu informatiu.

Si bé el del jove mort pot ser interpretat com un cas aïllat de depressió provocada per la inadaptabilitat al nou entorn, combinada amb una sensibilitat artística particular o, fins i tot, per algun desordre psíquic, també es cert que la història de Josep Adroher, en aparença excepcional, reflecteix el desenllaç extrem d'una vida marcada per les mateixes circumstàncies adverses que deu haver viscut una part gens menyspreable de la immigració catalana a Cuba. Malgrat que entre els catalans de l'Illa hi havia molts professionals liberals, intel·lectuals i comerciants, també hi hagué un grup que es dedicà a labors més humils i del qual es té poca informació. En una de les entrevistes publicades per Consuelo Naranjo (1987) un migrant espanyol resident a Miami, revela les circumstàncies dels sectors menys afavorits les primeres dècades del segle XX a Cuba i posa sobre la taula el tema de com l'edat i la formació en el moment del viatge podien determinar el futur de l'emigrant i les possibilitats d'ascens social:

La verdad es que es criminal que lo manden a uno tan joven a un país extraño. Salir de una aldea donde usted...era una aldea y usted era relativamente humilde...

*Pero en la mitad de la educación, a los catorce años, qué preparación tiene usted completa...
Pues nos mandaban a un país hostil, como era Cuba entonces, porque había una situación económica muy grave en Cuba, cosa que en España se desconocía en aquella época. (Entrevista núm. 4. Miami. Julio, 1981)
(Naranjo, 1987, p. 45)*

Un altre testimoni, entrevistat a Galícia, corrobora el destí menys favorable dels qui viatjaven joves i sense contactes parentals ni cap filiació a una organització espanyola:

El español era explotado, sobre todo si era joven y sin formación y venía solo. (Entrevista núm. 200. Vivero, Lugo. Febrero, 1982) (Naranjo, 1987, p. 67)

Més endavant un altre espanyol que havia viscut a Cuba parla del moment concret dels dos períodes de govern de Mario García Menocal, entre 1912 i 1920, i del contrast d'aquests anys amb els posteriors:

El mejor Gobierno, económicamente hubo allí la Danza de los Millones, que se llamaba en el 18 y 19, luego vino la bancarrota en el 20 y la repatriación de los españoles a España. Había miseria y había de todo; no había trabajo. (Entrevista núm. 27. Miami. Julio, 1981) (Naranjo, 1987, p. 75)

Cal tenir en compte que els testimonis d'emigrants espanyols de les diferents regions de l'estat són també vàlids per a l'estudi de l'emigració catalana. Malgrat la voluntat de diferenciació palesa a la revista i la diversitat real entre les diferents comunitats pertanyents a l'Estat espanyol, les diferències més marcades entre els qui arribaven des de la península a Cuba tenen a veure amb característiques socioeconòmiques, com ara l'edat, la formació i, principalment, la classe social. *La Nova Catalunya*, lluny de deixar-nos conèixer les característiques de la immigració catalana en la seva totalitat, ens permet l'accés a la representació d'un tipus particular de català cubà, l'intel·lectual burgès que, a diferència dels sectors més humils, trobà en la premsa i les institucions polítiques i culturals els espais on imprimir la seva petjada.

Capítol 2. Cuba i Catalunya segons Josep Conangla i Fontanilles

2.1 Llengua, identitat i ideologia al catalanisme de Josep Conangla

L'any 1895 Josep Conangla i Fontanilles arribà com a membre de les tropes colonials a Cuba, on romandria fins al final de la guerra. Malgrat l'empremta de la involuntària experiència bèl·lica, narrada al llibre *Memorias de mi juventud en Cuba: Un soldado del Ejército Español en la Guerra Separatista (1895-1898)*, decidí tornar a l'Illa l'any 1904, probablement motivat per la necessitat d'un ambient més favorable al seu desenvolupament intel·lectual, polític i econòmic, que el de la Catalunya del moment. Margarida Casacuberta (1997) l'ha identificat com un dels joves defensors del programa modernista de Santiago Rusiñol, vinculat a l'*Almanac modernista de la literatura catalana* i col·laborador de la «Secció modernista» del diari *El Francoí* de Tarragona i «Modernisme literari» de *La Voz de Sitges*. Però la major part de la seva activitat intel·lectual la desenvolupà a Cuba, com a escriptor, membre actiu de destacades institucions culturals i líder del moviment catalanista.

Un repàs d'alguns títols¹⁵ signats per Josep Conangla permet copsar el seu tarannà i entreveure la figura del pensador darrere la de l'activista polític. Als llibres *La ciudadanía adoptiva* (1916), *Cuba y Pi i Margall* (1947) i *Martí y Cataluña* (1954), reflexionà sobre els vincles entre les dues societats a les quals manifestà pertànyer per igual, sense que allò comportés cap contradicció. *Humanología* (1939), *Els altres sentits* (1957) i *Mirador humanista* (1955) són altres assajos on desenvolupà tesis sobre problemàtiques universals com la mort, les religions o la necessitat de l'expressió artística, a partir d'obres i figures concretes, de projeccions tan diverses com les de Joan Maragall, Thomas More o el seu contemporani, l'escriptor i matemàtic Bertrand Russell.

¹⁵ La bibliografia i la biografia completa de Josep Conangla pot ser obtinguda a través de la consulta complementària de la carta enviada a Carles Rahola (Conangla, 5 setembre 1930), a la qual inclou una autobiografia, al llibre de Magí Sunyer (2012) sobre la joventut de l'intel·lectual montblanquí, a l'estudi biogràfic fet per Joaquim Roy (1999) i al Treball Final de Grau sobre la revista *La Nova Catalunya* de Yairen Jerez (2013).

El seu interès per la llengua no és tan sols palès en el text objecte d'estudi d'aquest treball, sinó també en el constant cultiu de la poesia i en la creació del Concurs de Novel·letes de la revista *La Nova Catalunya*, l'any 1916, en el qual obtingueren premis Prudenci Bertrana i Josep Maria Folch i Torres. La decisió per part dels membres del consistori dels Jocs Florals de L'Havana que Conangla fos el president del Jurat Qualificador és una conseqüència natural de la labor que havia estat desenvolupant l'activista del catalanisme, ideòleg, juntament amb el Dr. Claudi Mimó i Caba, de la celebració de la festa de les lletres catalanes a Cuba.

L'anàlisi se centrarà en el paper de la llengua al nacionalisme català i en la relació de Conangla amb la llengua, com a polític, però també com a parlant que, des de l'emigració, lluità contra el desarrelament. Amb l'objectiu de contextualitzar el discurs, a continuació es fa un repàs dels primers Jocs Florals de Llengua Catalana de L'Havana.

2.1.1 Els Jocs Florals Catalans de Cuba de 1923

El dia 17 d'agost de 1922 se reuniren al Centre Català de L'Havana les entitats i publicacions catalanes de la capital cubana, convocades per la revista *Vida Catalana*¹⁶ (1914–?) amb l'objectiu d'iniciar les accions que portarien a la celebració dels primers Jocs Florals Catalans a Cuba¹⁷. En aquesta assemblea El Dr. Claudi Mimó i Caba fou nomenat president dels Consistori que en sessió del dia 25 d'octubre de 1922 designà els membres del Jurat Qualificador: Josep Conangla i Fontanilles, com a president; Pere Boquet, com a secretari; i els vocals Josep López-Franch, Marià Grau i Mossèn Josep M. Borotau.

¹⁶ Segons Robert Surroca (2004) *Vida Catalana* neix l'any 1914 a L'Havana amb el lema «Volem el reconeixement de la personalitat jurídica-administrativa de Catalunya», el 1920 es denominà «Periòdic catalanista» i el 1923, «Portaveu nacionalista. Adherit a la Federació d'Entitats Nacionalistes Catalanes de Cuba».

¹⁷ El llibre *Memorial dels Jocs Florals Catalans de Cuba* (S/a, 1923), conservat a la Col·lecció Jaume Rull i Jové de la Biblioteca Nacional de Catalunya, ha permès conèixer els detalls de l'esdeveniment literari, del qual no s'havia pogut obtenir informació a la primera recerca sobre *La Nova Catalunya*, per absència dels números de la revista corresponents a l'any 1923.

A més del Consistori i el Centre Català de L'Havana, se sumaren com a oferidores de premis les institucions i personalitats següents: la Beneficència Catalana de L'Havana; les Escoles Pies de Cuba; *Vida Catalana* de L'Havana; *La Nova Catalunya* de L'Havana; l'Orfeó Català de L'Havana; el Grop de Socis de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana; el Centre Balear de L'Havana; el Foment Català; el Casal Nacionalista Català de Camagüey; l'associació Germanor Catalana de Camagüey; el Grop Nacionalista Radical Catalunya de Santiago de Cuba; *Nació Catalana* (1921–1925) de Santiago de Cuba, el Block Cathalonia de Guantánamo; la Casa Viera i Germà; el Dr. Carles de la Torre, Rector de la Universitat de L'Havana; Francesc Molla; el Dr. Ignasi Pla; el Dr. Ferran Ortiz; Francesc Pausas; Roura Drandaberro; Jaume Valls; Francesc Garcia Escarré; el Casal Nacionalista de Montblanc; l'Agrupació Artística de Teatre Català Boquet–Vilardebó; Francesc Barsó; Antoni Sanmiquel i Antonio Iraizoz, Subsecretari d'Instrucció Pública de Cuba. Les autoritats cubanes col·laboraren amb l'acte celebrat el 6 de maig de 1923 a l'Acadèmia de Ciències de L'Havana posant a disposició dels organitzadors de l'esdeveniment la Banda del Estado Mayor del Ejército de Cuba.

En aquesta primera edició dels Jocs Florals Catalans de Cuba Ignasi Iglesias fou el guanyador de la Flor Natural, mentre Antoni Ollé Bertran i Antoni Balasch i Torrell n'obtingueren l'Englantina d'Or i Argent i la Viola d'Or, respectivament. Entre la resta de premiats destaquen els noms de Carles Rahola, guanyador del Premi del Centre Català per les seves «Gloses Empordaneses» i del Premi del Dr. Ferran Ortiz amb «Biografia d'en Marià Cubí i Soler»; Carles Soldevila, mereixedor del Premi Germanor Catalana de Camagüey pel relat «Fàbrica de nines de pasta»; Apeles Mestres, qui obtingué el Premi del Grop Nacionalista Radical Catalunya de Santiago de Cuba amb el seu «Himne Català»; Josep Maria Poblet i Guarro, autor de la comèdia «Lo que no pot recobrar-se», Premi de l'Agrupació Artística de Teatre Català Boquet–Vilardebó, i Mossèn Francesc Gay, guanyador del Premi de l'Orfeó Català de L'Havana, per «Influència dels Orfeons Catalans existents fora de Catalunya, per a mantenir viu l'amor a la Pàtria». Aquesta selecció de noms permet constatar la participació d'escriptors reconeguts, assidus¹⁸ als

¹⁸ Margarida Casacuberta (2010) afirma que Carles Soldevila aconseguí diversos premis als Jocs Florals de Girona entre 1918 i 1922, dels quals fou fundador i guanyador en tres ocasions Carles Rahola. Als Jocs

Jocs Florals celebrats en territori català, la qual cosa ubica la festa literària de Cuba en un nivell d'importància similar al de les celebrades a Catalunya.

2.1.2 La diversitat de llengües, fruit de la saviesa creadora

Voler de Déu són els llenguatges i no pas capritx de cap raça, de cap poble ni de cap nucli partidari. La varietat de llengües, com la varietat en els fruits i en tots els ordres de la naturalesa, respon a lleis immutables de la sabiduria creadora. De la mateixa manera que no hi ha un astre únic, sinó que abunden els sols i les constel·lacions planetàries a la relativitat insondable de l'infinit; i de la mateixa faísó que a la terra no hi ha un sol mar, ni una muntanya sola, ni un sol riu, ni una mena sola d'arbres, ni una classe sola de flors, ni una mena única d'aucells, ni un exemplar exclusiu de qualque espècie animal, vegetal o mineral, tampoc hi ha ni hi pot haver un llenguatge únic entre els hòmens. La unitat de l'Univers no exclou, sinó que suposa, la varietat immensa d'individualitats i matisos, i la seva combinació és font inestroncable de bellesa, d'harmonia i d'equilibri en tots els àmbits de la vida. (Conangla dins Roy, 1986, p. 110)

Amb aquestes paraules comença el discurs pronunciat al Saló d'Actes de l'Acadèmia de Ciències de Cuba. Josep Conangla, president del Jurat Qualificador dels Jocs Florals, s'hi allunya de la tradició judeocristiana que, emparada pel Mite de Babel, havia considerat la diversitat lingüística una aberració mereixedora del càstig diví. Per a l'autor aquesta diversitat no entra en contradicció amb la doctrina cristiana, sinó que és precisament expressió de la voluntat de Déu. L'intel·lectual maçó¹⁹ —distant del pensament catedràtic catòlic que històricament havia estat en consonància amb el mite discriminatori— sembla trobar l'explicació de la concomitància de la divinitat amb la diversitat lingüística al relat de Pentecosta, al Nou Testament:

Quan va arribar la diada de Pentecosta es trobaven reunits tots junts. De sobte, com si es girés una ventada impetuosa, se sentí del cel una remor que omplí tota la casa on es trobaven asseguts. Llavors se'ls van aparèixer unes llengües com de foc, que es distribuïen i es posaven sobre cada un d'ells. Tots van quedar plens de l'Esperit Sant i començaren a parlar en diverses llengües, tal com l'Esperit els concedia d'expressar-se. (Diversos autors,

Florals de la mateixa ciutat Francesc Gay guanyà el XVI Premi del Vicari Capítular l'any 1914

¹⁹ A l'autobiografia adjunta a la carta a Carles Rahola, Josep Conangla (5 setembre 1930) afirma haver estat secretari de la Lògia *Redención 2 de la Federación Masónica Catalano-Balear*.

Les influències ligúriques, íberes, gal·les, gregues i visigodes en la conformació de la llengua catalana són mencionades per Conangla amb l'objectiu d'argumentar la seva idea sobre la confluència de llengües diverses en la formació de l'idioma de Catalunya: «com ensenya la Filologia, cada llengua suposa un procés distint en què intervenen multiplicitat de fets individuals, filtracions o incorporacions subtils de coneixements i entrellaços d'arrels» (Conangla dins Roy, 1986, p. 114). Per a l'autor, el català és més aviat una llengua germana del llatí que producte d'aquest i com a prova de l'existència d'un idioma propi abans de la invasió romana cita el passatge dels Comentaris al qual Juli Cèsar afirma haver trobat, en arribar a les Gàl·lies occidentals, una llengua culta d'extraordinària semblança amb la llatina. A aquesta evidència afegeix la inscrita en una làpida trobada a Empúries, a la qual es comunicava als grecs l'obligatorietat de parlar llatí o bé la llengua del país.

Conangla critica els textos oficials de la primera i la segona ensenyança espanyola, que divulgaven la idea que a l'Estat havia hagut un idioma únic i que l'isolament regional havia corromput el castellà i donat origen al català, el gallec o el valencià. A aquestes falses creences l'autor oposa el que anomena una «veritat històrica i científica», el fet que Catalunya, com altres regions agrupades sota la denominació «Espanya», havia estat una unitat determinada, una nació amb el seu propi mitjà vernacle d'expressió, abans del domini de la corona de Castella.

«L'amor dels catalans a la nostra llengua i el voler, com li pertoca, que tinga sobirania oficial a Catalunya, això no significa pas escarni o menyspreu al més mínim contra d'altres llengües, ni desamor tampoc als pobles peninsulars que les parlen.» (Conangla dins Roy, 1986, p. 119). L'autor puntualitza la inconseqüència intel·lectual que significaria creure que els mateixos respectes reclamats per a la llengua catalana no són merescuts per la castellana; la lluita no és contra aquesta darrera, sinó contra la seva imposició a Catalunya. La contradicció no està, afirma Conangla, en els defensors del català, sinó en aquells que combaten l'oficialitat de la llengua de Catalunya i es diuen partidaris de la reconstrucció d'una Espanya federal. Aquesta incongruència és una de les principals causes de la radicalització d'un sector important del catalanisme: «això

comprova palesament el desencant que els hòmens provinents del federalisme republicà de Catalunya sentírem en adonar-nos que la bondat de les teories federals no pot adaptar-se actualment a Espanya» (Conangla dins Roy, 1986, p. 120).

2.1.3 Llengua i identitat

Com es pot concloure a través de la lectura dels textos d'Otto Jespersen (1969), l'aspecte social de la paraula rau en el caràcter d'objectivació del nostre desig de sociabilitat. La llengua, que en el cas català ha estat fonamental per a la definició mateixa de la nació, va ser un element important en la consolidació de les comunitats catalanes de l'exterior, com es pot constatar a la intensa activitat intel·lectual reflectida en les moltes publicacions periòdiques de l'exili i de l'emigració fetes en català arreu el món, inventariades per Robert Surroca (2004). La parla i, en general, l'ús de l'idioma del lloc d'origen com a membre d'un grup que no tan sols comparteix la gramàtica i la fonètica, sinó també una sèrie de records comuns, és un recurs contra el desarrelament:

Els immigrants i els exiliats traginen damunt seu un desarrelament, una sensació de pèrdua, una necessitat de mirar enrere: altrament dit, els desarrelats comparteixen una gran presència, el sentiment d'una profunda pèrdua, i un risc molt alt, la dissolució de la seva identitat. (Iglesias, 2013, p. 58)

Com s'assenyalava en el primer capítol d'aquest treball, el terme «emigració» és aplicable a l'acte voluntari i «exili» a l'emigració forçosa provocada per una conjuntura, generalment política. No obstant això, algunes situacions enteses com emigracions econòmiques podrien ser també considerades forçoses, com l'exili. En qualsevol cas, els esforços necessaris per a conservar la identitat en un entorn aliè són els mateixos en totes dues circumstàncies migratòries i tan sols varien per les característiques psicològiques i circumstàncies particulars de cada individu, les condicions del país d'acollida i la major o menor presència de persones del lloc d'origen.

Segons afirma el mateix Conangla (1954, p. 107) en un text sobre el líder independentista cubà José Martí, després de la fundació de la República de Cuba, l'any 1902, les autoritats

cubanes mantingueren relacions de cordialitat amb les associacions catalanes de l'Illa, fet que, juntament a les evidències documentals de la intensa activitat d'aquestes entitats, permet afirmar que la societat cubana fou un espai favorable per al desenvolupament d'accions encaminades a reafirmar la identitat dels immigrants catalans. La realització d'un esdeveniment de la magnitud dels Jocs Florals de L'Havana de 1923 i, de manera més directa, les següents paraules del president del Jurat Qualificador, mostren la importància conferida a l'idioma a l'interior de les comunitats catalanes de l'estranger i, en particular, la cubana: «La llengua pròpia d'un poble talment és la seva ànima col·lectiva, l'essència de la seva personalitat, la síntesi de son caràcter, la concreció de sa consciència.» (Conangla dins Roy, 1986, p. 111)

L'ús d'una llengua comuna per part dels catalans, tant fora com dintre de l'Estat espanyol, contribuï a la conformació i al manteniment de l'estereotip de la «persona nacional». No hem d'entendre «estereotip» en el seu sentit pejoratiu d'imatge falsa, sinó com a una categoria amb la funció de contribuir a definir i enfortir la identitat d'un grup. El terme «estereotip» designa la representació d'un tipus de subjecte, amb la qual es poden identificar uns individus i formar una comunitat o estrènyer els llaços que ja els uneixen. *«En quoi le stéréotype remplit-il des fonctions importantes dans la vie sociale? On a de longue date reconnue que les représentations collectives figées jouent un rôle fondamental dans la cohésion du groupe»* (Amossy, 2011, p. 46).

2.1.4 Llengua i ideologia

El text de presentació dels primers Jocs Florals catalans a Cuba és una vindicació de la llengua a la qual estan dedicats. Molts dels arguments exposats per Josep Conangla en defensa del català estan motivats pels prèviament esgrimits pels seus detractors. El debat, intensificat durant els anys anteriors, havia estat sempre polític, mai merament lingüístic. És precisament al segle XIX, enmig dels processos de definició moderna del terme «nació» a Europa i de la teorització sobre les llengües nacionals, quan el català és tret del retraïment al qual havia estat forçat i és repensat. La re-definició de la llengua i els primers passos cap

a la seva institucionalització definitiva vénen de la mà dels processos ideològics del catalanisme: «La potència del moviment catalanista va decidir, per damunt dels veredictes dels tècnics en lingüística descriptiva, la sort del català dintre de la Romània» (Rafanell, 2011, p. 90). Des dels seus orígens, el debat sobre la legitimitat de Catalunya com a nació inclou el de l'autenticitat de la llengua que, independentment de la seva provada longevitat, continua construint-se i es normativitza durant l'enfrontament, convertida en espai de producció i reproducció ideològica.

Debates about language ideologies define or redefine the language ideologies (often through conflicting representations) in the same way as debates about languages define or redefine these languages. They shape or reshape them, and so become the locus of ideology (re) production (Blommaert, 1999, p. 10)

Anthony Smith (2000) afirma que es podria considerar que el cas català és un exemple de nacionalisme cultural o lingüístic, però que, a la pràctica, és difícil trobar un exemple de nacionalisme cultural sense adherències ètniques. «Certament, no se'n trobarà a Europa. Fins i tot als Estats Units, bo i deixant de banda el cas dels negres i dels nadius nord-americans, l'origen ètnic hi fou un criteri important d'acceptació» (Smith, 2000, p. 39). La Primera Constitució Catalana de L'Havana, redactada per Josep Conangla el 1928²⁰, si bé no és un exemple del tot pràctic, perquè mai no entrà en vigor, permet refutar, en certa mesura, l'anterior afirmació i dona una idea de la importància dels factors culturals i polítics, per sobre dels ètnics, en el moviment nacionalista català.

Article 8: Són catalans:

- A) Tots els nascuts en territori de Catalunya encara que de pares no catalans, en ella estiguin domiciliats.
- B) Tots els qui, havent nascut a Catalunya, resideixen fora d'ella i estiguin inscrits voluntàriament com a tals.
- C) Tots els qui, essent fills de pares catalans o de pare català o mare catalana, i havent nascut fora de Catalunya, reclamin la ciutadania catalana en arribar a la majoria
- D) Els estrangers que hagin ajudat amb les armes o amb serveis insignes a obtenir la independència o el progrés en qualsevol ordre, de Catalunya.
- E) Els estrangers majors d'edat establerts a Catalunya per espai de més de cinc anys, sempre que reclamin voluntàriament la nacionalitat catalana i sàpiguin parlar i escriure en català. (Assemblea Constituent del Separatisme Català, 1928, desembre, p. 8)

²⁰ El text de la Constitució Catalana de L'Havana, aprovada per l'Assemblea Constituent del Separatisme Català l'octubre de 1928, fou redactat per Josep Conangla a partir de les cartes rebudes de diferents comunitats catalanes d'arreu del món en resposta a la convocatòria emesa des del Centre Català de L'Havana.

El text, malgrat recollir algunes dels requisits ètnics que tradicionalment s'han exigit als individus per considerar-los ciutadans d'un país, dóna importància a condicions pròpies dels nacionalismes voluntaristes i cívics. Aquest fragment del Títol IV de la Constitució podria ser una mostra de la poca força del principi de l'etnicitat en relació a la rellevància de la cultura, de la llengua i del factor polític en el marc del nacionalisme català. La concepció voluntarista d'un sector representatiu del catalanisme l'exemplifiquen els nacionalistes catalans de Cuba, que adoptaren la nacionalitat del país d'acollida i renunciaren a l'espanyola. Un cas rellevant d'aquests ciutadans cubans d'origen català fou el mateix Josep Conangla i Fontanilles.

Smith para atenció a l'encert del primordialisme cultural en reconèixer les fonts subjectives de les identitats culturals col·lectives i plantejar que els lligams primordials es basen en la percepció, la cognició i la creença. D'aquesta manera, es dóna importància als aspectes simbòlics del nacionalisme, menyspreats per punts de vista excessivament instrumentalistes que sobreestimen el poder de manipulació de les masses per part d'unes elits. L'autor de l'assaig anteriorment esmentat valora, sobretot, la importància d'aquest paradigma per a l'aportació de variables qualitatives a l'estudi dels nacionalismes. Respecte al caràcter voluntarista o orgànic, cívic o ètnic i instrumental o primordial de les nacions, hi afegeix una afirmació que és ben exemplificada pel cas català: «Cap nació, cap nacionalisme, no poden ser vistos com a tipus purs d'una o altra variant, per bé que hi ha moments en què un d'aquests elements predomina en el conjunt de components de la identitat nacional.» (Smith, 2000, p. 47). Això no obstant, i encara que per a alguns primordialistes la llengua podria ser considerada un dels factors determinants de l'etnicitat, la història del nacionalisme català, allunyada de genealogismes, fa pensar en un moviment de caràcter cívicocultural més que no pas etnocultural.

2.2 Martí y Cataluña (1954): El misteri d'un cas d'autoria

Entre 1953 i 1954, amb motiu del centenari de l'intel·lectual modernista i polític independentista cubà José Martí (1853–1895), es publicà un nombre important d'assajos sobre la seva obra, entre els quals destaca, per l'acurada anàlisi de l'ètica martiana, el de Josep Conangla i Fontanilles, titulat *Martí y Cataluña. Examen retrospectivo de unos conceptos inverosímiles atribuidos al gran apóstol cubano*. En aquest llibre, l'autor, de setanta-vuit anys i que havia estat líder del moviment catalanista a Cuba al llarg de la primera meitat del segle XX, intenta demostrar la falsedat de l'autoria de dues cròniques atribuïdes a José Martí, publicades el 15 d'abril i el 23 de maig de 1882 a *La Opinión Nacional* de Caracas, Veneçuela, en les quals es qüestionava la legitimitat del sentiment independentista a Catalunya.

L'autor hi defensa la tesi que els textos no foren íntegrament escrits pel líder independentista cubà i que una ploma aliena hi introduí els comentaris d'atac a Catalunya abans de la seva publicació. Naturalment, Josep Conangla aprofita l'espai com a tribuna des de la qual exercir l'activisme polític en favor del catalanisme; però qualsevol dubte sobre la seva honestedat queda anul·lada després de llegir l'explicitació dels motius pels quals escrigué el llibre: «*[Para]contribuir con estos aportes al reconocimiento perdurable de la bondad genuina de Martí; y también para dar cumplimiento a otro propósito de estímulo no menos grato e ineludible para mi espíritu: el deseo de vindicar a Cataluña.*» (Conangla, 1954, p. 20)

El líder catalanista no amaga les seves intencions; però, intel·ligentment, pren l'únic camí possible a la Cuba del centenari de l'apòstol: deslligar les paraules que pretén refutar de la figura de l'home en homenatge del qual s'havia començat a construir un conjunt monumental que incloïa una escultura de 18 metres tallada en marbre i una torre que encara avui és el punt més alt de L'Havana. Malgrat que segurament tampoc no era intenció de l'autor contradir una personalitat que havia reverenciat amb constància des de les pàgines de *La Nova Catalunya*, Conangla, polític d'experiència, havia de ser conscient que els arguments en defensa d'una Catalunya independent no haurien rebut cap atenció si

haguessin estat associats a qualsevol acció que intentés desvirtuar la imatge d'un home considerat a Cuba poc menys que un semi-déu.

«Il ne faut donc pas sous-estimer l'importance de l'ethos, à savoir de l'image que l'orateur projette de lui-même dans son discours, et qui contribue puissamment à assurer sa crédibilité et son autorité.» (Amossy, 2010, p. 13). El plantejament d'arguments que poguessin ser vistos per l'auditori (lector) particular d'aquest text com intents de desvirtuar la personalitat de José Martí, hauria afectat l'*ethos* de Conangla i de les seves credibilitat i autoritat. Les nocions de Ruth Amossy (2010) sobre l'*ethos* i les normes per a l'argumentació d'Anthony Weston (2009), contribuiran a analitzar l'estratègia i les tècniques emprades per Josep Conangla i Fontanilles per refutar unes declaracions atribuïdes a una font que era i roman inqüestionable en el context cubà.

Abans de començar l'argumentació, l'autor reproduïx els dos fragments conflictius de les cròniques que poden llegir-se íntegrament en els apèndixs del llibre. La inclusió de les cites dels judicis contra Catalunya dels textos «Núm. 24» i «Núm. 25» de les «*Crónicas desde España*», escrites per Jose Martí des de Nova York, serà útil també per a la comprensió de la present anàlisi:

Se ha rebelado Cataluña, que quiere que sus productos ásperos y costosos sean preferidas en el resto de España a los más baratos y mejores de otras tierras. (...) Y no respondió España, porque a la faz de las Cortes que quieren el tratado generoso y de España sensata que las apoya (...) pedía la osada Cataluña que no votasen las Cortes el tratado con Francia. (...) Reuniéronse en ancha y hermosa sala del Congreso todos los diputados demócratas, a oír las quejas de fabricantes y obreros catalanes que gustan de no tener que sufrir rey, pero que exigen que en el comercio se les tenga como a reyes (...) Martos, que es gran prometededor, y Carvajal, que sabe conciliar, ofrecieron buscar modo, que no han de hallar por cierto, de acordar las necesidades de Cataluña, que hace de lobo en eso del comercio con las del resto de España que hacen de oveja. (Martí dins Conangla, 1954, p. 17-18)

En esto andaba Madrid y por Cataluña andaba, pidiendo independencia, una banda de insurgentes. «¡Cataluña independiente!», oyó asombrado Barcelona, y los campos vecinos oyeron, como en los tiempos del malaventurado Conde-Duque de Olivares: «¡Cataluña independiente!» Pero dicen que esa que vocea es asonada y no guerra; que no son más de ochenta los abanderados; que salieron de Barcelona numerosas tropas y los pusieron en fuga; que los campesinos les admiran, mas no los siguen;

que ya han caído en prisión cinco de los rebeldes. Bello es que los pueblos combatan por su libertad: mas sólo tienen el derecho de combatir por su libertad los que no oprimen la de otros...(Martí dins Conangla, p. 18)

Després de dedicar el primer capítol a mostrar el seu coneixement de l'obra, Conangla afirma que és impossible que els judicis «estampats» a les dues cròniques pertanyin a José Martí perquè no mostren l'estil d'escriptura mesurat amb què es dirigia a seguidors i enemics. Seguidament afegeix que el primer element sospitós d'aquestes paraules és que no vagin dirigides contra determinades persones o entitats mercantils, sinó contra Catalunya en conjunt, generalització que considera inadequada i impròpia, perquè els industrials i els obrers de les tèxtils catalanes en actitud de protesta tan sols representen una part reduïda de la població total de la regió. Segons Conangla, en la primera de les cròniques també es reconeix que la revolta no era del poble, sinó dels magnats, fet que li suscita una pregunta que esdevé defensa emotiva de l'ideal catalanista, no sense abans fer èmfasi en la presència d'un falsejador darrere els textos:

¿Por qué, pues, no obstante ese reconocimiento espontáneo, el misterioso revisor y muy posible modificador de ambas crónicas, acentuó la acritud de las mismas con agudos reproches contra Cataluña, olvidándose de que ésta, a despecho de la supuesta unidad política española, ha constituido siempre una personalidad nacional de historia, carácter, idioma, cultura, tradición jurídica, conciencia, voluntad y alma, en suma, inconfundibles, liberalísimas; con ideales de independencia interior tan justos y legítimos como lo eran los del pueblo cubano frente a las tiranías, las explotaciones y las intransigencias incorregibles de los gobiernos españoles? (Conangla, 1954, p. 20)

Conangla utilitza la identificació de la causa catalana amb la cubana per crear empatia en el lector nadiu, influenciable per qualsevol sentència associada a José Martí i menys coneixedor, en canvi, de la realitat d'Espanya. En el moment abans citat, com en altres passatges del seu discurs, l'autor obvia una de les normes que, segons Antoni Weston (1999), són importants per construir una bona argumentació: evitar l'ús de llenguatge emotiu. Això no obstant, el que podria ser vist com una feblesa en altres textos, és aquí un recurs per concentrar l'atenció en una realitat objectivament distant del lector, a la qual se'l pot atreure a través d'un llenguatge que contribueixi a crear una identificació amb l'emissor.

L'autor de l'assaig continua explicant que Martí havia viscut durant molts anys²¹ a Madrid, en una època d'inestabilitat política, després del període isabelí i durant els governs provisionals. Per donar fe d'aquesta afirmació, cita com a autoritat l'historiador Manuel Isidro Méndez i descriu el moment històric durant el qual també comença l'ascens del moviment catalanista. Però les paraules que semblaven ser la introducció d'un argument de la premissa sobre la falsedat de l'autoria de Martí, donen pas a unes opinions que podrien fer-nos posar en dubte que Conangla estigués realment convençut de la seva hipòtesi. Afirmar que les campanyes periodístiques espanyoles contra el catalanisme podrien haver influït en la conformació d'una imatge negativa de la realitat catalana a la ment del redactor dels judicis pejoratius inclosos a les cròniques. En un primer moment manté el dubte sobre la identitat de l'autor real, però, unes línies més avall parla directament de la possible influència de la propaganda anticatalanista en José Martí:

Situado mentalmente en el tiempo de las crónicas referidas, me parece lógico el pensar que tanto las animosidades ambientales contra Cataluña posiblemente absorbidas por Martí en la capital de España, como los prejuicios explicados que cundían en Cuba y en Centro América, en torno a la absurda política arancelaria española, pudieran haber influido y, por lo tanto, atenúan hoy la acritud circunstancial con que se juzgó entonces, de cualquier modo erróneamente, a Cataluña toda. (Conangla, 1954, p. 22-23)

Segurament no per un descuit, sinó amb la clara intenció de validar la causa catalanista — fins i tot si hagués estat criticada per l'apòstol—, Conangla inclou subtilment a l'afirmació anterior la possibilitat que els textos haguessin estat escrits per José Martí sota la influència de l'ambient hostil cap a Catalunya imperant a Madrid. Això no obstant, abans justifica la lògica de tals conclusions en aquell context històric i evita qualsevol crítica al màrtir cubà.

Al mateix títol del capítol següent es reprèn la defensa de la premissa que afirma la inautenticitat de l'autoria dels judicis: «*Los textos sospechosos referidos no se concilian con la bondad ingénita de Martí*» (Conangla, 1954, p. 24). Per donar suport a aquesta sentència l'autor utilitza la cita i el mètode inductiu per, a partir de diversos plantejaments de Martí

²¹ José Martí fou desterrat a Espanya l'any 1871, després de romandre en presó per conspirar contra el govern Espanyol. A partir de 1875 viatja per diferents països d'Amèrica i torna a Cuba l'any 1878. El 1879 és novament deportat a Espanya i el 1880 s'estableix a Nova York, on romandria fins la seva arribada clandestina a Cuba l'any 1895. L'itinerari detallat de l'organitzador de la Guerra de 1895 pot ser consultat a biografia escrita per Jorge Mañach (1963).

sobre l'ètica periodística, arribar a la conclusió de la impossibilitat d'associar el seu procedir al de l'artífex de les crítiques a Catalunya:

La prensa debe ser el examen y la censura, nunca el odio ni la ira. (...) La urbanidad en la forma no excluye la vehemencia en las convicciones; la forma cortés se impone aun cuando no se tanga la razón. [Revista Universal, 20 maig 1975] (Martí dins Conangla, 1954, p. 25).

Toca a la prensa encaminar, explicar, enseñar, guiar, dirigir; tócale examinar los conflictos, no irritarlos con un juicio apasionado. La prensa no es la aprobación bondadosa o la ira insultante; es proposición, estudio, examen y consejo. [Revista Universal, 18 juny 1875] (Martí dins Conangla, 1954, p. 25).

Para conocer a un pueblo se le ha de estudiar en todos sus aspectos y expresiones: en sus elementos, en sus tendencias, en sus Apóstoles, en sus poetas y en sus bandidos. [El Partido Liberal, 23 juny 1887] (Martí dins Conangla, p. 27)

Aquestes són tan sols algunes de les nombroses cites desplegades per Conangla per mostrar la deontologia periodística predicada per Martí i per poder afirmar que, si el líder independentista cubà pensava així abans i després de la data de les cròniques, no era infundada la idea que el llenguatge desdenyós d'aqueixes no li podia ser atribuït. Però l'autor va més enllà i, per primera vegada al text, qüestiona directament l'autoritat de José Martí per parlar d'un tema que considera que no coneixia prou:

Porque si tan estrictas eran, sin duda, las normas honradas que se había trazado para juzgar cualquier asunto, tema o problema, (en especial tratándose de personas o de pueblos) lógico es deducir que, de manera lúcida i consciente, Martí no podía faltar a tales normas, con mayor motivo careciendo de aptitud crítica razonable para censurar con aspereza, y aun menos para condenar, a todo un pueblo por él jamás tratado, ni siquiera visto. (Conangla, 1954, p. 28)

El fet que les dues cròniques marquessin el final de la col·laboració amb *La Opinión Nacional* de Caracas evidencia les diferències sorgides entre Martí i Fausto Teodoro de Aldrey, director del periòdic; segons Conangla, les discrepàncies haurien estat motivades per l'alteració dels textos a la redacció. Per mostrar la fiabilitat de la premissa que acaba d'incorporar al text, el vindicador de l'independentista cubà i de la causa del catalanisme torna a emprar una font d'autoritat, es val de la seguretat que transmet la lletra impresa sota la signatura del líder cubà i el caràcter gairebé mític, de «manuscrit trobat», d'una carta poc

coneguda, adreçada a l'escriptor veneçolà Diego Jugo Ramírez:

(...) escribo a Aldrey la carta que le adjunto, para que Ud. la guarde y sólo haga mención de ella en caso de que se dijera de mi acto lo que no es; y suspendo mis cartas a La Opinión. Ya oigo lo que se va a decir sí, contra lo que deseo y espero, la suspensión de mis cartas se hace pública. Harán que se digan de ellas cientos de censuras. Yo escribo para los de mente alta, y siento para los de alma grande; no curo de los otros. No está Ud. entre los otros, ciertamente. [Carta a Diego Jugo Ramírez, 10 juny 1882] (Martí dins Conangla, 1954, p. 30)

La desconfiança en la direcció del periòdic transmesa pel remitent de la carta és emprada pel creador dels arguments per desacreditar la publicació. D'una carta posterior de Martí a Jugo Ramírez, Conangla treu la conclusió que les diferències amb Aldrey acabaren en silenci. La reproducció d'aquestes línies, però, acaba intensificant l'interès del lector i la sensació d'estar davant un veritable misteri, quan Conangla afirma: «*Al anterior acápite sigue una larga línea de puntos suspensivos, en todas las ediciones de obras completas del Apóstol (...) mientras algún investigador afortunado no logre descubrirlas, esas incógnitas serán enigmáticas.*» (Conangla, 1954, p. 30). La carta citada no ha estat localitzada a la més recent edició de les *Obres Completas de José Martí* (2001) ni al llibre *José Martí. Cartas de amistad* (2003), al qual s'han reproduït algunes missives a Diego Jugo Ramírez. Caldria fer una revisió de les edicions de l'epistolari martià posteriors a 1954 —data de la publicació del llibre analitzat— per contribuir a revelar el misteri.

Josep Conangla reconeix que en una carta a Manuel Mercado, Martí afirma que la causa principal de la ruptura amb *La Opinión Nacional* havia estat la pressió que sobre ell exercia Aldrey per evitar que fes comentaris contra el dictador Guzmán Blanco; però hi afegeix que la suspensió voluntària i sobtada de les cròniques de Martí pot haver estat relacionada amb la freqüència amb què havien estat alterats alguns dels seus treballs anteriors per suavitzar-los als ulls del dictador. Conangla infereix que la modificació dels textos relatius a Catalunya per part d'Aldrey havia estat motivada, no tan sols per la necessitat de complaure Guzmán Blanco, sinó també polítics i «*literatos*» espanyols com ara Cànovas del Castillo, Pedro Antonio de Alarcón, Tamayo y Baus, Fernández Guerra i Manuel del Palacio, amb els quals el director del periòdic mantenia amistat.

Els següents capítols de *Martí y Cataluña* estan dedicats a descriure les virtuts intel·lectuals

i personals de José Martí i el caràcter de les seves estades a Espanya, per introduir els temes tractats al capítol sisè, que porta per títol «Amarguras espirituales del Apóstol y su desconocimiento de Cataluña». L'objectiu d'aquest apartat del llibre, segons afirma l'autor, és donar una interpretació psicològica dels judicis de les cròniques, en el cas poc probable que haguessin estat escrites per José Martí, de qui s'haurien de conèixer les preocupacions i les dificultats econòmiques i morals viscudes durant els anys de correspondència amb *La Opinión Nacional* de Caracas. Conangla torna a qüestionar respectuosament l'autoritat del possible emissor dels atacs al catalanisme, al·ludint a certa inestabilitat mental. Respecte al «desconocimiento de Cataluña», es limita a parlar en el capítol dels llocs que sí conegué Martí, com ara Mèxic, Guatemala, i la ciutats de Santander, Madrid i Nova York.

Del capítol vuitè al quinzè, el llibre descriu els punts de contacte històrics i culturals entre Cuba i Catalunya, la participació de catalans en la lluita per la independència de l'Illa, la similitud de les dues causes separatistes i les cordials relacions institucionals que s'establiren després del naixement de la República de Cuba entre les autoritats cubanes i les associacions catalanes. Més endavant es reprèn l'argumentació directa a través d'un «Examen sociológico»²² de los sospechosos conceptos atribuidos a Martí sobre Cataluña». La font autoritzada és en aquest cas l'economista Guillermo Graell, autor de *La Cuestión Catalana* (1902)²³, citat per introduir al text un resum de la història econòmica de Catalunya. Fins al capítol vintè, Conangla nega a través de la utilització de dades historiogràfiques la implicació de Catalunya en l'explotació econòmica de Cuba durant l'etapa colonial. Aquesta darrera part del llibre abandona l'argumentació de la premissa que qüestiona la legitimitat de l'autoria de Martí i se centra en la refutació dels judicis expressats a la primera crònica de *La Opinión Nacional*.

El llibre té l'aspecte d'una llarga conversa durant la qual es va enfortint la confiança amb l'interlocutor i es va distenent el to fins arribar a un epíleg al qual es poden fer confessions i parlar sense les precaucions inicials. A les conclusions de la seva vindicació de Martí i

²² La lectura del contingut del capítol dissetè del llibre de Josep Conangla (1954) permet afirmar que hi ha un error d'impressió: on hauria de figurar l'adjectiu «sociológico» es va emprar «sicológico». Es comunica aquesta imprecisió per aclarir que a la cita d'aquest inclosa en aquest treball s'han alterat les paraules originals.

²³ S'ha localitzat una edició de 2010 del llibre *La Cuestión Catalana* de Guillermo Graell, la referència del qual es detalla a l'apartat «Bibliografia i referències».

Catalunya, Josep Conangla afirma que, encara que es resisteix a compartir la idea que els judicis en qüestió fossin del polític cubà, es veu en la necessitat de declarar que respecta a aquells que la consideren explicable:

En tal sentido, las contingencias inmediatas motivadoras de aquellos rudos textos contra Cataluña pudieran haberse originado en la españolidad paradójica ya referida de Martí y en su aversión cordial, también por él confesada y reiterada, a cuantas actividades fuesen o pareciesen de índole egoísta (y en las del Comercio, a las que tuvo que recurrir «para ganarse el pan no siempre entero de cada día» Martí, como es sabido, sólo encontró explotación, repugnancia y ultraje)

En estas dos zonas subjetivas de la juventud angustiosa de Martí, pienso que, en tal caso, pudieron haber germinado y surgido súbitamente las humanas aunque misteriosas predisposiciones sobre Cataluña; y hasta me inclino a pensar que, en esa circunstancia hipotética, Martí recogería aquellos prejuicios de labios paternos, ya que en serena lógica es de suponer que su progenitor, como militar español típico y en funciones rutinarias de Celador policiaco sin inquietudes culturales, mantendría instintivamente la más celosa lealtad a los dogmas patrióticos del integrista oficial hispánico. (Conangla, 1954, p. 192)

Conangla assegura que aquests factors, juntament amb la crisi moral soferta l'any 1882 per Martí —confessada en una carta a Bartolomé Mitre²⁴, de la qual manca la referència exacta— són els causants de la manca de calma i claredat necessàries per escriure. Segons l'autor, fou després d'aquell any, durant l'etapa de preparació del recomençament de la lluita independentista, quan l'apòstol cubà augmentà la seva cultura i adquirí «*mayor dominio de reflexión y de acierto para juzgar las personas, las sociedades, los pueblos y los problemas internacionales*» (Conangla, 1954, p. 194). Aquests arguments tenen l'objectiu de fracturar la imatge d'home preclar i reflexiu que ha acompanyat la figura de Martí en l'imaginari del lector cubà. La fortalesa de l'*ethos* de l'emissor reconegut de les opinions de les cròniques tingué expressió corpòria, a partir de 1953, en l'escultura que presideix la Plaza de la Revolución o Plaza Cívica, feta per l'artista Juan José Sicre, que representa José Martí en la posició del *Pensador* de Rodin. Al començament de l'assaig, hauria estat impossible plantejar les opinions que Conangla es reserva per al final. Quan ja ha construït el seu propi *ethos* a través de vint-i-un capítols, la confiança conquerida i la proximitat del final, fan menys probable que el lector fidel a Martí abandoni el llibre.

²⁴ Bartolomé Mitre fou fundador i director del diari *La Nación* (1870-actualitat); havia estat president de la República Argentina durant el període 1862-1868, com pot comprovar-se a la pàgina web de la *Presidencia de la Nación Argentina* (2014).

En el text analitzat, Josep Conangla i Fontanilles no tan sols vindica Martí i Catalunya, sinó que construeix i protegeix el seu propi *ethos* per preservar la validesa dels seus arguments. L'autor aprofita la primera meitat de l'assaig per desplegar evidències de la seva solidesa intel·lectual i el respecte i coneixement de les cultures catalana i cubana. Malgrat la distensió del discurs a la part final del llibre i les al·lusions directes a la falta d'autoritat del màrtir cubà per parlar de la realitat catalana, Conangla ratifica a l'epíleg les intencions declarades a la introducció d'aclarir l'afer en benefici de les dues nacions.

L'intel·lectual catalano-cubà era conscient que, malgrat la seva destacada trajectòria a la societat cubana, molts pocs lectors confiarien en els plantejaments de qui s'atrevis a qüestionar la paraula martiana. Davant la força de l'autoritat de José Martí, l'únic camí possible era el de desvinculació de missatge i emissor per adaptar el discurs a les característiques del receptor cubà. «*Pour exercer une influence, celui qui prend la parole ou la plume doit s'adapter à ses allocutaires en essayant d'imaginer aussi fidèlement que possible leur vision des choses.*» (Amossy, 2010, p. 61)

L'examen retrospectiu de les opinions de les cròniques del periòdic *La Opinión Nacional* esdevé una tribuna des de la qual es defensa la causa del catalanisme. Conangla supera la dificultat de treure protagonisme a l'apòstol cubà l'any del seu centenari amb la introducció de capítols dedicats exclusivament a la seva vida i, oportunament, n'hi afegeix d'altres que són avui de consulta obligada per qui vulgui conèixer les característiques del catalanisme radical a Amèrica.

Capítol 3. Prudenci Bertrana, corresponsal de *La Nova Catalunya* de L'Havana (1919–1920)

3.1 La col·laboració amb els catalans de L'Havana

Prudenci Bertrana es fa càrrec de la corresponsalia de la revista a Barcelona a partir de gener de 1919. El periodista Claudi Ametlla, predecessor de l'escriptor gironí a la secció «Barcelona–Havana» sota el pseudònim «C. de la Conca» des de 1914, havia fundat amb aquest i altres intel·lectuals, la publicació aliadòfila *Iberia* (1915–1918)²⁵, origen d'una xarxa de relacions que tindria ressò també a L'Havana:

L'amic Ametlla, per haver passat a ocupar la direcció de la Agència Havas, establerta fa poc a Barcelona, no pot atendre degudament a *La Nova Catalunya*.

Nosaltres ens en dolem verament d'aquesta contrarietat per el bon afecte que li portem al car amic i perquè els seus escrits eren força llegits i esperats per els llegidors d'aquesta revista. Per altra part celebrem lo que representa prosperitat en la brillant carrera periodística de qui fou director d'*El Poble Català* i Secretari de la Casa d'Amèrica.

A proposta del propi C. de la Conca s'ha fet càrrec de la corresponsalia de *La Nova Catalunya* a Barcelona el vigorós escriptor i novel·lista acurat, En Prudenci Bertrana, qui firmarà, *Víctor Esparra*. (Redacció, gener/febrer 1919, p. 61)

El nou corresponsal no necessitava una presentació gaire extensa; els lectors de *La Nova Catalunya* ja havien entrat en contacte directe amb el seu treball a través de col·laboracions anteriors i, l'any 1916, l'havien vist guanyar el premi extraordinari del Concurs de Novel·letes²⁶ de la publicació, amb l'obra *L'Aventura*.

²⁵ La revista *Iberia* (1915-1918) fou fundada per Antoni Rovira i Virgili i Claudi Ametlla amb l'objectiu de donar suport a la causa de la Triple Entesa durant la Primera Guerra Mundial. Joan Safont (2012, octubre/novembre/desembre) ha publicat un article sobre el paper d'aquests dos intel·lectuals a la publicació.

²⁶ L'any 1916 la revista atorgà els premis del Concurs de Novel·letes de *La Nova Catalunya*, que tingué com a jurat a Claudi Mimó, Pere Camps, Ferran Ortiz, Josep Conangla i Josep Murillo. A la categoria de novel·leta inspirada en ambient o costums catalans guanyà el primer premi Josep Maria Folch i Torres, amb l'obra *Vers la llum*, i el premi extraordinari fou per a Prudenci Bertrana, per *L'Aventura*; totes dues obres havien estat enviades des de Barcelona. Al número 180 (Redacció, maig 1916) *La Nova Catalunya* anuncia que s'estava imprimint la novel·leta *Vers la llum*, de Josep Maria Folch i Torres, i que, segurament, estaria a disposició dels subscriptors el mes de juliol; és possible que algunes de les altres obres guanyadores també

La primera de les publicacions de l'hereu de l'Esparra a la secció «Barcelona-Havana» apareix al número corresponent als mesos de gener i febrer de 1919 i, l'última, al de juny del mateix any. El mes d'agost, un comunicat anunciava la incorporació a la revista d'un altre nom molt conegut de les lletres catalanes, vinculat també a *Iberia*, Antoni Rovira i Virgili. La redacció hi descobria el protagonista de les gestions que feren possible aquesta nova col·laboració i explicava el futur caràcter de la relació amb Prudenci Bertrana:

El nou cronista de *La Nova Catalunya* a Barcelona, firmarà ses informacions mesaderes amb el seudònim *Pere Claresvalls*.

L'enhorabona, doncs, a nostres llegidors, per tan valiosa adquisició qu'hem d'agrair a les gestions amatentes del benvolgut Dr. Murillo, qui aprofitara la seva estada a Barcelona per anyadir alguns noms valiosos a la ben honrosa llista de col·laboradors de *La Nova Catalunya*.

Víctor Esparra, o siga'l llorejat escriptor Prudenci Bertrana, seguirà enviant-nos articles sobre temes diversos, encar qu'hagi cedit la crònica a En *Pere Claresvalls*. (Redacció, agost 1919, p. 14)

L'escriptor gironí continuaria projectant-se a l'exterior lligat als catalans de Cuba mitjançant articles escrits de manera «especial per a *La Nova Catalunya*»²⁷, com ara, «Art i artistes» (setembre 1919), «No hay tabaco» (març 1920) o «*La nostra parla*. Comèdia patriòtica de n'Ignasi Iglesias» (maig 1920), entre d'altres que també caldria posar a disposició dels estudiosos en particular i dels lectors en general de l'obra de Prudenci Bertrana. No existeixen evidències en la correspondència i ni en les actes de la revista que cap d'aquestes col·laboracions hagués estat pagada; no seria errat pensar que els interessos de Prudenci Bertrana, Claudi Ametlla i Antoni Rovira i Virgili respecte a *La Nova Catalunya* poc tenien a veure amb la remuneració econòmica i sí molt amb la participació en un projecte cultural, polític i ideològic amb el qual se sentien identificats.

hagin estat publicades i distribuïdes com a suplement.

²⁷ Els altres textos escrits especialment per a *La Nova Catalunya* fora de la secció «Barcelona-Havana» són «Sobre l'estrena a Barcelona de L'ànima és meva d'en Guimerà» (abril 1920), «Els Jocs Florals d'enguany» (juny 1920) i «Els Tudons» (agost 1920). Actualment, aquests textos i els de la secció «Barcelona-Havana» tan sols estan disponibles als exemplars de la revista conservats a l'Arxiu Pompeu Fabra de la Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya de L'Havana i a la Public Library de Nova York, segons la contrastació dels resultats d'una investigació preliminar amb l'inventari de publicacions de l'exterior fet per Robert Surroca (2004).

3.2 Prudenci Bertrana periodista

Malgrat la inexistència d'un inventari exhaustiu de l'obra periodística de Prudenci Bertrana, l'esbós biogràfic fet per Joan Triadú (1967), el buidat de publicacions de Pau Lanao (1989)²⁸ i el treball de recerca de Lluís Costa (1987) sobre la història de la premsa gironina permeten seguir la pista de l'escriptor a diferents capçaleres. Les seves primeres incursions en el periodisme estan associades a *L'Autonomista* (1898–1939) i les publicacions modernistes catalanistes *L'Enderroch* (1902) i *Vida* (1902–1903), de Girona. L'any 1910 assumí la direcció del periòdic *Ciudadanía* (1910–1911), descrit per Lanao (1989) com un intent renovador de la premsa escrita, massa avançat per al públic gironí i que es veuria frustrat amb l'empresonament de Bertrana després de ser-li aplicada la Llei de Jurisdiccions per la publicació del pamflet *La locura de Álvarez de Castro. Ensayo sobre la psicología patológica de un episodio heroico*, juntament amb l'escriptor Diego Ruiz (1910). Podem trobar els motius de l'abandó de Girona, no tan sols en aquesta experiència, sinó també en les crítiques moralitzadores a la novel·la *Josafat* (2013), escrita l'any 1906 i publicada per primera vegada l'any 1907; en la seva vindicació de la figura de Jacint Verdaguer, descrita per la professora Margarida Casacuberta (març/abril 2003); i en la generalitzada hostilitat cap a la seva personalitat independent.

Bertrana arribà a Barcelona l'any 1911 per fer-se càrrec de la direcció dels setmanaris satírics *L'Esquella de la Torratxa* i *La Campana de Gràcia* (1870–1934), però al cap d'algun temps hi fou rebaixat a la condició de redactor i l'escassetat de diners l'obligà a col·laborar amb *La Publicidad* (1878–1922), *El Poble Català* (1904–1918) i *La Veu de Catalunya* (1891–1937). Pau Lanao (1989) assenyala també *Iberia* (1915–1919) com una de les publicacions per a les quals l'escriptor treballà per obligació, però les característiques del projecte aliadofil, concebut per Antoni Rovira i Virgili i Claudi Ametlla, amb l'estreta col·laboració de Bertrana, fan pensar que pot haver estat una empresa que sentís com a pròpia. Aquestes experiències suscitaron en Prudenci Bertrana interessants reflexions sobre

²⁸ El treball de Pau Lanao (1989) referenciat a la Bibliografia d'aquest estudi inclou una catalogació de diferents publicacions a les quals Prudenci Bertrana treballà com a redactor o col·laborador. Malgrat no tractar-se d'un buidat exhaustiu, el recull pot contribuir a la necessària tasca de fer un inventari de l'obra periodística de l'escriptor gironí.

l'exercici de la professió de periodista:

En el periodisme tenim el capatàs, la reglamentació, la disciplina més o no tan militar; i en les hores que l'escriptor se n'allibera, se sent encara esclau, dominat per la rutinària confecció de frases i paràgrafs i de llocs comuns, empastifat del baf de maquinisme de la literatura que acaba d'expel·lir. Aleshores li costa de tornar a prendre la ploma. És menjar sobre pair. És voler paladejar una lllaminadura amb l'estómac ple de faramalla. Jo, entengui's bé, no blasmo la literatura periodística. És una cosa digna i bona, però quan un home aspira a una altra de millor ens sembla menys bona i digna del que realment és. El periodisme per al poeta i l'escriptor imaginatiu té una horrible semblança amb el purgatori. (Bertrana, setembre/octubre 1992, p. 70)

La lectura d'alguns fragments de la conferència «El calvari de l'escriptor», pronunciada per Bertrana l'any 1933 a l'Ateneu Enciclopèdic Popular, permet copsar la seva opinió, més bé amarga, sobre l'exercici del periodisme. Les seves paraules han de ser interpretades tenint en compte el context general de la seva vinculació a les publicacions periòdiques, marcat per sous baixos i pluriocupació:

A Catalunya són poques les empreses periodístiques que ofereixen, als escriptors, garanties de respecte i inamobilitat, i són encara menys les que els donen un sou raonable. Evidentment, ningú de vosaltres s'imaginarà que a un periodista ben pagat li resti massa temps de fer una obra sòlida, pensada i repensada i escrita amb l'esperit tranquil, sense discontinuïtats, sense encallades i repeses destarotadores, sense que la lassitud, la desconfiança, el pessimisme s'emparin del seu esperit. (Bertrana, setembre/octubre 1992, p. 72)

Sense cap mena de dubte, les poques i gens atractives opcions de supervivència motivaven en Prudenci Bertrana una visió pessimista, no tan sols de la tasca periodística, sinó també de l'escriptura. No obstant això, la lectura del text de l'escriptor gironí fa pertinent la pregunta sobre si la seva aversió anava dirigida cap al periodisme mateix o cap a una determinada manera d'exercir-lo. Potser allò que l'allunyava de la literatura eren en realitat unes rutines productives i, fins i tot, uns gèneres periodístics tancats a la creativitat: el cable, la nota informativa i el reportatge informatiu. En canvi, la majoria dels textos que conformen la mostra d'aquest estudi són cròniques, peces d'un gènere que permet l'estudi de la ploma que el concep. El professor Josep Maria Casasús, a l'assaig *El pensament periodístic a Catalunya* (1987), assenyalava el gènere com la forma periodística predominant del moment de l'entrada de la modernitat al periodisme espanyol, durant els

anys vint i trenta:

Una de les característiques més rellevants d'aquella primera generació moderna de periodistes catalans fou la del conreu preferent de la crònica, gènere característic del període de plenitud del periodisme d'informació i, alhora, gènere de transició vers les formes posteriors de periodisme d'interpretació o d'explicació que, des de la Segona Guerra Mundial, han arribat fins als nostres dies. (Casasús, 1987, p. 23)

Si bé, el llast de la marcada intencionalitat ideològica expressada en l'articulisme havia limitat les capacitats informatives del periodisme a Catalunya, les noves figures no assumeixen tan sols la transmissió directa de la informació cablegràfica com a contrapartida de l'endarreriment dels anys anteriors, sinó que adopten un gènere periodístic la matèria primigènica del qual és la realitat, però que requereix la capacitat interpretativa i discursiva d'un intel·lectual. «Una qualitat comuna dels professionals catalans del període d'entreguerres és que foren grans periodistes en el sentit modern del terme sense deixar de ser grans escriptors, circumstància que també explica segons el professor Ramon Barnils, que reeixissin en la crònica» (Casasús, 1987, p. 79). Aquest gènere sintetitza la funció del periodisme de parlar sobre la realitat i no pas sobre les idees, però amb les eines més eficaces, ja siguin les del més directe llenguatge periodístic, les de la literatura de ficció o les d'una combinació de tots dos, com ja es comença a veure en aquest període de consolidació de la figura de l'escriptor-periodista. La crònica s'allunya de la «rutinària confecció de frases i paràgrafs i de llocs comuns» criticada per Bertrana; la pràctica d'aquest gènere, unes millors condicions de treball i unes rutines productives contràries a la facilitat i a la concepció ràpida del text periodístic podrien haver revertit les idees exposades a «El calvari de l'escriptor».

3.3 Algunes publicacions de l'àmbit quotidià de l'escriptor-periodista gironí

Claudi Ametlla i Antoni Rovira i Virgili fundaren i mantingueren la revista *Iberia*, del 10 d'abril de 1915 al 22 de febrer de 1919, en el context de la Primera Guerra Mundial, per

donar suport als aliats i, principalment a França. Segons Joan Safont (2013), Ametlla fou el responsable de reunir els membres de la redacció, amics periodistes, escriptors i il·lustradors, provinents molts d'*El Poble Català* i propers al perfil republicà liberal catalanista de la nova publicació. Altres figures punteres d'*Iberia* foren Prudenci Bertrana, Romà Jori, Màrius Aguilar, Eugeni Xammar, Alexandre Plana; el poeta Josep Maria Junoy; el pintor i caricaturista Feliu Elias, alias Apa; l'il·lustrador Pere Ynglada i l'advocat Amadeu Hurtado; aquest darrer seria, segons expliquen Joan Torrent i Rafael Tasis (1966), el principal assessor del navilier Antoni Tayà en la compra de *La Publicidad*, l'any 1915, i el responsable de la incorporació de molts noms d'*Iberia* al periòdic després de la seva reestructuració.

El diari *La Publicidad* havia estat fundat l'any 1878 i el seu primer director, Eusebi Pascual i Casas, havia estat un republicà possibilista, simpatitzant d'Emilio Castelar. Joan Torrent i Rafel Tasis (1966) el consideren un diari polític, malgrat que s'anunciés com a diari informatiu. El periòdic donà suport a Valerià Weyler i la seva reconcentració repressiva a Cuba entre 1896 i 1898 per intentar ofegar la lluita independentista.

Eusebi Corominas, director de la publicació durant vint-i-vuit anys, entre 1878 i 1906, va ser electe diputat a corts de Solidaritat Catalana per la ciutat de Girona²⁹. La publicació havia acollit durant els primers anys del segle «una intel·lectualitat formada a Barcelona, fora dels dominis del catalanisme. Es pot dir que l'intel·lectualisme atempereva l'aspror de les lluites polítiques» (Capdevila dins Torrent, Tasis, 1966, p. 134).

L'any 1915, que marca l'inici de l'etapa que concerneix a les finalitats d'aquest estudi, *La Publicidad* és comprat per Antoni Tayà, un navilier enriquit que fa eixamplar les capacitats tècniques del diari i el permet tenir dotze pàgines en comptes de vuit. Romà Jori és nomenat nou director i nucli d'un grup de joves escriptors i periodistes entre els quals s'hi compten Antoni Rovira i Virgili, Carles Soldevila, Manuel Brunet i Andreu Nin, entre d'altres, provinents molts d'*El Poble Català* i de la revista *Iberia*. Prudenci Bertrana, amb lligams amb totes dues publicacions, també s'incorpora en data propera a aquest moment al

²⁹ Santiago Izquierdo (2008) ha escrit un article sobre la història de Solidaritat Catalana al qual s'ofereix la relació dels quaranta diputats a corts d'aquesta formació política.

renovat rotatiu.

Per a Albert Manent (1979), el nom de Prudenci Bertrana es troba entre els imprescindibles a tenir en compte a l'hora de narrar la història de *La Veu de Catalunya*, juntament amb els de Manuel de Montoliu, Narcís Font i Sagner, Narcís Oller, Joaquim Folch i Torres, Eugeni Xammar, Josep Maria Junoy i Antoni Rovira i Virgili, entre d'altres. Tornen a coincidir a la llista de Manent noms de periodistes d'*Iberia* i de *La Publicidad*, fet que permetria establir, malgrat les diferències conceptuals entre les publicacions esmentades, una línia comuna a través dels seus redactors i col·laboradors i, per tant, algunes semblances entre els seus productes comunicatius.

La presència de Francesc Cambó, Enric Prat de la Riba i Josep Puig i Cadafalch a la redacció fundacional del setmanari *La Veu de Catalunya*, creat l'any 1891 per Narcís Verdager i Callís i Joan Cabot i Rovira, denotava els fonaments de la seva futura vinculació a la Lliga Regionalista i al catalanisme conservador. Durant la dècada dels trenta la secció «Impromptu» d'aquesta publicació seria un important espai per a l'expressió d'un Bertrana periodista molt proper a la literatura, gràcies al gènere aplicat, la crònica literària o d'autor. Lanao (1989, p. 57) esmenta un recull d'aquest material fet per Bertrana amb la intenció de publicar un volum amb il·lustracions de Daniel Masgoumiery, clar indicatiu que l'escriptor veïe en aquestes peces periodístiques la qualitat literària necessària per considerar la seva publicació en un format reservat per a la literatura en el sentit més tancat del terme.

3.4 La mostra

Per a la selecció de la mostra de treballs periodístics a partir de la qual es farà la comparació s'ha tingut en compte la diversitat temàtica dels materials coneguts i que hagin estat publicats en data propera al període de la seva col·laboració amb els catalans de

L'Havana, entre 1919 i 1920. La presència d'alguns dels articles al Fons Bertrana de la Universitat de Girona, ha influït en la seva selecció, per potenciar la difusió de les fonts disponibles a la institució en el marc de la qual es realitza l'estudi. En el cas particular dels textos de la secció «Impromptu» de *La Veu de Catalunya*, la selecció ha estat determinada pel tema i la forma dels treballs, directament relacionats amb l'objectiu d'aquest estudi d'aprofundir en l'activitat periodística com a espai de expressió literària i de realització de l'escriptor. La comparació contribuirà a la contextualització dels textos i a oferir un marc de referència general de l'obra periodística de Bertrana, a partir del qual analitzar les peces periodístiques publicades a Cuba.

Selecció de treballs publicats a *La Nova Catalunya* de L'Havana:

–Secció «Barcelona–Havana» (gener/febrer 1919): «Formidable agitació autonomista», «Emocionants manifestacions en el Romea i en el Palau de la Música Catalana», «Les gresques de la Rambla», «Contra-manifestacions espanyolistes», «Una senyora es assassinada», «Nadal pacificador», «El plebiscit».

–Secció «Barcelona–Havana» (maig 1919): «Barcelona a les fosques», «Més vagues», «El disbarat de la mobilització», «La censura roja», «La vaga general», «Les causes», «Estupor i pànic», «El somatén», «Qui ha guanyat?», «El final».

–Secció «Barcelona–Havana» (juny 1919): «Els processos dels crims socials», «Reaparició de la premsa barcelonina», «La primavera barcelonina», «Aviadors estrangers», «Les eleccions».

Selecció de treballs publicats a Catalunya:

–*La Veu de Catalunya*: «La Llotja» (1918), «La Carroña mecànica» (1920), «El Teatre català. Unes paraules d'en Bertrana» (1921), «L'encís del riu» (1924), «Jardins de *kodak* i de *sandwich*» (1924), «La mala lletra» (1925), «En Mir i la Medalla d'Honor» (1926), «Els pollancres d'Hix» (1927), «Les vaques al carrer!» (1928), «Llívia» (1928), «El cant del merlot» (sense data), «El caprici d'una mamà» (sense data), «Un poeta que fa poesia» (sense data).

–*La Publicidad*: «Si m'embrutes t'emmascaro» (1920), «Endevinalla» (1920), «L'orquestra d'esquirols» (1920), «¡Meee...ec!» (1920), «Bufar i fer ampolles» (1922), «L'home matalàs» (1922).

–*Iberia*: «Del París heroico» (1918), «¡Victoria!» (1918).

3.5 Anàlisi comparativa dels treballs periodístics

Tots els textos escollits són classificables com a cròniques. Això no obstant, s'han pogut identificar en aquestes peces d'un mateix autor i format notables diferències, que denoten com és de mal·leable el gènere i com pot variar el seu aspecte segons el context de publicació, les característiques del mitjà de premsa i el tema escollit. Sí bé, a la nota informativa i altres gèneres periodístics propers com el reportatge informatiu o el cable, les diferències estructurals i conceptuals generals entre una peça i altra del mateix format són ínfimes, independentment de les circumstàncies de publicació i el tema, no passa el mateix amb la crònica, un gènere informatiu amb una llibertat formal més propera a la dels gèneres de fons i que comparteix també amb aquests la qualitat de deixar percebre la subjectivitat de l'autor, amb major o menor grau en dependència dels factors abans esmentats que poden condicionar-la. No és estrany que el debat sobre si la crònica és un gènere informatiu o de fons romangui obert. La lectura de textos propers al que s'ha anomenat crònica de successos i de peces fàcilment confusibles amb la narrativa de ficció no fan més que alimentar aquesta incertesa i donar suport a la idea que la crònica periodística no és quelcom pur i sempre s'aproparà més a allò que el tema i les circumstàncies demanin a l'autor.

La primera de les col·laboracions de Prudenci Bertrana amb *La Nova Catalunya* a la secció de corresponsalia «Barcelona–Havana» dona compte de l'agitació autonomista dels darrers mesos de 1918 a Barcelona. El corresponsal descriu, amb detalls que fan pensar que hi era

present, les manifestacions al teatre Romea i al Palau de la Música, les gresques de la Rambla, les contra-manifestacions espanyolistes i el retorn de la pau i l'oblit dels objectius autonomistes amb l'arribada de Nadal:

En això arribà Nadal. Els mercats i les botigues ostentaren un bé de Deu de coses apetitoses. Piràmides de cuixots, llangonisses i melons; garlandes dels gallsdindis, capons, gallines i pollastres i engingallades de perdis, conills, llebres, becades, torts i ànecs salvatges. Els torronaires i les dolceries exhibien així mateix gran quantitats de llatinadures i tota mena de refinaments; i les cistelles de luxo, ben proveïdes de vins, licors, fruites, cigars, etcètera, circulaven profusament sobre baiards o als caps dels dependents que les portaven a domicili. Pocs anys s'havien vist tan enormement proveïts els nostres establiments. Els preus també eren enormes però la gent comprava amb portentós afany, com si el diner anés a dojo i tinguessin pressa en gaudir-ne. Si això es guerra ni mai hi hagi pau. Un milió de ciutadans que s'atipen es un milió que oblida, de moment, tota mena de mals-de-caps polítics i socials. (Bertrana, gener/febrer 1919, p. 25)

El periodista fa tot aquest recorregut en un conjunt de cròniques, dedicada cadascuna a un succés particular, però relacionades entre elles temàticament i amb un ordre cronològic que permet resseguir i donar coherència als fets narrats. Com que es tracta d'un report conjunt de les agitacions que tingueren lloc a Barcelona, el lector rep la informació dintre d'un marc ampli que permet conèixer els antecedents i el desenllaç de molts dels moments descrits, al contrari del que passaria si hagués estat rebuda simultàniament al desenvolupament dels fets. La mateixa concepció de la corresponsalia permet a Bertrana recopilar, organitzar i redactar els reports amb un cert marge de temps i aconseguir un conjunt de cròniques que poden ser llegides com un sol treball d'informació en profunditat. Passa el mateix amb el grup de textos publicats el mes de maig de 1919, en els quals es narren els diferents moments de la Vaga de la Canadenca dels passats febrer i març i a les cròniques de la secció de juny, en què s'explica el desenllaç del procés iniciat els mesos anteriors, els processament de vaguistes, la reaparició de la premsa i la recuperació de la normalitat a Barcelona.

En aquests textos, la necessitat de Prudenci Bertrana d'informar amb eficàcia sobre uns successos d'interès per a un públic físicament llunyà al lloc dels fets no entra en contradicció amb la transmissió d'una estampa literària comparable a la dels passejos per camins urbans i rurals del seu contemporani l'escriptor suís Robert Walser, compilats en

diferents llibres com a literatura de ficció:

Els «certs elements» s'empescaren un medi per a contrarestar el formidable moviment d'opinió catalanista. Es vestiren de paisà i a colles, barrejats amb els germanòfils i fanàtics de *l'inconsútil*, protegits per la força pública, anaven bramulant per la Rambla i agitant banderetes *rojo y gualda*. (Bertrana, gener/febrer 1919, p. 23)

Fins i tot els incisos amb què atura la narració s'aparten del més pur llenguatge periodístic i donen als textos l'aspecte d'altres, d'argument real o inventat, als quals l'autor es comunica directament amb el lector:

A la vegada, de tu a tu, en veu baixa, entre família, en el cercle d'amics i en les societats polítiques i recreatives s'auguraven aconteixements decisius. No res menys es deia que el bon burgès barceloní estava disposat a tot; al matí, a la barricada, a sacrificar la caixa i la vida. Menciono això per a demostrar l'estat espiritual de les gents. La fe en el triomf immediat de Catalunya excitava l'imaginació; el desig augmentava en proporcions descomunals els medis i el coratge; el convenciment de que *passarien coses grosses* les feia somniar més grosses encara. (Bertrana, gener/febrer 1919, p. 21)

En referir-se als resultats de l'Assemblea de la Mancomunitat de Catalunya amb els parlamentaris adjunts per deliberar sobre l'autonomia, l'escriptor no dubta a posicionar-s'hi políticament i fa explícita una opinió probablement compartida per la redacció catalanista radical de *La Nova Catalunya*:

El resultat d'aqueixa deliberació esperada amb candeletes pel públic barceloní, defraudà les esperances dels exaltats. La nota oficiosa repartida a la premsa en al finalitzar l'Assemblea, venia a dir una cosa per l'estil: Catalunya necessita l'autonomia; la necessita com més aviat millor; hem de posar-hi el coll per haure-la; però *seguirem estudiant els medis i ens tornarem a reunir d'aquí a algunes setmanes*. Les coses grosses que tenien de venir no venien, la promesa d'En Cambó s'ajornava; no era pas això el que la gent havia somniat (...) L'oportunisme d'En Cambó exigia doncs que acabessin els inútils aldarulls a la Rambla i la *Veu*³⁰ donà el mot d'ordre. (Bertrana, gener/febrer 1919, p. 24)

Com passa generalment a les columnes d'autor, els temes d'aquestes cròniques no eren imposats per l'actualitat, sinó que eren de lliure elecció. La coincidència o no de les idees

³⁰ Prudenci Bertrana es refereix a *La Veu de Catalunya*, òrgan de la Lliga Regionalista.

polítics de Prudenci Bertrana amb *La Veu de Catalunya* no hi són paleses perquè els temes tractats no donen espai a tals apreciacions. No es pot afirmar que l'escriptor intentés defugir temes que impliquessin la declaració de posicionaments polítics, però sí que és evident que, en aquest espai de certa llibertat professional, preferí tractar situacions allunyades de l'actualitat política. Hi parlà de viatges, d'algun passeig pel camp, d'agricultura o de paisatges especials³¹, del poc coneixement del camp per part de la gent de ciutat³², de la seva visió personalíssima i gens convencional de la festa de Carnestoltes³³, de l'entorn intel·lectual³⁴, i, fins i tot, de la llibertat, en una crònica metafòrica sobre el merlot³⁵, però mai directament de política. Els temes escollits per l'autor fan possible que, des del punt de vista formal, les cròniques d'«Impromptu» mostrin més llibertat que les de *La Nova Catalunya*, malgrat tenir una major limitació d'espai. Hi podem trobar, per exemple, algun diàleg:

Quan jo vaig fer-li de resposta que no tan sols al poble de Setcases, sinó en tots els pobles i viles agrícoles, les vaques tenien el privilegi i l'honor de transitar com els veïns per la via pública, el bon senyor obrí un pam de boca:

–Bromegeu!

–No bromejo, vaig respondre-li amb un to melodramàtic.

–Caram!

–Aneu per Les Guílleries, per La Selva i per l'Empordà i pels carrers trobareu més vaques que urbans.

–Però, i la seguretat personal?

–Menys terrible és una vaca que un ciclista. (Bertrana, 13 octubre 1928, p. 5)

La flexibilitat formal del tipus de crònica de la columna «Impromptu» podia arribar a manifestar-se, fins i tot, en la inclusió de versos:

Per tal de rompre aquest encís ominós el poeta es posà a cantar unes
«Al·leluies» dedicades a la primavera.
La primavera entrava de bon matí resplendent i gaia, i

*dansa que dansa amb el cabell espars,
que tot giravotant, la cabellera*

³¹ L'escriptor tracta aquest tema a la secció «Impromptu» a «Jardins de kodak i de sandwich» (5 abril 1924), «L'encís del riu» (24 agost 1924), «Els pollancres d'Hix» (17 setembre 1927) i «Llivia» (19 juliol 1928).

³² Ibídem «Les vaques al carrer!» (13 octubre 1928).

³³ Ibídem «El caprici d'una mamà» (s/d) b.

³⁴ Ibídem «En Mir i la Medalla d'Honor» (26 maig 1926).

³⁵ Ibídem «El cant del merlot» (s/d) a.

se li ha desfet en plovineig de març. (Bertrana, (s/d) c, s/p)

Els textos que Prudenci Bertrana publicà a la secció «Ideari Bàrbar»³⁶ de *La Publicidad* entre els anys 1920 i 1922 tenen semblances amb els d'«Impromptu»; són també cròniques properes a la impressió literària, amb origen en algun fet, viatge o moment de contemplació de l'entorn, que dona pas a una reflexió. No obstant això, aquests treballs mostren un llenguatge més directe i una major explotació de la força dels títol. La utilització del titular com a ganxo tan pròpia del periodisme és més evident aquí que ens els exemples de *La Veu de Catalunya*, més literaris, i *La Nova Catalunya*, on els títols són més informatius, malgrat la concepció literària dels cossos dels textos. «L'home matalàs», «¡Meee...ec!», «L'orquestra d'esquirols», «Endevinalla», «Bufar i fer ampolles» i «Si m'embrutes t'emascarar» són alguns dels titulars de la columna per a la qual l'escriptor també tingué la oportunitat d'escollir els temes.

Dels exemples analitzats anteriorment és tan sols a la secció «Barcelona–Havana» de *La Nova Catalunya* on es pot parlar de cròniques amb valor notícia, encara que construïdes amb recursos literaris i enriquides amb la interpretació de l'autor. Tant a «Impromptu» com a «Ideari Bàrbar» Bertrana tingué l'oportunitat de fer un tipus de periodisme no necessàriament predeterminat pels fets, comparable a aquell que històricament han exercit molts escriptors a les seves columnes de diaris.

Malgrat la major llibertat temàtica gaudida en aquests espais, la consulta de retalls de diaris corregits pel mateix periodista³⁷, conservats a l'apartat Articles de Prudenci Bertrana, del Fons Bertrana de la Universitat de Girona, permet comprovar la insatisfacció de l'escriptor amb les cròniques publicades a *La Publicidad*, a les quals probablement les presses de les rutines productives imposades privaven de la revisió exhaustiva i la calma que, com bé assenyala a «El calvari de l'escriptor», eren necessàries per a la redacció de textos de qualitat. Malgrat la distància i la necessitat de fer arribar les informacions abans que fossin part d'un passat massa llunyà, la premsa no semblava la principal premissa de la relació de Bertrana amb *La Nova Catalunya*, a la qual envià les cròniques per conjunts elaborats i de

³⁶ «Ideari Bàrbar» de *La Publicidad* tingué com a antecedent la columna «Ideari Barbre» mantinguda per Prudenci Bertrana a *El Poble Català* l'any 1914. Aquestes columnes han estat estudiades per Carmina Portell (1999).

³⁷ Als annexos d'aquest treball es poden consultar algunes imatges de les correccions mencionades.

major extensió.

Les cròniques publicades a *Iberia* emulen en extensió i aportacions interpretatives amb les de *La Nova Catalunya*. A «Del París heroico» l'autor introdueix experiències personals de l'adolescència i valoracions sobre la història i l'actualitat franceses. El text podria recordar els materials periodístics de l'etapa anterior de la premsa, dominada per l'article ideològic, si no fos perquè la informació no deixa de ser el seu pilar fonamental:

Actualmente hay un cañón de largo alcance que arroja sus obuses sobre París desde 120 kilómetros; actualmente la batalla del Emperador se está desarrollando con ventajas para él, con ventajas mínimas, pero ventajas al fin. Y bien, ¡no importa! Sería necesario saber cómo cantan los soldados de la *landwer* y qué sangrientas frases imaginan los satíricos de Berlín. (Bertrana, 20 abril 1918, p. 16)

Encara que a «¡Victoria!», un altre treball publicat a *Iberia*, es deixi de banda l'objectiu informatiu per fer un tipus de periodisme de contingència que fou una constant de la publicació, no es pot identificar aquesta nova manera de fer amb aquella que havia estat modèlica al sistema de premsa anterior. Certament, l'objectiu primordial al text «¡Victoria!» no és informar, sinó anunciar la imminència de la victòria dels aliats i generar un estat d'ànim positiu al bàndol afavorit; però, com a les cròniques de *La Nova Catalunya* i encara que en menor grau, la comunicació d'un fet, en aquest cas, la victòria, és el centre del discurs. La presència de Bertrana a la redacció d'*Iberia*, de tan curta durada com la revista, representa, com la seva col·laboració amb *La Nova Catalunya*, una excepció dintre de la carrera periodística de l'escriptor, marcada per la imposició d'unes rutines productives més pròpies dels grans periòdics generadors d'informació constant, com *La Veu de Catalunya* i *La Publicidad*, als quals sí estigué vinculat durant llargs períodes de temps com a fonts d'ingressos importants per garantir la seva subsistència i la de la seva família.

La flexibilitat de la crònica periodística permet que textos tan diferents com els analitzats pertanyin a una mateixa categoria. Les característiques de la capçalera, el context de publicació i el tema són alguns dels principals factors que determinen l'aparença final d'un producte comunicatiu mal·leable i obert, però l'eix del qual és sempre la informació. És per això que l'estudi de cròniques, diverses en extensió, forma i contingut, escrites per un

mateix autor per a diferents publicacions, pot contribuir a descobrir les seves relacions amb els mitjans de premsa, amb l'entorn i amb els successos que hi reflecteix. Malgrat que a les quatre capçaleres incloses a l'estudi Bertrana publicà peces del mateix gènere, aquestes no poden ser enteses en termes similars, així com tampoc la seva relació amb el periodisme. Encara que tingué llibertat temàtica, a *La Publicidad* i a *La Veu de Catalunya*, l'escriptor estigué limitat per unes rutines productives més rígides, pròpies dels grans periòdics, i per la poca identificació amb els posicionaments polítics, més conservadors, d'aquestes redaccions. A les revistes *La Nova Catalunya* i *Iberia*, en canvi, gaudí de llibertat ideològica i de més flexibilitat d'espai i de temps.

Un altre factor que influí en les característiques dels textos fou la diferent vinculació professional de Prudenci Bertrana amb cadascuna de les publicacions; les dues primeres li garantiren part dels seus mitjans de subsistència; en canvi, *Iberia* i *La Nova Catalunya*, foren projectes que no es coneix que li hagin reportat beneficis econòmics i als quals accedí per identificació amb els seus objectius. És comprensible que les revistes a les quals s'integrà per voluntat intel·lectual i no pas per la necessitat econòmica hagin estat espais de realització professional i de subversió d'algunes normes periodístiques marcades per la productivitat i no per la qualitat del text i els objectius comunicatius. El calvari de periodista, com el de l'escriptor, és no assolir aquests objectius, produir abundants textos inconnexos i pobrament elaborats.

Conclusions

La Nova Catalunya permet resseguir la biografia de figures reeixides, com ara l'arquitecte Mario Rotllant, el metge Joan Guiteras, el farmacèutic Josep Murillo, l'arquitecte Francesc Prat i Puig o el mateix Josep Conangla i Fontanilles, però no recull les circumstàncies, menys favorables, d'altres professionals, com el seu director, Carles Gubern, el cas del qual exemplifica la difícil inserció laboral del metges exiliats a l'entorn laboral cubà, ni la de les famílies catalanes que hagueren de ser acollides per la Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya de L'Havana.

No tan sols les motivacions d'origen de l'emigració dels primers anys del segle XX i les de l'exili de 1939 foren diferents, sinó que també divergiren les circumstàncies de la societat d'acollida. Mentre, durant els primers anys del segle, les lleis cubanes d'immigració, el creixement econòmic i la construcció de la nova república, afavoriren la inserció dels immigrants, sobretot dels formats; durant els anys posteriors a 1939, la difícil situació econòmica de Cuba provocà certa reticència a l'entrada d'aquest grup al mercat laboral. L'exposició dels diferents casos de professionals vinculats a la revista ha permet copsar que aquestes diferències no estigueren donades tan sols pel moment de l'emigració, sinó pel gremi al qual pertanyien.

La possibilitat d'ascendir socialment en la Cuba dels primers anys del segle fou una de les principals motivacions dels immigrants espanyols en general per establir-se en l'Illa. Durant el període migratori de l'exili republicà espanyol, en canvi, l'arribada a Amèrica estigué determinada per una situació límit que els obligà a viure en un país estranger, moltes vegades al marge de les condicions que aquest oferís. No foren pocs els exiliats que marxaren a un tercer país en busca d'un entorn més favorable a la seva integració, encara que d'altres romangueren a Cuba i pogueren destacar en la seva activitat. El reconeixement assolit per molts d'aquests homes i el seu paper, no tan sols a empreses privades, sinó també a les institucions públiques, permet afirmar que les migracions de la primera meitat del segle XX contribuïren a configurar la identitat de les professions liberals a la societat cubana. De tota manera, la consulta d'entrevistes realitzades a protagonistes del fenomen

migratori permeten conèixer la parcialitat de la imatge de l'immigrant català construïda a *La Nova Catalunya*.

A la publicació, la pobresa i el desarrelament foren temes tabús que, d'haver estat reflectits, ens permetrien apropar-nos més al món dels catalans de Cuba i tenir-ne una imatge més fidedigna dels fets. Tanmateix, aquesta mancança també permet interpretar una part d'aquella realitat. L'absència de termes com a «estranger» o «immigrant» denota no tan sols una voluntat d'identificar redactors i lectors amb la ciutadania cubana, que molts assumiren efectivament; sinó també una voluntat de diferenciació amb Espanya a través d'aquesta identificació amb Cuba.

La Nova Catalunya ens permet percebre les motivacions per emigrar d'una burgesia catalanista amb possibilitats d'ascens social al país receptor, propiciades per la seva formació, relacions de parentiu i/o vinculació a una associació regional. La idealització del lloc cap al qual s'emigra i, un cop en ell, la de la terra d'origen, són fenòmens que es veuen reforçats de manera voluntària, però també involuntària, per la imatge deformada de la realitat dels subjectes darrere les redaccions periodístiques. L'estudi comparatiu dels textos dels redactors i els testimonis recollits pels investigadors molts anys després de l'experiència migratòria, és a dir, la combinació de les tècniques d'anàlisi de contingut i recerca documental amb l'enfocament antropològic, és imprescindible per anar desentranyant les veritables característiques de l'emigració i l'exili catalans a Cuba durant la primera meitat del segle XX i evitar les simplificacions a les quals pot abocar la lectura superficial de representacions ideològiques de la realitat a la premsa.

Ha quedat demostrat que la revista del Centre Català de L'Havana és una font important de material inexplorat que pot contribuir a aprofundir en l'obra periodística dels intel·lectuals que hi col·laboraren des de Catalunya, com Prudenci Bertrana, de qui hem pogut conèixer una altra faceta del seu exili intel·lectual. Si, com bé assenyala l'home darrere el pseudònim «Víctor Esparra», per a l'escriptor creatiu el periodisme guarda certa semblança amb el purgatori, les cròniques de *La Nova Catalunya* són l'excepció que confirma la regla o un punt de partida per rellegir els seus textos a publicacions com *Iberia*. Certament, la realització d'un inventari de l'obra periodística de l'escriptor podria contribuir a confirmar

que l'exercici de la professió fou el calvari de l'escriptor, però també podria treure a la llum més excepcions com aquestes.

La lluita dels intel·lectuals que, com Conangla, es convertiren en activistes de la cultura catalana en territori cubà, començà com una batalla contra la possibilitat del desús i l'oblit de la llengua com a espai de manteniment de la identitat. Però amb la realització de la festa de les lletres catalanes a L'Havana, el mes de maig de 1923, el grup del Centre Català — que l'any 1922 havia creat el Club Separatista Núm. 1, nucli del moviment catalanista a Amèrica— sembla haver intuït el difícil camí pel qual transitaria l'idioma a partir de setembre de 1923, amb l'arribada de Primo de Rivera al poder. La necessitat d'aquests emigrants de materialitzar el record del lloc d'origen en la paraula es convertiria, en els anys successius, en l'única manera de dotar d'un territori físic a l'idioma desplaçat de l'espai públic a Catalunya. La realització de dues edicions dels Jocs Florals a L'Havana, els anys 1923 i 1944, juntament amb la publicació de revistes, llibres i fulletons i presentacions teatrals i musicals, al llarg de la primera meitat del segle XX, convertiren Cuba en una extensió del territori català.

Les paraules pronunciades per Josep Conangla a la cerimònia dels Jocs de 1923 reflecteixen el paper determinant de l'idioma en l'objectivació de la identitat d'un grup i en els fonaments mateixos del nacionalisme català en general i, de manera particular, del catalanisme radical a Amèrica. Aquesta centralitat de la llengua com a símbol fa que sigui pertinent aproximar-se al cas català des d'una perspectiva etnosimbòlica i tenir en compte els lligams entre el nacionalisme amb origen al segle XIX i la identitat cultural amb arrels en el passat.

Davant l'interrogant de la historiografia sobre el concepte, les funcions i l'origen de la nació, Anthony Smith (2002) planteja la necessitat d'una mirada complexa que permeti copsar el paper més o menys determinant de factors ètnics, culturals o polítics en l'especificitat de cada moviment nacionalista. El cas català mostra la necessitat i la possibilitat de donar més importància als components simbòlics i culturals en l'estudi dels nacionalismes, amb la qual cosa, fins i tot, es podria prescindir de les tan perilloses i afortunadament gairebé superades referències biològiques als estudis sobre les nacions.

Bibliografia i referències

- Álvarez, F. (2007). *Arquitecturas desplazadas. Arquitecturas del exilio español*. Madrid: Ministerio de Vivienda.
- Ametlla, C. (octubre 1916). En Cambó i el cronista de *La Nova Catalunya* en el front francès. *La Nova Catalunya*, 185, 17-18.
- Ametlla, C. (octubre 1916). Visitant el front francès (I). *La Nova Catalunya*, 185, 18-21.
- Ametlla, C. (novembre 1916). Visitant el front francès (II). *La Nova Catalunya*, 186, 29-33.
- Ametlla, C. (desembre 1916). Visitant el front francès (IV). *La Nova Catalunya*, 187, 43-45.
- Ametlla, C. (1963). *Memòries polítiques, 1890-1917* (1a ed.). Barcelona: Pòrtic.
- Amossy, R. (2010). *L'argumentation dans le discours*. París: Armand Colin.
- Amossy, R.; Herschberg, P. (2011). *Stéréotype et clichés: langue, discours, société*. París, França: Armand Colin.
- Arango, J. (setembre 2000). Enfoques conceptuales y teóricos para explicar la migración. *Revista Internacional de Ciencias Sociales*, 165, 33-47. S/c: UNESCO. Recuperat 20 abril 2014 de <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/SHS/pdf/165-fulltextspa165.pdf>
- Augé, M. (1998). *La guerra de los sueños. Ejercicios de etno-ficción*. Barcelona: Gedisa.
- Augé, M. (2005). *¿Qué es la antropología?*. Barcelona: Paidós.
- Barcia, M. C. (2001, juliol/desembre). Un modelo de emigración «favorecida»: el traslado masivo de españoles a Cuba (1889-1930). *Revista Catauro. Fundación Fernando Ortiz*, 4, 36-59.
- Bertrana, P.; Ruiz, D. (1910). *La locura de Álvarez de Castro. Ensayo sobre la psicología patológica de un episodio heroico*. Girona: Imp. Dalmau Carles & Comp.
- Bertrana, P. (20 abril 1918). Del París heroico. *Iberia*, 157, 14-16.
- Bertrana, P. (16 maig 1918). La Maravilla de Guijas y Cemento. *La Publicidad*, 120, 10.
- Bertrana, P. (9 novembre 1918). ¡Victoria!. *Iberia*, 186, 7.
- Bertrana, P. (1918). La Llotja. *La Veu de Catalunya*, s/n, s/p.
- Bertrana, P. (gener/febrer 1919). Barcelona-Havana. *La Nova Catalunya*, 212-213, 21-25.
- Bertrana, P. (maig 1919). Barcelona-Havana. *La Nova Catalunya*, 216, 17-24.
- Bertrana, P. (juny 1919). Barcelona-Havana. *La Nova Catalunya*, 217, 23-27.
- Bertrana, P. (setembre 1919). Art i artistes. *La Nova Catalunya*, 220, 41-43.
- Bertrana, P. (març 1920). No hay tabaco. *La Nova Catalunya*, 226, 36-37.
- Bertrana, P. (abril 1920). Sobre l'estrena a Barcelona de *L'ànima és meva* d'en Guimerà, *La Nova Catalunya*, 227, 21-23.
- Bertrana, P. (10 maig 1920). Del tema del català. Balanç de tres temporades. Obres i autors. *La Publicidad*, 174, 4.
- Bertrana, P. (12 maig 1920). Del tema del català. Balanç de tres temporades II. La direcció. *La Publicidad*, s/n, s/p.
- Bertrana, P. (19 maig 1920). Del tema del català. Balanç de tres temporades III. Els actors i el públic. *La Publicidad*, 183, 4.

- Bertrana, P. (maig 1920). La nostra parla. Comèdia patriòtica de n'Ignasi Iglesias. *La Nova Catalunya*, 228, 21–23.
- Bertrana, P. (juny 1920). Els Jocs Florals d'enguany. *La Nova Catalunya*, 229, 21–25.
- Bertrana, P. (31 juliol 1920). Impromptu. La carroña mecánica. *La Veu de Catalunya*, s/n, s/p.
- Bertrana, P. (10 agost 1920). Ideari Bàrbar. L'orquestra d'esquirols. *La Publicidad*, s/n, s/p.
- Bertrana, P. (12 agost 1920). Ideari Bàrbar. ¡Meee...ec! *La Publicidad*, s/n, s/p.
- Bertrana, P. (agost 1920). Els Tudons. *La Nova Catalunya*, 231, 26–29.
- Bertrana, P. (4 octubre 1920). Ideari Bàrbar. Si m'embrutes t'emmaskaro. *La Publicidad*, s/n, s/p.
- Bertrana, P. (6 octubre 1920). Ideari Bàrbar. Endevinalla. *La Publicidad*, s/n, s/p.
- Bertrana, P. (4 maig 1921). Ideari Bàrbar. Mímica aprofitable. *La Publicidad*, s/n, s/p.
- Bertrana, P. (1921). El Teatre català. Unes paraules d'en Bertrana. *La Veu de Catalunya*, s/n, s/p.
- Bertrana, P. (13 gener 1922). Ideari Bàrbar. Bèsties ensinistrades. *La Publicidad*, s/n, s/p.
- Bertrana, P. (20 enero 1922). Ideari Bàrbar. L'home matalàs. *La Publicidad*, s/n, s/p.
- Bertrana, P. (10 març 1922). Ideari Bàrbar. Bufar i fer ampolles. *La Publicidad*, s/n, s/p.
- Bertrana, P. (1 abril 1922). Ideari Bàrbar. Escamoteig de dones. *La Publicidad*, s/n, s/p.
- Bertrana, P. (5 abril 1924). Jardins de *kodak* i de *sandwich*. *La Veu de Catalunya*, s/n, 5.
- Bertrana, P. (24 agost 1924). Impromptu. L'encís del riu. *La Veu de Catalunya*, s/n, s/p.
- Bertrana, P. (12 maig 1925). Impromptu. La mala lletra. *La Veu de Catalunya*, s/n, s/p.
- Bertrana, P. (26 maig 1926). Impromptu. En Mir i la Medalla d'Honor. *La Veu de Catalunya*, s/n, 5.
- Bertrana, P. (17 setembre 1927). Impromptu. Els pollancres d'Hix. *La Veu de Catalunya*, s/n, 5.
- Bertrana, P. (19 juliol 1928). Impromptu. Llivia. *La Veu de Catalunya*, s/n, 5.
- Bertrana, P. (13 octubre 1928). Impromptu. Les vaques al carrer! *La Veu de Catalunya*, s/n, 5.
- Bertrana, P. (1936). *Impromptus I*. Barcelona: Llibreria Catalònia.
- Bertrana, P. (1965). *Obras completas*. Barcelona: Selecta.
- Bertrana, P. (setembre/octubre 1992). El calvari de l'escriptor. *Revista de Girona*, 154, 66–88. (Conferència llegida pel seu autor el 22 de maig de 1933 i reproduïda al Diari Mercantil el 24 i 27 de maig de 1933.)
- Bertrana, P. (2013). *Josafat*. Girona: Edicions de la Ela Geminada.
- Bertrana, P. (s/d) a. Impromptu. El cant del merlot. *La Veu de Catalunya*, s/n, s/p.
- Bertrana, P. (s/d) b. Impromptu. El caprici d'una mamà. *La Veu de Catalunya*, s/n, s/p.
- Bertrana, P. (s/d) c. Impromptu. Un poeta que fa poesia. *La Veu de Catalunya*, s/n, s/p.
- Blommaert, J. (1999). The debate is open. Dins J. Blommaert (Ed.), *Language Ideological Debates* (p. 1–38). Nova York, Estats Units: Mouton de Gruyter.
- Carner-Ribalta, J. (1987). *El Complot de Prats de Molló*. Barcelona: Rafael Dalmau, cop.
- Casacuberta, M. (1997). *Santiago Rusiñol: vida, literatura i mite*. Barcelona: Curial.
- Casacuberta, M. (març/abril 2003). Verdaguer i els modernistes gironins. *Revista de Girona*, 217, 77–83.
- Casacuberta, M. (2010). *Els Jocs Florals de Girona (1902–1935)*. Girona: CCG Edicions i Fundació Valvi.
- Casassas, J. (2005). *Prensa cultural i intervenció política dels intel·lectuals a la Catalunya contemporània (1814–1975)*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Casasús, J. M. (1987). *El pensament periodístic a Catalunya*. Barcelona: Curial.

- Castellanos, J. (setembre–octubre 1992). L'etern ressentit. *Revista de Girona*, 154, 66–72.
- Centre Català. Correspondència. Lligall 4, No. 158.
- Conangla, J. (1916). *La ciudadanía adoptiva* (1a ed.). L'Havana: Imprenta Moderna.
- Conangla, J. (1923). *L'idioma català davant de la ciència, de la història i de la lliure determinació dels pobles* (1a ed.). L'Havana: Imprenta Graphical Arts.
- Conangla, J. (1939). *Humanología*. L'Havana, Cuba: J. Montero.
- Conangla, J. (5 setembre 1930). [Carta a Carles Rahola amb autobiografia]. Arxiu Històric de Girona, Girona.
- Conangla, J. (1947). *Cuba y Pi i Margall*. L'Havana, Cuba: Editorial Lex.
- Conangla, J. (1954). *Martí y Cataluña. Examen retrospectivo de unos conceptos inverosímiles atribuidos al gran apóstol cubano*. L'Havana, Cuba: Publicaciones de la Comisión Nacional Organizadora de los Actos y Ediciones del Centenario y del Monumento a Martí.
- Conangla, J. (1955). *Mirador humanista*. L'Havana, Cuba: Autoedició.
- Conangla, J. (1957). *Els altres sentits*. S/c, Mèxic: Xaloc.
- Costa, Ll. (1987). *Història de la premsa a la ciutat de Girona (1787–1939)*. Girona: Institut d'Estudis Gironins.
- Costa, Ll. (2006). *El nacionalisme cubà i Catalunya: Comunicació política, social i cultural entre Cuba i Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Cuadriello, J. D. (2009) *El exilio republicano español en Cuba* (1a ed.). Madrid: Siglo XXI de España Editores.
- Cueto, del J. I., Vicente, H. (2009). *Presencia de les migracions europeas en la arquitectura latinoamericana del siglo XX*. Mèxic, D.F: Universidad Nacional Autònoma de México.
- Dijk, Teun Van (2009). *Discurso y poder: contribuciones a los estudios críticos del discurso*. Barcelona: Gedisa
- [Diversos autors]. (2007). *Nou Testament*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Esparra, V. (gener 1919). Secció Barcelona–Havana, *La Nova Catalunya*, 212–213, 21–25.
- Esparra, V. (maig 1919). Secció Barcelona–Havana, *La Nova Catalunya*, 216, 17–24.
- Esparra, V. (juny 1919). Secció Barcelona–Havana, *La Nova Catalunya*, 217, p. 23–27.
- Espinet, F.; Tresserras, J. M. (1999). *La gènesi de la societat de masses a Catalunya, 1888–1939*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Faulí, J. (2002). *Els Jocs Florals de la llengua catalana a l'exili, 1941–1977*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Ferran, J. M. (2009). *La saga dels catalans a Cuba*. Barcelona: Fundació Casa Amèrica Catalunya.
- Funes, R. (2004). *El despertar del asociacionismo científico en Cuba: (1876–1920)*. Madrid: CSIC.
- Gabriel, P. (1997). (Dir.). *Història de la cultura catalana*, vol. III. Barcelona: Edicions 62.
- García, J. M. (2005). *La economía cubana desde el siglo XVI al XX: del colonialismo al socialismo con mercado*. México D.F, México: CEPAL, Naciones Unidas.
- Gubern, C. (agost 1943). J. Trueta Raspall, glòria de la medicina catalana. *La Nova Catalunya*, 10, 6.
- Guillamet, J. (2003). *Història del periodisme: Notícies, periodistes i mitjans de comunicació*. Barcelona: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de

Barcelona.

- Guillamet, J. (1994). *Història de la premsa, la ràdio i la televisió a Catalunya (1641–1994)*. Barcelona: La Campana.
- Graell, G. (2010). *La Cuestión Catalana*. S/c: Nabu Press.
- Iglesias, N. (2013). La llengua com a *espai profà*, la llengua com a *espai sagrat*: Llengua i territori en narratives del desarrelament de la Catalunya contemporània. *Ianua. Revista Philologica Romanica*, Vol. 13, issue 1, 57–71. Recuperat 25 maig 2014 de <http://www.romaniaminor.net/ianua/Ianua13/01/05.pdf>
- Instituto de Historia de Cuba. (1998). *Historia de Cuba: organización y crisis, desde 1899 hasta 1940. La neocolonia*. L'Havana, Cuba: Editora Política.
- Iturria, M. (2004). *Españoles en la cultura cubana*. Sevilla: Editorial Renacimiento.
- Ivern, M.D. (1988). *Esquerra Republicana de Catalunya (1931–1936)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Izquierdo, S. (2008). Significació política de Solidaritat Catalana. *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 19, 43–69. Recuperat 29 juny 2014 de <http://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000110%5C00000008.pdf>
- Jerez, Y. (2013). «La Nova Catalunya», una revista dels catalans d'Amèrica. (Treball de Grau no publicat). Girona: Universitat de Girona.
- Jespersen, O. (1969). *La llengua en la humanitat, la nació i l'individu*. Barcelona: Edicions 62.
- Lanao, P. (1989). Bertrana, escriptor de vocació, periodista per obligació. Dins *Bertrana i la seva època* (p. 55–59). Girona : Fundació Caixa de Barcelona, Generalitat de Catalunya. Servei Territorial de Cultura, Diputació, Ajuntament.
- Lévi-Strauss, C. (2012). *L'antropologia davant dels problemes del món modern*. Barcelona: Proa.
- Llordén, M. (1992). Las asociaciones españolas de emigrantes. Dins M. C. Morales, M. Llordén (Ed.), *Arte, cultura y sociedad en la emigración española a América* (p. 9–56), Oviedo: Universidad de Oviedo.
- Luzón, J. L. (1991). «La Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya de L'Havana». Una fuente para el estudio de la emigración catalana a Cuba (1841–1970). Dins *Primer Congrés Català de Geografia III b: Comunicacions* (p. 463–472). Barcelona: Societat Catalana de Geografia.
- Maingueneau, D. (2009). *Analyser les textes de communication*. París: Armand Colin.
- Maluquer, J. (1994). La inmigración española en Cuba. Elementos de un debate histórico. Dins P. M. Sánchez, A. Sánchez (Ed.), *Cuba, la perla de las Antillas: actas de las I Jornadas sobre «Cuba y su historia»* (p. 137–148). Madrid: Doce Calles, CSIC.
- Manent, A. (1979). La Veu de Catalunya. *L'Avenç*, s/n, s/p. Recuperat 20 març 2014 de http://www.bnc.cat/digital/veu_catalunya/textos/historia.html
- Mañach, J. (1963). *Martí, el apóstol*. Nova York, Estats Units: Las Américas Pub. Co.
- Martí, J. (2001). *Obres completes de José Martí*. L'Havana, Cuba: Centro de Estudios Martianos. Recuperat 10 maig 2014 de <http://biblioteca.clacso.edu.ar/ar/libros/marti/Vol20.pdf>
- Martí, J. (2003). *José Martí. Cartas de amistad*. Caracas, Veneçuela: Biblioetca Ayacucho.
- Nacions Unides (1972). *Manuales sobre métodos de cálculo de la población. Manual IV. Métodos de medición de la migración interna*. Nova York, Estats Units: Naciones Unidas.
- Naranjo, C. (1987). *Cuba vista por el emigrante español 1900–1959*. Madrid. CSIC.

- Naranjo, C. (1994). La población española en Cuba, 1880–1953. Dins P. M. Sánchez, A. Sánchez (Ed.), *Cuba, la perla de las Antillas: actas de las I Jornadas sobre «Cuba y su historia»* (p. 121–136). Madrid: Doce Calles, CSIC.
- Naranjo, C. (2010). *Las migraciones de España a Iberoamérica desde la Independencia*. Madrid: CSIC, Catarata.
- Peregrín, M., Calvo, O. (22 juliol 2013). Glorias y penas de los Jardines de La Tropical. *Cuba contemporánea*. Recuperat 20 febrer 2014 a <http://www.cubacontemporanea.com/specials/glorias-penas-de-los-jardines-de-la-tropical>
- Pineda, J. (1958, juliol/desembre). Document provatori del patriotisme dels catalans d'Amèrica. *La Nova Catalunya: Portaveu del Centre Català de L'Havana*, 158, 1 i 12.
- Pla, X.; Montero, F. (2011). *A l'ombra de Josep Pla. Cinc escriptors-periodistes gironins de la República*. Girona: Fundació Josep Pla.
- Portell, C. (1999). «Ideari Barbre» (*El Poble Català, 1914*), «Ideari Bàrbar» (*La Publicidad, 1920–1922*). (Treball de recerca no publicat). Girona: Universitat de Girona.
- Presidencia de la Nación Argentina. (2014). Bartolomé Mitre. Recuperat 16 maig 2014 a http://www.presidencia.gob.ar/index.php?option=com_content&view=article&id=1257&template=blank
- Puigvert, J. M. (2011). Las redes sociales entre España y América en la conformación del espacio laboral de las profesiones liberales. El ejemplo de los arquitectos (1900–1940). Dins E. E. González, N. Sala (Ed.), *Lejos y cerca. Gentes, ideas y procesos históricos entre España y América* (p. 57–82). Girona: Documenta Universitaria.
- Rafanell, A. (2011). *Notícies d'abans d'ahir. Llengua i cultura catalanes al segle XX*. Barcelona: Acontravent.
- Redacció, La. (gener 1911). Fi tràgica de Josep Adroher. *La Nova Catalunya*, 82, 6.
- Redacció, La. (10 desembre 1911). Nous processos del Centre Català. Quinta de salut per als seus socis. *La Nova Catalunya*, 113, 2–3.
- Redacció, La. (maig 1916). Concurs de novel·letes. *La Nova Catalunya*, 180, 23.
- Redacció, La. (juny 1918). La conferència del Dr. Torralbas al Centre Català, *La Nova Catalunya*, 205, 20–21.
- Redacció, La (gener/febrer 1919). Claudi Ametlla (C. de la Conca), *La Nova Catalunya*, 212–213, 61.
- Redacció, La (agost 1919). En Rovira Virgili, nou cronista de *La Nova Catalunya* a Barcelona. *La Nova Catalunya*, 219, 14.
- Redacció, La (agost 1921). Dr. Joan Guiteras i Gener. *La Nova Catalunya*, 242, 18–19.
- Roy, J. (1986). (Ed.). *La Constitució de L'Havana i altres escrits*. Barcelona: Edicions de La Magrana.
- Roy, J. (1999). *Josep Conangla i Fontanilles: Montblanc 1875–L'Havana 1965: Patriarca del nacionalisme català a Cuba*. Tarragona: El Mèdol.
- Safont, J. (octubre/novembre/desembre 2012). Claudi Ametlla i Antoni Rovira i Virgili: la confluència en la revista *Iberia* (1915–1919) de dues trajectòries paral·leles. *Revista de Catalunya*, 280, 74–87.
- Segre, R. (2003). *Arquitectura antillana del siglo XX*. L'Havana, Cuba: Arte y Literatura.
- Segura, I. (1997). *Viatgers catalans al Carib: Cuba*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- Segura, I. (1999). *7 passejades per L'Havana: la presència catalana i l'evolució de la ciutat els últims dos segles*. Barcelona: La Campana.
- Smith, A. (2002). *La nació en la història*. Catarroja: Editorial Afers.
- Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya. (1940). *Llibre d'Or 1840–1940*. L'Havana, Cuba: Burgay i Cia.
- Sunyer, M. (2012). *Les pàtries del jove Josep Conangla i Fontanilles*. Montblanc: Associació per Montblanc i la Conca.
- Surroca, R. (2004). *Prensa catalana de l'exili i l'emigració (1861–1976)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- (S/a). Eusebi Coromines i Cornell. Dins *Gran Enciclopèdia Catalana*. Recuperat 20 març 2014 de <http://www.enciclopedia.cat/enciclop%C3%A8dia/gran-enciclop>
- (S/a). (1923). *Memorial dels Jocs Florals de Cuba : celebrats en l'Acadèmia de Ciències de L'Havana el dia 6 de maig de 1923, any de la seva instauració*. La Havana, Cuba: Imprempta de l' Editorial Catalana de L'Havana.
- Triadú, J. (1967). Pròleg. Dins Prudenci Bertrana. *Prudenci Bertrana per ell mateix* (p. 5–15). Barcelona: Edicions 62.
- Villaverde, M. (2004). La ceràmica aplicada en la arquitectura modernista de Cuba. Dins M. Saliné, R. Vilardell (Ed.), *Tradición y modernidad: La cerámica en el Modernismo* (p. 203–212). Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.
- Weston, A. (2009). *A Rulebook for Arguments*. Indianapolis, Estats Units: Hackett Publishing.

Pàgines web

Arca, Arxiu de Revistes Catalanes Antigues
www.bnc.cat/digital/arca

Fons i Arxius

Fons Bertrana de la Universitat de Girona

Fons Personal Prudenci Bertrana de l'Arxiu Municipal de Barcelona, Casa l'Ardiaca.

Annexos

Cròniques publicades per Prudenci Bertrana a la Secció «Barcelona–Havana» de *La Nova Catalunya*³⁸

«Barcelona–Havana» (I)

(Esparra, V. [Bertrana], gener 1919, p. 21–25)

Formidable agitació autonomista

Els parlamentaris catalans s'havien retirat del Congrés. El discurs es [...] pel comte de Romanones per davant de l'orador, expressant-li així l'adhesió llur convenceren els diputats per Catalunya que, dintre del regimen actual, no hi havia possibilitat d'obtenir satisfacció la demanda dels catalans.

Aquests desitjaven l'autonomia integral i el govern com a darrera transigència els hi oferia una mena de xanfaina, barreja nauseabunda de la vella política centralista i de lo més magre i més tireganyós de les noves doctrines regionalistes. Era allò de *l'autonomia bien entendida* que mai ningú a casa nostra ha volgut entendre.

La protesta sigué unànim. Des dels regionalistes d'en Cambó fins als socialistes d'en Basteiro, passant per Lerroux i en Marcelino Domingo, tots declararen que havia arribat l'hora de rompre definitivament amb Madrid. Els mateixos polítics monàrquics, diputats i regidors, no gosaren pas mantenir-se estranys al formidable moviment reivindicador de Catalunya.

Barcelona vibrà una vegada més com havia vibrat temps enrere, en ocasió de l'històrica Assemblea de parlamentaris catalans durant l'estiu de 1917. Com allavors el patriotisme

³⁸ Les cròniques de Prudenci Bertrana foren publicades sota el pseudònim Víctor Esparra a la secció «Barcelona–Havana» en tres grups, que es reproduïxen als annexos d'aquesta investigació en el mateix ordre en què aparegueren a *La Nova Catalunya* l'any 1919. Amb l'objectiu de facilitar-ne la lectura s'ha fet una edició corregida dels textos.

català semblava haver guanyat les consciències dels republicans i l'idea republicana les consciències de tots els catalanistes, àdhuc la d'aquells més conservadors i pacífics. L'ambient de la urb va saturar-se de electricitat i de xardor. Tots eren uns i al ser-ho, la convicció d'haver devingut irresistibles desvetllaren gosadies. Les manifestacions de tota mena i amb motiu d'un no res és repetien diàriament en qualsevol lloc i aprofitant-se de qualsevulla circumstància.

A la vegada, de tu a tu, en veu baixa, entre família, en el cercle d'amics i en les societats polítiques i recreatives, s'auguraven aconeixements decisius. No res menys es deia que el bon burgés barceloní estava disposat a tot; al matí, a la barricada, a sacrificar la caixa i la vida. Menciono això per a demostrar l'estat espiritual de les gents. La fe en el triomf immediat de Catalunya excitava l'imaginació; el desig augmentava en proporcions descomunals els medis i el coratge; el convenciment de que *passarien coses grosses* les feia somniar més grosses encara.

En Cambó havia revelat que l'autonomia de Catalunya *seria un fet dintre de poc*, i entre l'immensa majoria dels barcelonins, en Cambó passa per ser un home que mai ha dit res endebades.

No cal dir que'ls revolucionaris d'ofici, si bé en l'intimitat somreien una mica escèptics al referir-se a les declaracions del quefe regionalista, en els diaris llurs i en les llurs peroratas extremaren la nota, emplantant al rei i a tota la rècula de polítics monàrquics.

Emocionants manifestacions en el Romea i en el Palau de la Música Catalana

Arreu on s'acoblaven multituds integrades per elements catalanistes, es produïen esclats d'amor a Catalunya, i d'odi extremat al govern central.

Peró, on aquestes manifestacions prengueren un caràcter imposant de veritat, fou en el Palau de la Música Catalana i en el Teatre Català (Romea). En el Palau es donava el concert mesal dels «Amics de la Música» i la manifestació esclatà durant l'intermedi de la segona i

tercera part del programa.

Un grup de joves es posà a cantar *Els Segadors*. Com impulsada per un ressort tota la concurrència s'aixecà esclatant en aplaudiments i visques. S'oí un crit estentori de *vía fora lladres* i alguns altres ben significatius. Per l'unanimitat, per l'entusiasme, per la manera imprevista qu'esclatà aquesta manifestació patriòtica fou de les més corprenedores que nosaltres hem presenciats. La expressada manifestació es reproduí al final del concert. Alguns orfeonistes de l'«Orfeó Català» vingueren a reforçar la massa de cantors. L'himne de Catalunya adquirí allavors una grandiositat inassolida en aquestes visions, en què és un conjunt de veus heterogènies i poc ensinistrades les que l'entonen. Un improvisat director, al mig de la Sala, marcava el ritme a la multitud amb un bastó, i el chor es deixava conduir, i les estrofes d'*Els Segadors* ressonaven potentes, solemnials, acordades, plenes d'un fervor que feia sanglotar. Es repetiren els visques i els aplaudiments xardorosos, i, quan el públic desfilava, es formà pels corredors i les escales del Palau, fins al vestíbul, un acordonament de joves que seguien cantant a peu dret. Les famílies eixien poc a poc entre la cantúria.

I quan alguna dama o damisel·la suggestionada, commoguda per aquella mena de ritus patriòtic, juntava la seva veu a la veu dels altres, era ovacionada, i eixia al carrer seguida de les aclamacions, de la bellugadissa dels barrets i dels aplaudiments que li remerciaven la seva adhesió. Excuseu-me de recalcar la bellesa d'aqueix acte improvisat, la remembrança del qual perdurarà per sempre en el cor dels qui el presenciaren.

Alguns dies després, en un altre concert, la manifestació va repetir-se. Aquesta vegada era l'Associació de Música de Càmera la qui havia organitzat la vetllada. El públic no era pas el mateix de l'altra nit, no obstant regnà de bell nou un formidable entusiasme patriòtic. Entre la segona i tercera part del programa, en un moment convingut foren desplegades, des d'un esplanat dels prosceni, dues banderes catalanes. Esclatà de seguida una ovació immensa.

Tocava aquella nit al Palau l'orquestra del mestre Rabentós que acompanyava al renomnat violinista gallec, professor del Conservatori de Madrid, senyor Bordas —per cert casat amb una germana de l'Alba. Tota l'orquestra va romandre en el seu lloc per a juntar-se a la

manifestació. Els músic drets, aplaudien i vitorejaven. Allavors pel passadís del pati, avançaren solemnement uns quants intel·lectes capitanejats per el poeta Sagarra entonant *Els Segadors*. El públic va sumar-se de seguida al chor, però mancava el director improvisat de l'altra vetlla i l'himne no assolí aquella unanimitat de ritme que és tan difícil d'obtenir quan són a centenars els qui el canten. A tot això, un fill d'escultor Llimona s'enfilà a tarima del director d'orquestra signant que desitjava parlar. Acallada la multitud l'orador al·ludí a l'acte preludi que acabava de celebrar el comerç de Madrid per a protestar de la petició de l'autonomia feta pels nostres parlamentaris, també al·ludí a les despectives manifestacions d'alguns polítics castellans. Davant l'agravi que acabaven d'inferir a Catalunya, digué, devem considerar com a catalans indignes tots aquells que en família, i entre les seves coneixences, parlin en castellà. L'anatema fou calorosament aplaudit i molt oportú, car entre la concurrència hi havia forces dels que s'anomenen «gente bien» i fan traïció al nostre idioma per creure'l ordinari.

Dos o tres cavallers que ocupaven els sillons del pati i anaven acompanyats de llurs famílies, varen retirar-se protestant, seguits fins al carrer per un compacte grup de joves que es mofaven de la seva irada actitud i feia voltejar les bufandes a frec del seu cap, com qui intenta espantar a uns borinots importuns. La qualitat distingida de les persones que assisteixen als concerts de l'Associació de «Música de Càmera» féu que l'accident acabés en broma.

En el Teatre Romea, en la patriòtica empresa Fàbregas ha instal·lat el «Teatre Català», també en els entreactes, durant unes quantes nits, es produïren manifestacions molt xardoroses. El quintet tocava *Els Segadors* que eren corejats per la concurrència, i esclataven els visques sense interrupció i es desplegaven banderes.

Les gresques de la Rambla

La Rambla de Barcelona és estat, és i serà el punt cèntric de tots els aldarulls, protestes i motins. Durant aquest període de reivindicació nacionalista cada nit es reproduïen exactament els mateixos fets de la jornada anterior. Això començà el dia de l'armistici. Una

incomprensible tossuderia del governador que obligava a treure les banderes aliades dels automòbils i reprimia tota manifestació col·lectiva, abordant els agents de seguretat contra el paisanatge, produí els primers disturbis. De seguida sorgí la qüestió de l'Autonomia. El governador espantat refermà la repressió, llençà al carrer totes les forces de què podia disposar. Arribàrem a un punt que un crit de Visca Catalunya era tot seguit respost amb una carga. En les cargues no es respectaven senyores, ni infants, ni vells, ni tullits. El patrioterisme espanyol representat per alguns pobres dimonis vestits de polissons, es prenia la venjança per la seva mà, aprofitant-se d'un motiu quansevulla.

Els oficis del cos de Seguretat s'encaraven amb els pacífics ciutadans que ocupaven les terrasses dels cafès i gitant injúries contra Catalunya, desafiaven a tothom a un singular combat. Per a complicar encara més la situació, els que entre nosaltres s'anomenen *certs elements*, feren costat als policies. Per un no res desenvainaven el sabre i embestien a qui gosava manifestar-se fervent aimador de la nostra regió. En la llei de jurisdiccions hi ha un article que castiga les injúries a les regions, i no sabem pas si consisteix injúria el apallissar els regionals que vitoregen la seva *patria chica*.

De totes maneres, no tots els individus que pertanyien a «certs elements» pogueren vantar-se de les seves victòries. Alguns per anar al *cuartel* passaven primer per la casa de *socorro*.

Contramanifestacions espanyolistes

Els «certs elements» s'empescaren un medi per a contrarestar el formidable moviment d'opinió catalanista. Es vestiren de paisà i a colles, barrejats amb els germanòfils i fanàtics de *l'inconsútil*, protegits per la força pública, anaven bramulant per la Rambla i agitant banderetes *rojo y gualda*.

S'ha fet esment de certes correccions que, revòlver en mà, intentaren aquests contramanifestants. S'assegura que s'encaraven amb els transeünts i que, baix menassa de mort els comminaven a cridar *viva España*. Nosaltres no hem pas pogut trobar un testimoni presencial d'aqueixa intolerable imposició. És probable que el revòlver fos encarat a qui

cridés Visca Catalunya per a lograr en desagravi o una satisfacció immediata a la *madre patria*, però es dubtós que qui no es ficava en res fos *atrakat* de semblant manera.

El que sí es logrà amb l'aparició d'aquestes colles, fou que s'engrossissin les altres, i que es produïssin col·lisions avui i demà també, fins devenir cròniques les garrotades i les corredisses cada vesprada de set a nou, en la Rambla.

Una senyora és assassinada

Hem dit que el governador tenia por, en tenia tanta que va armar amb terceroles els seus agents. Els agents amb terceroles tenien més por encara que el seu quefe. En això va celebrar-se un mitin d'afirmació autonomista republicana en el teatre del Bosc, a Gràcia. A la sortida, quan la multitud desfilava per l'encreuament de la Diagonal i el Passeig de Gràcia, sense que ningú sapigués per què, els policies varen començar a disparar les terceroles. Diuen que un d'ells havia caigut defallit i que la caiguda coincidí amb l'esclat d'un neumàtic.

Els subalterns del cos de Seguretat són gent mal menjada i mal dormida, i no es produeix una temporada de servei anormal que no en caigui un en basca.

Aqueixa vegada, però, alarmat el quefe que comandava la força manà obrí el foc. Els policies tiraven a tocar i tocaren una senyora que tornava de missa amb un seu nebot. Tocaren també a un paisà, d'un mal lloc. Una senyora anomenada Pilar Carbó, si no estem trascordats, va morir a l'acte. El paisà després d'una mesada de permanència a l'Hospital Clínic, ha sortit gorit.

L'indignació que aqueix assassinat va produir a Barcelona no pot explicar-se amb paraules.

Pocs dies després un tinent del cos de Seguretat va caure greument ferit, durant una carga en el carrer del Hospital, víctima d'una bala perduda.

Nadal pacificador

Com se veu, la situació devenia cada vegada més amenaçadora.

Circulava una frase bastant significativa. La gent, en comentar les tràgiques intemperàncies de la policia, les ordres del governador, l'infaust Rothwos, les extralimitacions i el furor espanyolista de «certs elements», resumia així: «el mateix que a Cuba».

El separatisme català ha pres increment notable amb les etzagallades d'uns i altres; això és la veritat.

En això va celebrar-se la Assemblea de la Mancomunitat amb els parlamentaris adjunts per a determinar l'actitud a prendre enfront de l'intransigència del governs monàrquics.

El resultat d'aqueixa deliberació esperada amb candeletes pel públic barceloní, defraudà les esperances dels exaltats. La nota oficiosa repartida a la premsa al finalitzar l'Assemblea, venia a dir una cosa per l'estil: Catalunya necessita l'autonomia; la necessita com més aviat millor; hem de posar-hi el coll per haure-la; però *seguirem estudiant els medis i ens tornarem a reunir d'aquí a algunes setmanes*. Les coses grosses que tenien de venir no venien, la promesa d'En Cambó s'ajornava; no era pas això el que la gent havia somniat.

Quasi alhora, aquelles il·lusionàries concomitàncies dels prohoms de Catalunya amb els quefes d'estats de les nacions aliades restaven desmentides en virtut de les notícies que feien referència al viatge d'en Romañones a París.

L'oportunisme d'En Cambó exigia doncs que acabessin els inútils aldarulls a la Rambla i la *Veu* donà el mot d'ordre.

Restaren els més recalitrants passejant-se amb la barretina al cap i el llaçet nacionalista a la solapa i fent tocar *Els Segadors* als pianos de maneta que topaven pel carrer.

En això arribà Nadal. Els mercats i les botigues ostentaren un bé de Déu de coses apetitoses. Piràmides de cuixots, llangonisses i melons; garlandes dels gallsdindis, capons, gallines i pollastres i engingallades de perdius, conills, llebres, becaades, tords i ànecs salvatges. Els torronaires i les dolceries exhibien així mateix gran quantitats de lllaminadures i tota mena de refinaments; i les cistelles de luxo, ben proveïdes de vins, licors, fruites, cigars, etcètera, circulaven profusament sobre baiards o als caps dels dependents que les portaven a domicili. Pocs anys s'havien vist tan enormement proveïts els nostres establiments. Els preus també eren enormes, però la gent comprava amb portentós afany, com si el diner anés a dojo i tinguessin pressa en gaudir-ne. Si això és guerra ni mai hi hagi pau. Un milió de ciutadans que s'atipen és un milió que oblida, de moment, tota mena de mals-de-caps polítics i socials.

El plebiscit

Ara Barcelona tenia expectació per la propera diada en la que es reunirà en el Palau de la Generalitat, l'Assemblea de representants de tots els ajuntaments de Catalunya per insistir en la petició de l'Autonomia. Serà un acte hermós peti com peti.

I aquesta crònica ja és massa extensa per a formular altres consideracions.

Barcelona, 15 de gener de 1919

Víctor Esparra

«Barcelona–Havana» (II)

(Esparra, V. [Bertrana], maig 1919, p. 17–24)

Necessitaria disposar, en aquestes planes, d'un espai molt superior al que pot tolerar-se a un cronista per a donar una petita idea dels aconteixements ocorreguts a Barcelona durant aquest mes de març que acaba de finir.

Donem per cert que teniu notícia del recrudeixement de la grip i de la existència de la vaga anomenada de la «Canadiense», limitada aquesta primerament al personal d'oficina. Ambdues coses eren cròniques, però no deixaven de preocupar fonamentalment al veïnat. Amb malalts a casa i un llevat d'agitació sindicalista al carrer, junt al malestar que produïa l'encariment, sempre progressiu, de la vida, ningú tenia prou humor per a seguir produint aquells vistosos i a estones tràgics aldarulls nacionalistes. Penes si es parlava solament d'autonomia. I a mida que minvava la passa, empitjorava el conflicte de la «Canadiense». Darrera els empleats vingueren els obrers i un jorn quedaren paralitzats tots els serveis que depenien de la susdita Companyia.

Barcelona a les fosques

Els tramvies quedaren encallats al mig dels trajectes, car mancant-los-hi la corrent elèctrica no pogueren arribar a les cotxeres; també hagueren de suspendre el treball infinitat d'indústries; i el que fou pitjor, Barcelona es quedà a les fosques. Com fet exprés per a que no fos possible posar remei a la situació alarmadora, el «paro» va realitzar-se a mitja tarda. El crepuscle arribà abans que les autoritats haguessin tingut temps de prendre cap mesura eficaç. Amb terror, amb veritable terror, era esperada aquella nit de lluna nova. Res més fantàstic que altra part de la urb sumida en ses tenebres. Un bosc així és imponent, però una ciutat així encara ho és més. La reflexió en un bosc us tranquil·litza; però en la ciutat, com més reflexioneu, més pauró sentiu. En els barris de la Barcelona antiga, els transeünts xocaven entre si com rates orbes a dins d'una claveguera. Sols els fumadors, amb la llumeneta minsa de llur cigar, lograven excitar les embestides. L'Alcaldia manà que els

municipals i bombers reconeguessin els tocoms de més compromís, fornits d'atxes de vent; però aquelles flames, oscil·lants, més aviat contribuïren a inquietar-nos, suggerint-nos imatges catastròfiques o remembrances inquisitorials.

La majoria dels establiments públics havien tancat. Alguns, però mantenien la concurrència amb els inversemblables quinqués d'acetilè. Semblaven tuguris. En l'aristocràtic «Real Círculo de Cazadores», els socis acoblats a l'entorn d'una espelma tenien un aspecte tavernari; i en el Hotel Bristol, els menjadors i salonets de lectura, lo mateix que el vestíbul, eren amb prou feines aclarits, i els parroquians ombrius, accionant melangiosament, ens encomanaven la tristor dels hostalets de poble en nits de pluja, on se recullen traginers i bosquerols de mala-mort.

En les rectes vies de l'Aixampli, els reflectors dels automòbils eren l'única font de llum. Ràpides projeccions violentes que feien sorgir de l'ombra figuretes atzarades o transparentaven les finestres d'un tramvia immòbil i joliu amb aspecte de casalot enramat al peu d'una carretera.

Confessem que Barcelona a les fosques excitava en gran manera la curiositat, i les Rambles anaven de gom a gom. I els parents i els amics es cridaven els uns als altres amb temença d'extraviar-se, talment com si fossin al mig d'una fageda del Montseny.

No tots els carrers de la ciutat estigueren sense llum. Alguns, molt pocs, l'il·luminació supletòria dels quals costegen els comerciants particularment i va a càrrec de la «Catalana», aquella nit lluïren l'esplendidesa dels seus arcs voltaics; arcs voltaics que altres nits eren apagats al tancar les botigues. En aquestes clapes de llum, els barcelonins morigerats s'hi reunien el mateix que papallones enlluernades, desitjosos de veure's les cares, de flirtejar i de servir el rellotge.

El governador i l'alcalde havien adobtat tota mena de precaucions en evitació de robaments i desordres. Els policies hagueren de carregar altre cop amb les terceroles, els municipals no se n'anaren a dormir, i els dels cos de seguretat i la guàrdia civil de cavall patrullaven a escamots.

Els trepigs dels cavalls repercutien en la quietud immensa i tenebrosa i la vostra imaginació us transportava a qualsevulga de les ciutats del nord de França, abans l'armistici, baix l'amenaça dels bombardejaments alemanys. I aquella nit sigué considerat com un acte de civisme i d'heroic desprendiment el deixar un llum de l'aparador encès. Així al menys ho feia entendre un avís de l'alcaldia, adreçat als botiguers.

Més vagues

Com es temia, per solidaritat amb els vaguistes de la «Canadiense», vagaren pocs dies després el personal de la «Catalana», el de l'«Energia Eléctrica de Catalunya» i el del gas Lebon, i posats a vagar, vagaren els obrers de les empreses que abasteixen la ciutat d'aigua potable. Els militars, enginyers, artillers, i electricistes de marina reial —cap a Barcelona falta gent, o siguin barcos de guerra, en diades tèrboles com aqueixes, substituïren, car reconèixer-ho, amb bastant èxit, els vaguistes. Més bé o més malament hi hagué llum, aigua i energia perquè marxessin els tramvies i no haguessin de parar certes indústries; però, el malestar que la perllongació de les vagues causava als ciutadans, creixia per moments.

La sospita de que el govern no veia amb mals ulls la agitació sindicalista a Barcelona, anà prenent estat de certesa en la consciència pública. El problema de l'autonomia restava ajornat i ja ningú en parlava. Els prohoms de la «Lliga» altra feina tenien en armar-se de punt en blanc i en organitzar somatén, per si arribava el daltabaix soviètic a imatge i semblança de Berlin i Petrograd. S'havia aconseguit posar enfront, hostilment, les dues forces socials que més preocupaven als polítics de la monarquia; el regionalisme dels patrons i l'internacionalisme exaltat dels obrers.

Si desencertada era la conducta del govern, més ho era la del governador, el terrible González Rothwos, les ardideses del qual tots coneixen. La comissió de vaga no volia donar la cara, amb la temença de ser empresonada con nombrosos antecedents feien esperar. En González agreujava el conflicte amb connivència, es deia, amb certes elements, que volien donar la batalla al sindicalisme fent servir la nostra de camp experimental per a

la lluita.

El disbarat de la mobilització

La Gazeta del dia 8 de mars publicà el decret de la mobilització dels obrers que pertanyien a les primeres reserves. La bona pedagogia ensenya que per a servir l'autoritat hi ha ocasions que més val fer-se el desentès. És millor abstenir-se de manar quan existeix la temença de veure's desobeït, i no hi ha medi d'evitar aqueix mal exemple. Els obrers militaritzats feren l'orni; es vestiren de soldats, però no treballaven. Això feu insoluble un conflicte que no ho era i en desencadenà un altre de més gros com ja veurem.

La bomba del Carrer de Còrcega

L'endemà d'haver-se decretat la mobilització, a les deu de la nit, esclatava en el Carrer de Còrcega, cantonada del de Roger de Llúria, un d'aquells artefactes infernals que temps enrere sembraren el terror a Barcelona. Mutilà horriblement a quatre transeünts. Un d'ells era un honorable industrial francès, retornat del front de Guerra, qui no havia rebut ni una sola esgarrinxada durant els quatre anys de ser metrallat per l'enemic. El feréstec atzar féu que una ciutat pacífica, a l'hora que més confiança podia tenir en la seva sort, coincidís l'explosió de la bomba amb el seu pas, i caigués amb les cames esmicolades, morint escolat, en arribant a l'Hospital. Aquest atemptat resta sense explicació per ara i dels seus autors no se'n sap res. Contribuí, no cal dir-ho, a augmentar l'angoixa general, produint la sospita de que no fos el començament d'una nova era de terror nihilista.

Per aquests mateixos dies ocorregueren més misterioses explosions de canyeries de gas però no causaren desgràcies, sinó grans esborrancs en els empedrats i aceres. És molt difícil que fossin espontànies i és molt difícil també explicar-les per intervenció d'una mà criminal, car a una canyeria subterrània no s'hi arriba pas amb massa facilitat. Tot això era ben alarmador, heu-s'ho-aquí.

La censura roja

Ja podeu suposar que havien sigut suspeses les garanties constitucionals i establerta la prèvia censura. La premsa de Barcelona només podia dir el que convenia al govern o al governador, que no és pas tot un. El sindicat de les arts del llibre tingué l'acudit de contrarestar aqueixa maniobra de la qual tantes vegades s'ha vingut abusant. I establí, així mateix, la seva censura. Els caixistes i maquinistes de les empreses periodístiques diàries es negaren a compondre qualsevulla original que fes referència a la vaga. Des d'aquella hora sigué del tot inútil el més petit intent d'informació respecte als conflictes existents. La dignitat periodística, de moment no va sentir-se ferida i acatà aquesta nova intervenció com havia acatat l'altra, la del govern civil i la Capitanía General, les dues, ja, des dels temps prehistòrics. Sols més tard, al esclatar la vaga general de la que tot seguit vaig a parlar-vos, quan la reacció burgesa semblava haver inferit un cop atúidor a les organitzacions sindicalistes, els directors dels diaris barcelonins *La Vanguardia*, *La Publicidad*, *El Diluvio*, *El Liberal*, *El Progreso*, etcètera, etcètera, es reuniren per a oposar-se a la censura roja. Segons nostra humil opinió, això devia d'haver-se fet de vell antuvi, el primer dia que els delegats del sindicat exerciren les seves funcions de censors.

Ara sembla que les empreses es valguin de l'ocasió si bé no es tracta ja de la ditxosa censura, que els mateixos obrers estant disposats a no exercir, mostrant-se transigents. Es tracta de publicar un solt donant compte del motiu del *lock-out* periodístic, que els obrers consideren atemptatori a la seva dignitat.

Nosaltres creiem que la posició veritablement correcta dels esmentats diaris, hauria sigut revelar-se, ara que hi eren posats, contra tota mena d'imposicions refusant la censura d'en Romanones i la del «noi de Sucre» a la vegada, i amb la mateixa energia. Ni negre, ni roig; perquè els blancs, en un diari, són cops de rascador en l'intel·ligència omnímoda i llibèrrima.

La vaga general

I un dia, entre anades i vingudes, gestions i entrevistes, bones paraules i males obres, intervencions amistoses i neutrals, confiances i desconfiances, recerques i cites per a solucionar de bona manera i a gust de tots, les diferències entre la «Canadiense» i el seu personal, deixaren de funcionar els tramvies i era la vaga d'En Foronda. La paralització del tràfec tramviari significa per a Barcelona el que signifiquen els 41 graus de temperatura per a un malalt. Es celebrà l'indispensable consulta d'autoritat i es decretà l'estat de guerra. Els tramvies marxaven guiats per militars i anaven regularment pels qui no volien anar enlloc, car arribant a un desvio, el conductor ja no era amo del cotxe i aquest feia camí per on li venia de grat. Els soldats que prestaven el servei de cobradors no cobraven ni als amics ni a les noies maques.

La vaga dels d'En Foronda vingué a complicar la situació no en el sentit de que era una vaga més, sinó en el d'agreuja les greus conseqüències que devia produir la mobilització. El castell de Montjuïc s'emplenava de tramviaris indisiplinats. El conflicte es feia insoluble després de la temerària intervenció de les ordenances militars en un assumpte de caràcter societatari. Es preparava la vaga general. En efecte, després de gestions laborioses, després d'una lluita desaforada entre els partidaris de fer-ho anar tot a sang i a foc i els que volien usar de procediments de temperança; després de la dimissió de l'íclit González Rothwos, de la vinguda d'en Morote delegat del govern, dels nomenclaments del nou governador En Montañés, i del nou quefe de policia En Doval, després de firmades unes bases de transigència entre el comitè de vaga —¡al fi visible i tangible!— i els representants de la Canadiense, quan se creia solucionat tot i s'havia reprès el treball, als vuit dies justos de restablerta aparentment la normalitat, esclatà la vaga general, la més general de les generals que havia «disfrutat» Barcelona.

Les causes

Ja les hem insinuades. Els militars vetllaven per la disciplina. Entre les clàusules signades per a resoldre les vagues parcials anteriors, n'hi havia una que feia referència a la lliberació

immediata dels detinguts. Això era impossible sense sotscavar el prestigi de les ordenances militars. Es diu si els coronels i comandants amb mando dintre de les forces que integraven la guarnició, constituïts en junta de defensa, escrigueren una lletra al ministre de la guerra recabant el sosteniment de la disciplina i negant-se a deixar anar els obrers processats.

Per altre cantó, s'assegura que els directors del moviment sindicalista eren contraris a la vaga general i que aquesta es produí malgrat ells. L'incompliment de la clàusula aquella no explica pas del tot el motiu del formidable conflicte. Hi ha alguna cosa més; però, com tot allò que convindrà saber-se, els veritables factors que determinaren la vaga són encara un enigma. El govern havia promès, per a quedar bé amb els militars i obrers, que la substanciació dels processos es duria de pressa, i tot seguit decretaria un ampli indult, mitjançant el qual la lliberació dels obrers hauria sigut compatible amb els fins immaculats de la disciplina.

¿Podria explicar-se aquesta paralització absoluta de tota mena de treball com un assaig gimnàstic d'entrenament *bolchevista*?

Estupor i pànic

El dilluns 24 de març, a punt del migdia, en sec, fulminantment, la ciutat restà com morta, immobilitzada, silenciosa, erta. L'aspecte era aterrador, els obrers exaltats feis dies que venien anunciant que, en cas necessari, fins els enterraments plegarien, i aquesta bella il·lusió s'havia complert. S'intentà fer plegar els metges, i en veritat que segons la lògica del vulgus, era del cas; no havent-hi qui enterrés els morts tant s'hi valia, i era millor, deixar que els malalts visquessin. Per la mateixa raó plegaren els dependents de les farmàcies. Per contra, i això ja no era de molt tan humanitari, secundaren el *paro* els escombriaires, els escura-clavegueres, els mossos de l'escorxador i els de les *pompes fúnebres*. L'obrer significava al burgés: «¡ja ho veus; sense el meu consentiment, tu no pots menjar ni beure; si no fos jo, la porqueria et trauria de casa, la femta s'acumularia pels carrers; no tindries foc ni llum ni brasa ni fum; hauries de morir-te i bo i mort els cucs se't menjarien entre els llençols dins la teva pròpia cambra.»

El barceloní assaborí aquesta evidència al veure que no circulava ni un trist carretó de mà, ni es veia ni un cirabotes, ni creuava ni una sola bombeta elèctrica, ni hi havia qui transportés el feto dels qui baixaven del tren —hi havia, emperò, qui transportava els difunts de la família an coll-i-bé, com les maletes dels viatgers— ni que servia una copa d'aigua en els bars, ni una truita en les fondes, ni una capsa almoïna d'un escanya-pits. I tots aquests serveis havien sigut abandonats de grat i amb entusiasme? ¡Que és cas! Hi va intervindre l'amenaça, aqueixa amenaça sindicalista que a vegades obra miracles d'obediència fins dintre les organitzacions del jurat, policia i juntes patronals.

El somaten

La reacció burgesa i de la gent d'ordre no es feu esperar. La mateixa tarda, en veure les botigues fermades, els bàndols del Capità General declarant l'estat de guerra enganxat per les cantonades; els canons i metralladores de la Plaça de Catalunya; els equips d'enginyers, artillers i maquinistes de l'armada tornant a ocupar el seu lloc, en les fàbriques d'electricitat i en les fàbriques d'aigua potable; l'inquietud dels transeünts, tothom, llevat d'alguna senyora que eixia atrafegada per a aprovisionar-se a l'engròs per a un llarg setge; en veure ademés que les espelmes es pagaven a pes d'or i que un llumet d'acetilè costava el mateix que un submarí. —¡Oh, l'oportunisme dels nostres marxants està per damunt de tot elogi!—

I els colmados també, car després d'aquella gran calma, precursora de trons i llamps, la nostra gent d'ordre devingué activa, disposta a la guerra; i passaven escamots de senyors i menestrals que tornaven del Govern Militar carregats amb fusells, armes velles, llargs *remingtons* com espingardes, que acabaven de distribuir-los, com preveient certa prova que l'autoritat militar no les tenia també totes i no es refiava pas exclusivament dels *mausers*. I no diríeu l'impressió que causaven aqueixos ciutadans marxant a la llum del dia resolts i silencis amb les butxaques plenes de cartutxos de l'any 1881.

¡Oh, bona sort i coratge, defensors de l'ordre, pensaven els esporuguits des del seu balcó i de darrere els vidres veien espantats per la mateixa por que els feia el pas dels *somatens*.

Per altra part, durant aquests dies, el *somaten* ha sigut criticat i negada la seva eficàcia. Mes, és una cosa de la qual ningú té dret a enfadar-se, que un propietari defensi la seva fàbrica, un magatzemista defensi el seu magatzem, i que un qualsevol ciutadà pacífic defensi la seva vida. Cal que's reconegui, ademés, que'l *somaten* feia una mica de por; feia por per dues coses, primera per que les armes se'ls disparaven totes soles, i després, per allò de que qui perd lo seu, perd el seny.

De si han aturat o no la revolta «*bolcheviki*», jo no m'hi embranco. Jo'ls veia sortint per les escaletes dels xanflats amb els seus braçals rojos, grocs, o blaus, segons el dia; força d'ells no armats amb *remingtons* sinó de belles armes modernes de precisió; els veia així mateix distribuïts pels llocs estratègics, places i jardins, exigint el permís de circulació als ciclistes i xòfers, fer caminar la gent tan aviat pel mig com per les vores, guiant automòbils del Cos amb la carabina entrevessada a l'esquena, contribuint a les detencions, als registres i a fer retirar d'hora els noctàmbuls; i atenguent tot lo dit, jo considero que seria horrible per a la fama del *somatenista* que algun jorn s'arribés a descobrir amb certesa que els obrers en vaga no premeditaven res. Però això qui ho podia saber aquells dies?

Sigui el que's vulgui, l'obrer s'ho ha pres molt malament ,això de l'arma i el braçal.

Serà endebades que li argüeixin que el *somatenista* no és contra l'obrer sinó contra el saquejador.

En Cambó va publicar un article predicant harmonia i que es fes germanor entre el capitalista i el proletariat per a salvar Catalunya.

D'aquest article, aparegut en la *Tribuna* de Madrid, se n'han fet reproduccions en tots els diaris i se n'han tirat a milers d'exemplars i la majoria dels obrers l'haurien trobat excel·lent si en Cambó, per a donar l'exemple, no hagués eixit de casa amb el braçal i la *winchester*.

Aquí tenim afermat el goig del govern de posar la Lliga cara a cara als obrers. Perquè la Lliga és el *Somaten*, i en tot el que la Lliga pugui dir quan parli, l'obrer seguirà veient-hi els *mausers* de l'exèrcit i els *remingtons* del burgès agermanant-se per oposar-se-li.

Qui ha guanyat?

Si escolteu la respectable classe patronat el sindicalisme ha rebut un cop atüidor de resultes de la vaga; si escolteu els obrers, el sindicalisme n'ha eixit més fort que mai. Una cosa és certa: que Barcelona ha pogut resistir quinze dies de paralització absoluta, sense patir-ne gran cosa. No ha mancat pa, ni carn, ni verdures, ni llum ni aigua; els morts han sigut conduïts al cementiri, i si bé anaven sols, tristament sols, hi anaren amb decència en els cotxes de la Casa de Caritat, els de sempre. Els diu si els enterramorts posats pel Capità General, en el trànsit d'enterrar o ser enterrats, enterraren. Així mateix s'afirma que els *matarifes* díscols i despòtics, més amos de la ciutat que el mateix alcalde, davant la comminació peremptòria de matar o morir, que un piquet de tropa amb els *mausers* encarats feia efectiva, sacrificaren tots els caps de bèsties necessaris pel consum. No assegurarem pas que aquests medis siguin excessivament liberals, però tampoc sabem, en aquests casos, així que's tracta de produir un dany col·lectiu, on acaben els drets i comencen els torts individuals.

En bona fe creiem que a hores d'ara existeix una desil·lusió entre els obrers. S'és demostrat que entre la burgesia i demás classes amigues de l'ordre, hi ha voluntaris per al que convingui. En la Diputació, En Ventosa, ajudat pels quefes del negociat del Municipi, organitzà el servei de subsistències. Les cases comercials posaren a la seva disposició els camions i autobús, i en el volant hi anaven els hereus de la burgesia, els joves distingits, els nobles, condes i marquesos. També conduïen tramvies, també ajudaren a descarregar farina, també ruixaven de petroli els munts d'escombraries dipositats en la via pública pels veïns i els cremaven. I amb el mateix zel feren de carters i de municipals, distribuint cartes, evitant aglomeracions en els forns.

Diguem quelcom de la Creu Roja, Aquesta fou tan diligent, ensementà de tal manera d'hospitals de sang el Paralelo i altres barriades perilloses, que *corprengué a les masses*. És fer-li justícia el assegurar que contribuí a l'abortament de la revolta si revolta es preparava. Aquella formidable previsió de sang l'enfredoria en les venes, feia meditar, donava basarda...

El final

Els *somatenistes* han qualificat de *setmana de la mandra* la primera setmana de vaga general: els obrers la qualifiquen de *setmana dels titelles*. En definitiva, aquesta setmana i la següent foren quinze dies de Dijous Sant. Quietud, tristesa, una mena d'ensopiment místic i un repòs fictici, car l'imaginació treballava com mai. A la nit l'autoritat militar no deixava transitar ningú després de les deu, sota pena de fer-vos a anar a escombrar el campament de la Plaça de Catalunya. Les orelles us xiulaven com si estiguéssiu dalt d'un cim, en la cambra d'una ermita. Al matí l'única distracció consistia en assabentar-vos de quin color era el braçal dels *somatenistes*, sàviament canviat per a sostreure's a possibles usurpacions. En les parets foranes de les cases els mateixos *somatenistes* enganxaven *El Boletín Oficial*, extraordinari que la Mancomunitat editava a fi de donar notícies als ciutadans. Era l'únic pa espiritual disponible per assaciar la vostra fam de notícies. Es llegia en dos minuts i era redactat en un detestable castellà. En la monotonia de les hores, els braus *somatenistes*, fermes en les seves posicions dins escaletes estratègiques o patrullant pels carrers, carregaven, descarregaven l'arma i acaronaven el disparador amb preturanses si és o no és homicides. ¡Diu que eren trenta mil!

Lentament, la circulació de vehicles anà restablint-se. Començaren els carretonets repartidors de comestibles d'En Debray; les tartanetes de les granges repartidores de llet, de seguida els carros dels pagesos més tard, i a la fi, els cotxes de lloguer i els taxis. Els carters acudiren a La Central, els cambrers dels restaurants a la seves taules, els mosos de magatzem als seus paquets i fardos, i com una mitja que s'escorre la vaga anà reduint-se. Els patrons es confabularen per a atuir els sindicats no admetent els obres sinó baix determinades condicions. Havien recobrat el braó. Els obrers, uns desitjaven treballar i altres protestaven: qui s'ajupia, qui s'engallava. Jo crec que darrerament cada qual ha fet el que ha volgut. El que sí ha resultat unànimе és l'acord en la resignació en no cobrar els jornals que no s'han defensat.

La situació no és clara. El conflicte es pot reproduir. ¿Quan? Probablement a l'estiu, que les nits són dolces i el *somatenista* estiueja. Ara, perquè un feu càrrec de la millora comprovarem l'escala de les toleràncies marcial.

Montjuïc, les places de *toros*, els barcos de guerra i les presons són plenes de detinguts, la força pública va retirant-se paulatinament del carrer, de *somatenistes* no se'n veu cap, les hores de nit de que pot disposar el barceloní per esbargir-se s'han anat allargant, ara ja podem transitar fins a les dues de la matinada

Víctor Esparra

Barcelona i 15 d'Abril

«Barcelona–Havana» (III)

(Esparra, V. [Bertrana], juny 1919, p. 23–27)

Res més ensopit que les convalescències llargues. Barcelona, el mateix que un home adolit que recobra poc a poc l'ús dels seus membres, ha anant eixint d'aquella vaga general, diguem-ne paràlisi, a còpia de temps i paciència. Encara avui arrossega un cert relleix d'odi i malfiances que tardarà en desaparèixer. Per això segueix imperant la llei marcial i segueixen encara les detencions de sindicalistes, i sots una aparença de tranquil·litat, obrers i amos es miren de reüll. De totes maneres, però, l'aspecte extern de la ciutat torna a ser el de sempre i els noctàmbuls poden passejar a llur albir sense les saludables restriccions que abans imposava l'Exlm. Capità General.

La vaga de telegrafistes i telefonistes que esclatà a la vinguda d'en Maura al poder, llevat dels perjudicis que indubtablement degué ocasionar al comerç, penes meresqué l'atenció del públic. Per fi han marxat els barcos de guerra, i els reforços de tropa, que foren enviats pel que pogués succeir, han sigut retornats altra volta a llurs acantonaments.

Els processos dels crims socials

Sigui com sigui, existeix un estat d'angoixa que ve de lluny, de molt abans que esclatés la vaga i que és causa d'una formidable preocupació, tot sabent que de molt temps vénen registrant-se a Barcelona repetides agressions contra amos, gerents i encarregats de cases industrials. És evident que es tracta de tenir per modo del terror allò que d'altra manera, legalment, no s'obtindria. Passen de 70 les víctimes produïdes per aquest nou sistema de lluita social, sense que la policia hagi lograt descobrir els autors o inductors d'aqueixos crims, mes que en alguns casos que no arriben pas a mitja dotzena.

Dies enrere es varen celebrar algunes «vistes» en l'Audiència Territorial dels pocs processos que s'havien pogut incoar a conseqüència de les agressions esmentades. Els resultats

d'aqueixos judicis orals ha sigut invariablement el mateix: l'absolució. El jurat de testimonis, àdhuc les mateixes víctimes que havien fet reclamacions precises o acusacions fonamentades, les han desmentides, més tard, en absolut. Les mateixes víctimes no s'han atrevit a sostindre a l'Audiència lo que havien manifestat al jutge en la seva primera declaració quan, banyats en la seva pròpia sang en un llit d'hospital, manifestaven haver conegut els agressors i donaven els seus noms i senyes particulars, explicant el motiu de venjança. I les declaracions contradictòries s'han anant repetint com obeint una consigna, tossudament, rectificant-se els mateixos sense que les apel·lacions del fiscal i del president, els valors cívics, el prestigi de la justícia i les reivindicacions de la societat en perill, logressin una reacció de la seva consciència. De manera que'ls autors d'aqueixos crims de caràcter social poden comptar amb una impunitat absoluta.

Deixo a les consideracions dels meus llegidors, les horripilants conseqüències que es deriven d'aqueix estat de coses. Endevinareu que és l'acovardiment de tothom el que l'ha produït. En efecte, l'anònim profusament manejat és gairebé d'infal·libles resultats: Des de que comença a incoar-se un procés, tots aquells que deuen intervenir-hi, magistrats, advocats, jurats, testimonis, víctimes i parents, reben un seguit de lletres anònimes amenaçant-los de mort si no procuren que la seva intervenció en el procés sigui favorable a l'acusat. Aqueixes coaccions produeixen els seus efectes i sols els professionals de la llei logren sobreposar-se a la basarda que ha arribat a fer-se encomanadissa. Així ha sigut absolt el presumpte autor de l'assassinat de l'enginyer Barret, un dels crims més sensacionals i més injustificable d'aquesta mena. El tribunal de dret, però, no ha pogut deixar de concedir la revisió del procés, tantes foren les contradiccions dels testimonis i tan incongruent el veredict del jurat.

S'imposa una reacció del cos social que infondeixi coratge a tots, i una organització eficaç de la policia que, a més de les tasques conegudes, comparteix l'embasardiment. D'altra manera la violència pot devenir l'única llei i l'única sobirana.

Reaparició de la premsa barcelonina

El dia 15 d'Abril tornaren a aparèixer els diaris barcelonins que havien suspès la seva publicació com a protesta de la censura roja. En tots ells podia llegir-se el solt famós objecte de la divergència entre el sindicat de l'art d'imprimir i les empreses. Els obrers, doncs, havien tingut que sosmetre's a la fi, i a passar per lo que abans consideraven atentori a la dignitat llur. La crisi, però, deixa en sos peus algunes publicacions diàries; fins avui que la proximitat de les eleccions ha fet reviure el desig de propaganda, no ha reaparegut en la seva totalitat la premsa barcelonina.

En Martínez Domingo Alcalde de Barcelona

Acabada la vaga general, la situació d'en Morales Pareja com a president del Municipi es feu insostenible. En Morales Pareja, de filiació radical, és un excel·lent cavaller i un honradíssim administrador, però, i tal vegada per això mateix, no havia pas lograt obtenir la confiança dels seus coreligionaris regidors. Aquests procuraven fer-li la trabeta a quant no es sotmetia a les seves intencions i als seus plans, quasi sempre desencaminats. Era més ben vist dels regidors de la Lliga, que molts cops l'havien tingut de defensar. Cal tenir present que en Morales Pareja devia la seva elecció a la presidència del Consistori al vot escadusser dels dos o tres liberals monàrquics que es sumaren als republicans. Els monàrquics ara votaven amb la minoria regionalista i després de la vaga intentaren presentar una proposició dedicada a homenatjar a l'exèrcit per la seva actuació durant el conflicte obrer. Però entre els regidors hi ha havia en Companys i en Guerra del Río que havien sigut empresonats i, naturalment, enfront de la proposició del monàrquic en volien presentar una altra de protesta i en defensa del poder civil. En Morales Pareja, posat entre l'espasa i la paret, decidí no permetre que cap dels dos bàndols donés lectura a la seva proposició. Ell no obstant restava en evidència enfront de les altres autoritats i aqueixa nova contrarietat el decidí a no suportar per més temps la mena de guerra sorda que li feien els radicals ni la protecció ni benvolença que li demostraven els regionalistes. Dimitint en Morales Pareja el més indicat per a substituir-lo era en Martínez Domingo. En Martínez Domingo havia guanyat les simpaties de l'opinió allavors de l'Assemblea de Parlamentaris

Catalans. Tothom recorda el seu gest. Deixà la vara d'alcalde que li havia donat el govern, per no posar-se en pugna amb la voluntat del poble. «Sóc l'últim alcalde de *real orden*», digué al oferir la dimissió; i aqueixes paraules han sigudes recordades ara, pel quefe de la minoria regionalista, En Duran i Ventosa, després ser elegit el Sr. Martínez Domingo pels vots del consistori. Això era segons expressió del ja esmentat senyor Duran, una justa reaparició que es devia al ciutadà i a l'home independent, de consciència íntegra, que en moments difícils va posar-se al costat de Catalunya. En Martínez Domingo ha ocupat el silló presidencial amb l'aplaudiment de la ciutat. Els mateixos republicans que en desagravi del senyor Morales Pareja el votaren per segona vegada pel càrrec d'alcalde amb tot i saber que aquella votació era pur platonisme, dirigiren al Sr. Martínez Domingo els elogis que es mereixia i que amb certesa continuarà mereixent. Com a detall ben significatiu, el Sr. Martínez Domingo ha començat a enraonar en català des de la poltrona presidencial.

La primavera barcelonina

Barcelona és una ciutat admirable que reacciona tot seguit. Qui la veié mes endarrere i la veiés ara, no la coneixeria. El seu aspecte exterior és de felicitat. Això no vol pas dir que, de tant en tant, en girar una cantonada, no us topeu amb algun jove escualit, amb algun matrimoni trist o amb algun home de cabells blancs que vergonyosament us allarguin la mà pidolant una almoïna. Tots ells tenen l'aspecte d'obriers i són quasi amb seguretat víctimes del darrer conflicte. Emperò veureu també grans multituds que omplen els passeigs, teatres i cines amb aquell aire de joia que dóna la prosperitat i l'absència de preocupacions. Les curses de cavalls; les curses de braus, s'han vist concorregudes com mai. Ningú diria que a casa nostra escassegi el pa i que el poc que us donen a la fleca, segons sàvies disposicions de les autoritats, sigui un pa de guerra, amb un tant per cent de farina de blat-de-moro. Ara que en els pobles que lluitaren comencen a desaparèixer les restriccions alimentícies, nosaltres, en ple esplendor de la natura, ens veiem supeditats a l'estalvi. Però som un poble sofer, un poble de poetes, i la verdor esponerosa dels nostres plàtanos ens compensa sobradament de l'ansietat produïda per aqueixa crisi de farina. Fins avui hem anant tirant. Arriba la justa pel consum quotidià, però Deu nos guard de que un tren de càrrega descarrilés...Les notícies que les autoritats ens donen són, val a dir-ho, bastant

satisfactòries. Es nota una disminució progressiva en el consum del pa. A mida que és més dolent, se'n menja menys, i això ens fa concebre l'esperança de que pot arribar un jorn en què, amb un sac de moresc, n'hi hagi prou per a l'abastiment de tot Barcelona. Ningú podrà dir allavors que els catalans siguem molt panarres.

Aviadors estrangers

Una de les altres coses que ha vingut a distreure el barceloní de les seves preocupacions, és la visita d'alguns notabilíssims aviadors estrangers. Als francesos seguiren els anglesos i de seguida els italians. El *raid* Londres-Madrid ens proporcionà la sorpresa de veure com se podia fer el viatge Madrid-Barcelona amb dues hores trenta minuts. Un aviador, Mr. Havilland si mal no recordem, vingué a prendre un cafè i fumar-se un cigar tornant-se'n tot seguit pel mateix camí; aquell camí que a molts els costa vint-i-quatre hores de sacseig ferroviari, el lloguer d'un coixí i la probable escomesa d'un carterista o lladre que puja de bella nit assaltant el vagó.

Després d'aqueixa proesa, dos italians, en Stoppani i en Grassa, vingueren des de Turín directament a Barcelona. L'Stoppani és el cap de brot de l'acrobatisme aviatori. Ens ho demostra volant sobre la ciutat i fent exercicis tan meravellosos com mai ningú els ha vist. Com que havia anunciat el seu vol, l'esperava pels carrers, places, terrats, una generació immensa. L'Stoppani després de passejar-se per tots indrets començà a fer amb el seu aeroplà una sèrie de piruetes, salts mortals, giragonses i horripilants maniobres que esscruien els espectadors tant per la seva durada com pel risc i novetat. D'aquí l'hauríeu vist girar vertiginosament com un filabarquí que foradés l'espai, d'aquí descendre com una fulla seca a un falsiet alat; i quan l'esglai d'aquella caiguda us serrava el cor, ell es remontava victoriós a dret fil, cap al cel. El que en llenguatge aviatori se'n diuen *loopings* eren per ell la feina més senzilla. Els interpretava a qualsevolga instant i amb profusió aterradora, capbussant-se en totes direccions i en totes les postures. El públic admirat esclatava en aplaudiments i agitava barrets i mocadors.

Com a bon italià, l'Stoppani no podia descuidar la nota poètica i sentimental. Així deixà caure alguns rams de flors sobre el monument d'En Rius i Taulet i sobre la tomba de Josep M. Armengué, víctima d'un accident aviatori. En Grassa féu també alguns exercicis extraordinaris en l'Aeròdrom de la Volateria. Els dos intrèpids pilots han vingut a Espanya per a fer ofrena d'un aeroplà fabricat per la casa Ausaldo, al cos d'aviadors de l'exèrcit espanyol.

Un altre aconteixement d'aquesta mena ha sigut un viatge efectuat des de Madrid per un enorme biplà anglès, un *Handley Page*, que duia 8 passatgers. Aquesta formidable màquina estava destinada al bombardeig de Berlín i havia arribat a Madrid des de Londres en vol directe. Durant la tarda del diumenge 18 de maig, com l'aparell Ausaldo d'en Stoppani alguns dies abans, molt seriosament però, com corresponia a un colós, va passejar-se pel cim de la ciutat. Si l'altre impressionava per la seva marxa majestuosa, aquest pel seu volar de monstre i un cert urc de guerrer terrible que enyora son destí penjant-se en so de pau.

Volava molt baix, a 230 metres pel cap llarg, el que permetia apreciar les seves dimensions. Era com un tramvia amb ales pintat de gris i planava amb una seguretat meravellosa, arreu dels terrats. El soroll del seu motor de no sé quants centenars de cavalls de força, repercutia com un tro, fent eixir la gent de les cases. I en veure'l restaven suggestionats a la faisó de qui contempla una bèstia fabulosa, una au de presa llegendària d'aquelles que arrabassaven dels camps les parelles de bous senceres amb l'airada; i el seguien amb l'esguard silenciosament, estamordits, malfiant-se'n, tan imposant resultava.

Les eleccions

Els diferents partits polítics de la ciutat fan actualment els seus preparatius de brega electoral. Val a dir, però, que en cap d'ells es nota entusiasme. Això de que persisteixi l'estat de guerra no és pas gens a propòsit per a què les propagandes es facin amb aquella intensitat que dóna vida i moviment de les lluites d'aqueixa mena. Per altra part, tothom reconeix que sols la Lliga Regionalista manté amb més o menys intensitat la seva força. Els partits republicans de tota Espanya van de reculons, estan desprestigiats sense comptar que les masses obreres que eren anys endarrere un dels grans elements de què podia disposar el

republicanisme, ara s'han fet sindicalistes, i per tant enemics de tota presentació parlamentària. El partit radical a Barcelona passa per una profunda crisi. Àdhuc va parlar-se de si aniria a la retracció: tan poca confiança tenen en el triomf de la seva candidatura! Les altres fraccions republicanes són dèbils i sense prestigi. Per a no deixar el camp lliure a les *dretes* s'ha fet una coalició. Els candidats d'aquella coalició són per ara en Lerroux a qui, oh desencorajament de la democràcia, tothom reconeix com únic campió actual de la causa republicana a Catalunya. A l'Unamuno molts el refusen per anti-català i a l'Alomar no se'l considera de la fusta dels diputats car no parla i és, més que un polític i eloqüent, un definidor i un didàctic. El seu lloc no és pas el parlament, sinó en el periòdic. És indubtable que el prestigi d'Alomar perdria molt en quant actués com a polític d'acció al mig de la trepa parlamentària; Déu vulgui mantenir-lo en son isolament de filòsof i de somniador utòpic.

A Barcelona, per acabar-ho d'embolicar, s'ha format una Lliga Monàrquica i es parla de si els socialistes aniran també a la lluita electoral: Mal any pels republicans. Els regionalistes es preparen silenciosament. A l'hora en què escric aquesta crònica, la seva candidatura encara és un secret, si bé se suposa la formaran els mateixos diputats de l'altra legislatura. Fa de mal dir les sorpreses que ens prepara l'esdevinador, però lògicament, cal pensar que dintre pocs anys no restaran més que dos bàndols front a front: els sindicalistes i la burgesia, o si voleu, el *bolcheviquisme* i la gent d'orde: I jo no sé si l'Autonomia de Catalunya, la nostra sospirada Autonomia lograrà, capejar amb sort aqueixes dues corrents. Per ara resta al marge completament dormida.

Víctor Esparra

Barcelona, Maig de 1919

"El gran Raymond, fàctuant a Rome,
ens ha retornat als temps remots de
la nostra infantesa. Nosaltres havíem
aconseguit l'edat d'or dels prestigis i
dors. Així com avui els nostres fills
que un temps van a la Nova Família
per aprendre el magisme dels oracles, la des-
coberta del món que no coneixen per
la magia blanca.

EPI

Els que ~~en~~ reciten versos en les reunions particulars, en aquell temps feren una truita en un barret de copalita. Tot ora amagar l'ou, ben mirat; però taumateix els de la truita tenien un prestigi de taumaturg, que no té un versaire de salons. Ja ningú s'admira de la capacitat de rimar paraules, i encara produïx sensació el treure una peixera amb peixos vius i aigua que mulli, del solamánega.

El catalan però som gent que en qüestions d'il·lusionisme no podem pas admirar-nos de res. Recordeu-se que hem tingut un Canonge. En Canonge (don Fruetàs) havia adquirit una fama universal i arreu se'l considerava insuperable.

Es conten d'ell coses extraordinàries, executades davant de personatges reials i en el seu frac no hi cabien més condecoracions estrangeres i nacionals i humil· havia anat cirabotes n'era testimoni el castellà que estava tan portentós com la seva agilitat de dita. Comensava les sessions amb "caballeros o caballeras" que esdevingué i que els reis recorden amb entenediment.

Arà, hé, els moderns il·lusionistes, pel que hem pogut veure a Roma, no han superat pas al nostre Canonge.

La ciência de l'escamotejar amb qua-

1,
L dig
ch given to
poets, than
or dedications
a

1. a
1. est
fanno

I del ten
orijen

18

97

